

รายงานโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

การแสดงสร้างสรรค์ ชุด รฐา-กฤษณะ

Dance Creative Radha-Krishna

รหัสโครงการ 4367409

โดย

เอกลักษณ์ หนูเงิน

คณะศิลปนาฏดุริยางค์

กันยายน พ.ศ. 2566

งบประมาณสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund)

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566

จากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

รายงานโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

การแสดงสร้างสรรค์ ชูต รฐา-กฤษณะ

Dance Creative Radha-Krishna

รหัสโครงการ 4367409

โดย
เอกลักษณ์ หนูเงิน
คณะศิลปนาฏดุริยางค์
กันยายน พ.ศ. 2566

งบประมาณสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund)

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566

จากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

ชื่องานวิจัย

การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐฐา-กฤษณะ

ผู้วิจัย

นายเอกลักษณ์ หนูเงิน

พ.ศ.

2566

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐฐา-กฤษณะ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสรรค์เกิดเป็นการแสดงนาฏยการตะ ชุต ฐฐา-กฤษณะ โดยใช้องค์ความรู้การสร้างการแสดงนาฏศิลป์จากคำภีร์นาฏยศาสตร์และนาฏยประดิษฐ์ จัดการแสดง ถ่ายทอด เผยแพร่การแสดงเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสังคมชาวไทย-อินเดีย และระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย

การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐฐา-กฤษณะ ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีการสร้างการแสดงจากคำภีร์นาฏยศาสตร์ โดยการใช้ท่าทางการตนาฏยม ร่วมกับทฤษฎีการใช้หลักนาฏยประดิษฐ์ตามทฤษฎี ได้รับแรงบันดาลใจจากมหากาพย์ของประเทศอินเดียที่มีความสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ มหากาพย์ ตอน พระกฤษณะเป่าขลุ่ยเต้นรำกับนางธรรมาและเหล่าโกปี(หญิงสาว) ในตอนนี้เป็นตอนที่แสดงออกถึงความรักความสุข และเต้นรำด้วยกันอย่างสนุกสนาน การแสดงใช้ลักษณะวิธีการดำเนินเรื่องตามรูปแบบการแสดงรูปแบบใหม่ คือ นาฏยการตะ ชุต ฐฐา-กฤษณะ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ ช่วงที่ 1 สุนทรโกपाल ช่วงที่ 2 พบพานกฤษณะ ช่วงที่ 3 ฐฐากฤษณะ ดนตรีและทำนองเพลงได้นำแนวคิดการผสมผสานเครื่องดนตรี ทำนอง ทั้งจากเครื่องดนตรีและเสียงสังเคราะห์เพื่อให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ร่วมและก่อให้เกิดการบรรเลงด้วยกันอย่างลงตัวโดยสอดคล้องกับอารมณ์การเล่าเรื่องการแสดงเครื่องแต่งกายได้แนวคิดและแรงบันดาลใจรวมถึงต้นแบบจากรูปแบบการแต่งกาย คือ การแต่งกายนาฏศิลป์การแต่งกายของภาพวาดจากตำรา จิตรกรรมฝาผนัง ประติมากรรมไทย รวมถึงออกแบบการแต่งกายผ่านความคิดของผู้วิจัยเอง ผสมผสานออกมาจนเกิดเป็นลักษณะการแต่งกายที่มีลักษณะเฉพาะของการแสดงนาฏยการตะ ชุต ฐฐา-กฤษณะ

Title	Dance Creative Radha-Krishna
Researcher	Mr. Ekkalak Nu-ngoen
Year	2023

Abstract

The research on the creative performance of Natya Bharat, Ratha-Krishna, aims to create the Natya Bharat performance, Ratha-Krishna, using the knowledge of creating dance performances from the Natyasat scriptures and Natya Pradit, organizing the performance, broadcasting, and disseminating the performances in order to create good relations between Thai-Hindu society and between Thailand and India.

For the creative performance of Natya Bharat, Ratha-Krishna, the researcher used the theory of creating performances from the Natyasat scriptures by using Bharatnatyam gestures together with the theory of using the principles of Natya Pradit according to the theory, inspired by another important Indian epic, the Mahabharata, the episode where Krishna plays the flute and dances with Nang Ratha and the gopis (young women). This episode expresses love, happiness, and joyfully dancing together. The performance uses a new style of storytelling, the Natya Bharat set, Ratha-Krishna, which is divided into 3 parts: Part 1: Sunthorn Gopal, Part 2: Phobphan Krishna, and Part 3: Ratha Krishna. The music and melody incorporate the concept of combining musical instruments and melodies, both from musical instruments and synthetic sounds, to evoke emotions among the audience and create a harmonious performance that is in line with the mood of the storytelling. The costumes are inspired by the concepts and prototypes of the costumes, namely, dance costumes, costumes from paintings from dance textbooks, murals, and Thai sculptures, as well as costumes designed through the researcher's own ideas, combining them to create a unique style of costume for the Natya Bharat set, Ratha-Krishna.

กิตติกรรมประกาศ

การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐา-ภษณะ ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในพระคุณ และใคร่ขอขอบพระคุณโดยลำดับ ดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ และคณะกรรมการผู้พิจารณาทุนวิจัยทุกท่าน ที่ได้สนับสนุนทุนงบประมาณเพื่องานวิจัย และสร้างสรรค์ ประจำปีงบประมาณ 2566 ให้แก่ผู้วิจัยได้ สามารถพัฒนาศักยภาพทางวิชาการ เกิดประสบการณ์ด้านการวิจัยอย่างดี

ขอกราบของพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ศิลปินแห่งชาติ อาจารย์ที่ปรึกษาเป็นอย่างสูง ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำด้วยความเมตตา ช่วยเหลือและให้ความรู้และข้อเสนอแนะในการจัดทำผลงานสร้างสรรค์ในครั้งนี้เป็นอย่างดี กราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขวัญใจ คงถาวร คณะบดีคณะศิลปนาฏดุริยางค์ เป็นอย่างสูงที่ได้กรุณาเอื้อเฟื้อสถานที่ในการฝึกซ้อม และทำการแสดงต่อท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างมาก กราบของพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ Guru Sheik Medini Hombal (IKSV), Guru K.P.Rakesh (Kalakshetra) ที่ได้ถ่ายทอดกระบวนการท่ารำ กลวิธีการแสดงการตนาฏยัมให้แก่ข้าพเจ้า คณาจารย์ นักศึกษา ทั้งคณะศิลปนาฏดุริยางค์ และภายในสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ที่ได้เสียสละเวลา และคอยช่วยเหลือผู้วิจัยจนสามารถสำเร็จลุล่วงได้อย่างดี

ขอขอบคุณ นายปวรินทร์ พิภพณ์ นักประพันธ์เพลง ที่ได้กรุณาให้ความรู้ทางด้านการประพันธ์เพลง และการสร้างสรรค์ดนตรีประกอบการแสดง ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

คุณค่าและประโยชน์ที่มีจากผลงานสร้างสรรค์เล่มนี้ ขอมอบความดีไว้แต่คุณบิดามารดา รวมไปถึงปรมจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้สละทั้งกำลังกาย กำลังใจ และกำลังความคิดในการประดิษฐ์สร้างสรรค์งานศิลปะอันงดงามควรคู่แก่ประเทศชาติ

เอกลักษณ์ หนูเงิน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	(ข)
กิตติกรรมประกาศ.....	(ค)
สารบัญ	(ง)
สารบัญภาพ	(ช)
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	3
นิยามศัพท์เฉพาะ	3
ขอบเขตของการสร้างสรรค์ผลงาน	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
กรอบแนวคิด.....	4
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
มหากาพย์ มหาภารตะ.....	6
คัมภีร์นาฏยศาสตร์.....	9
ตำรารำนาฏศิลป์ไทย.....	36
นาฏยประดิษฐ์	67
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	96
3 วิธีดำเนินการวิจัยสร้างสรรค์.....	78
แนวคิดและแรงบันดาลใจ.....	78
การศึกษาค้นคว้าข้อมูล	79

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
การกำหนดรูปแบบการแสดง	79
การสร้างสรรค์ทำนองเพลงดนตรีประกอบการแสดง	81
การคัดเลือกผู้แสดง	82
การสร้างสรรค์เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ประกอบการแสดง	83
สรุป.....	86
4 ผลการวิจัยสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รามยณะ รามเกียรติ์.....	87
องค์ประกอบการแสดง	88
ผู้แสดง.....	90
เครื่องแต่งกาย	92
การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รามายณะ รามเกียรติ์.....	95
5 บทสรุป	133
สรุป.....	133
ข้อเสนอแนะ	135
บรรณานุกรม	136
ภาคผนวก.....	137
ประวัติผู้วิจัย.....	144

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 มหาภาพย์ มหาภารตะ	6
2 พระกฤษณะนางรฐา.....	8
3 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าปาตาก็ส	10
4 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าตรีปาตาโก	11
5 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าอธราปาตการห.....	11
6 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ากัทธิมุคห	12
7 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ามยุราคิว.....	12
8 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าอธจันตรา.....	13
9 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าอราลาห.....	13
10 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าสุนกาตุนดากาห	14
11 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ามุสทิชจ.....	14
12 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าศิขร	15
13 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ากาปีทาห.....	15
14 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ากัถทกามุคาห.....	16
15 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าสูจิ	16
16 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าจันทรกลา	17
17 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าปัทมาโกโซ.....	17
18 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าสระปัสสิริสตัททา	18
19 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ามฤคศิริ.....	18
20 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าชิมหมุคห	19
21 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่ากังกูรัสเจอะ.....	19
22 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าลาปัทมากาห.....	20
23 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าจัตุโร	20
24 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าพรมรัสใจว่า.....	21
25 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าฮัมสาสโย.....	21
26 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าฮัมซาปัทมากาห	22
27 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสมมุตา ท่าซิมดัมโซ	22

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
28 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ามุกกุรัสโจ้วา.....	23
29 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าตามรชูรัส	23
30 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าตามตรีศูล.....	24
31 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าอัญชลีเจอะ	24
32 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ากาปุตัสเจอะ	25
33 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าการกาตาห	25
34 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าสวัสดิกัสต์ตทา.....	26
35 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าโดลาหัสตาห	26
36 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าปุชปาปุตทา.....	27
37 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าอชังกาห	27
38 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าคิระลึงคกะกาห	28
39 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ากัททการวัสนัสโจ้วา	28
40 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ากัทรีสวัสดิกัสต์ตทา	29
41 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าชัคคาตาห.....	29
42 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าสังซ์คาห.....	30
43 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าจักราเจอะ.....	30
44 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าสัมปุเตอห.....	31
45 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าปาชะ	31
46 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ากิริเกา.....	32
47 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ามัสยา.....	32
48 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่ากูร์โม.....	33
49 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าวราหเจอะ	33
50 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าการูโด.....	34
51 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่านาคบัลทกาห.....	34
52 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบสัมยุตา ท่าชัตวา	35

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
53	ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่าเกรรณกาเกยาเจาะะ 35
54	ท่าเทพพนม 37
55	ท่าปฐุม 38
56	ท่าพรหมสี่หน้า..... 38
57	ท่าสอดสร้อยมาลา..... 39
58	ท่าชำนางนอน..... 40
59	ท่าผาลาเพียงไหล่..... 40
60	ท่าพิสมัยเรียงหมอน..... 41
61	ท่ากึ่งหันร่อน 41
62	ท่าภมรเกล้า..... 42
63	ท่าแขกเต้าเข้าร้าง 42
64	ท่ากระต่ายชมจันทร์ 43
65	ท่าพระจันทร์ทรงกลด 44
66	ท่าพระรถโยนสาร 44
67	ท่าจ่อเพลิงกาฬ..... 45
68	ท่าหนุมาณผลาญยักษ์..... 45
69	ท่าพระรามโก่งศร (พระหริรักษ์โก่งศัลป์)..... 46
70	ท่าช้างประสานงา (คชริทร์ประสานงา) 46
71	ท่าช้างสะบัดหญ้า 47
72	ท่าขี่ม้าตีคลี..... 47
73	ท่าสารถิ์จักรถ..... 48
74	ท่ากลดพระสุเมรุ 49
75	ท่าตระเวนเวหา..... 49

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
76	ทำนาคาม้วนหาง 50
77	ทำกวางเดินดง..... 50
78	ทำหงส์ลีลา 51
79	ทำซึกแป้งผัดหน้า 51
80	ทำเหราเล่นน้ำ..... 52
81	ทำกัณนรเลียบถ้ำ (กัณรินเลียบถ้ำ)..... 52
82	ทำยังคิดประดิษฐ์รำ..... 53
83	ทำกระหวัดเกล้า..... 54
84	ทำตีโชนโยนทับ..... 54
85	ทำงูขี้นาค..... 55
86	ทำมัจฉาชมสาคร 55
87	ทำกัณนรพ้อนโอ..... 56
88	ทำสิงโตเล่นหาง..... 56
89	ทำนางกล่อมตัว..... 57
90	ทำบัวชูฝัก..... 57
91	ทำซอนทิ้งอก..... 58
92	ทำพระลักษมณ์แผลงฤทธิ์..... 59
93	ทำเสื่อทำลายห้าง..... 59
94	ทำช้างทำลายโรง..... 60
95	ทำอุยฉายเข้าวัง..... 60
96	ทำหนังหน้าไฟ..... 61
97	ทำเครือวัลย์พันไม้..... 61
98	ทำเอื้องพวยกฐิน..... 62
.....	62

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
99	ทำม้งกรเล่นน้ำ (ม้งกรเที่ยวหาวาริน)..... 63
100	ทำลมพัดยอดตอ..... 63
101	ทำจิ้นสาวไส้..... 64
102	ทำวิสัยแหงตริ..... 65
103	ทำชะนีร้ายไม้..... 66
104	ทำขี่ม้าเลียบค่าย..... 66
105	ทำนกยูงพ้อนหาง (มยุเรศพ้อนหาง)..... 67
106	ทำขัดจางนาง..... 67
107	ทำเมขลาโยนแก้ว..... 68
108	ทำกระต่ายตองแรว..... 68
109	ทำโจงกระเบนตีเหล็ก..... 69
110	ทำบังพระสุริยา..... 69
111	ทำชักกระปี่สีทำ..... 70
112	ทำประลัยवाद..... 71
113	ทำมารกลับหลัง..... 71
114	ทำรำยั่ว..... 72
115	ทำนารายณ์ขว้างจักร..... 72
116	ทำชักขอสามสาย..... 73
117	ทำหลงไหลได้สิ้น..... 73
118	การแต่งกายพระกฤษณะ..... 83
119	การแต่งกายนางรฐา..... 84
120	การแต่งกายนางโกปี..... 85
121	ขลุ่ย..... 86
122	การแต่งกายพระกฤษณะ..... 92
123	การแต่งกายนางรฐา..... 93
124	การแต่งกายนางโกปี..... 94

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
125 ทำรำที่ 1	95
126 แผนผังที่ 1.....	95
127 ทำรำที่ 2	95
128 ทำรำที่ 3	96
129 ทำรำที่ 4	96
130 ทำรำที่ 5.....	96
131 ทำรำที่ 6	97
132 ทำรำที่ 7.....	97
133 ทำรำที่ 8	97
134 ทำรำที่ 9	98
135 ทำรำที่ 10	98
136 ทำรำที่ 11	98
137 ทำรำที่ 12	99
138 ทำรำที่ 13	99
139 ทำรำที่ 14	99
140 ทำรำที่ 15	100
141 ทำรำที่ 16	100
142 ทำรำที่ 17	100
143 ทำรำที่ 18	101
144 ทำรำที่ 19	101
145 ทำรำที่ 20	101
146 ทำรำที่ 21	102
147 แผนผังที่ 2.....	102
148 ทำรำที่ 22	102
149 ทำรำที่ 23	103
150 ทำรำที่ 24	104
151 แผนผังที่ 3	104

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
152 ทำรำที่ 25	105
153 แผนผังที่ 4.....	105
154 ทำรำที่ 26	106
155 แผนผังที่ 5.....	106
156 ทำรำที่ 27	106
157 แผนผังที่ 6	107
158 ทำรำที่ 28	107
159 ทำรำที่ 29	108
160 แผนผังที่ 7.....	108
161 ทำรำที่ 30	108
162 แผนผังที่ 8	109
163 ทำรำที่ 31	109
164 แผนผังที่ 9	110
165 ทำรำที่ 32	110
166 แผนผังที่ 10.....	110
167 ทำรำที่ 33	111
168 แผนผังที่ 11	111
169 ทำรำที่ 34	112
170 แผนผังที่ 12	112
171 ทำรำที่ 35	113
172 แผนผังที่ 13	113
173 ทำรำที่ 36	114
174 แผนผังที่ 14	114
175 ทำรำที่ 37	115
176 แผนผังที่ 15.....	115
177 ทำรำที่ 38	116
178 แผนผังที่ 16	116

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
179 ทำรำที่ 39	117
180 แผนผังที่ 17.....	117
181 ทำรำที่ 40	118
182 แผนผังที่ 18	118
183 ทำรำที่ 41	118
184 แผนผังที่ 19.....	119
185 ทำรำที่ 42	119
186 ทำรำที่ 43	120
187 แผนผังที่ 20	120
188 ทำรำที่ 44	121
189 ทำรำที่ 45	122
190 แผนผังที่ 21	122
191 ทำรำที่ 46	122
192 แผนผังที่ 22	123
193 ทำรำที่ 47	123
194 แผนผังที่ 23	124
195 ทำรำที่ 48	124
196 ทำรำที่ 49	125
197 แผนผังที่ 24	125
198 ทำรำที่ 50	125
199 แผนผังที่ 25	126
200 ทำรำที่ 51	126
201 ทำรำที่ 26	127
202 ทำรำที่ 52	127
203 ทำรำที่ 53	128

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
204 ทำรำที่ 54	128
205 ทำรำที่ 55	129
206 ทำรำที่ 56	129
207 ทำรำที่ 57	130
208 แขนงที่ 27	131
209 ทำรำที่ 58	131
210 แขนงที่ 28	132
211 การศึกษาข้อมูลด้านความสัมพันธ์ไทยอินเดีย ณ สถานทูตอินเดียประจำประเทศไทย .	139
212 การศึกษานาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) ผ่านระบบการประชุมทางไกล จากผู้เชี่ยวชาญ ด้านนาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) จากประเทศอินเดีย	139
213 การศึกษานาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) ผ่านระบบการประชุมทางไกล จากผู้เชี่ยวชาญ ด้านนาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) จากประเทศอินเดีย	140
214 การศึกษานาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) ผ่านระบบการประชุมทางไกล จากผู้เชี่ยวชาญ ด้านนาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) จากประเทศอินเดีย	140
215 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ	142
216 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ	142
217 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ	143
218 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ	143

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในกระบวนการสร้างสายสัมพันธ์ไทยกับอินเดียนั้น นอกจากชาวไทยแล้ว ชาวอินเดียนเองก็ได้มีบทบาทในการสร้างสรรค์นี้ด้วย ในช่วงปลายยุคอาณานิคมอังกฤษซึ่งมีอำนาจเหนือแผ่นดินอินเดียนั้น ชาวอินเดียได้ต่อสู้เพื่ออิสรภาพแห่งความเป็นอินเดีย ประเทศไทยได้มีส่วนโดยอ้อมคือได้ให้ที่พักพิงแก่นักบวชฮินดูที่ต้องลี้ภัยออกจากอินเดีย แล้วมาอาศัยแผ่นดินไทยอยู่ บุคคลผู้นี้คือ สวามี สัตยา นันทบุรี ท่านสวามีผู้นี้ แม้ท่านจะมาอาศัยแผ่นดินไทยอยู่ในฐานะผู้หนีภัย แต่ท่านก็ได้สร้างคุณูปการอย่างมากต่อความสัมพันธ์ไทย-อินเดียยุคปัจจุบัน ทั้งในส่วนสร้างความรู้ความเข้าใจในความเป็นอินเดีย ผ่านงานเขียนของท่านจำนวนหลายเรื่อง เช่น ปรัชญาตะวันออก ตรรกวิทยา ปรัชญาโยคะ ฯลฯ สิ่งที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งคือท่านได้สร้างองค์กรความสัมพันธ์ไทย-อินเดีย ที่ก่อให้เกิดผลทางสังคมไทยอย่างยิ่งคือ ท่านได้เป็นผู้ก่อตั้งอาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต ชื่น และอาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต นี่เองที่เป็นประจักษ์พยานทอดเชื่อมให้ชาวไทยและชาวอินเดียได้ไปมาหาสู่กัน ความสัมพันธ์ไทย-อินเดียยุคใหม่ นอกจากจะเป็นความสัมพันธ์ในทางการศึกษา ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมแล้ว ในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ก็เป็นอีกสะพานหนึ่งที่เชื่อมให้ไทยและอินเดียได้ติดต่อกัน มีนักธุรกิจไทยไปลงทุนที่อินเดีย และมีนักธุรกิจอินเดียมาลงทุนที่ประเทศไทย มาวันนี้ รัฐบาลไทยและรัฐบาลอินเดีย ได้มีความสัมพันธ์ร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีมูลค่าทางการระหว่างไทย-อินเดีย มากถึง 42,000 ล้านบาท และคาดว่าจะมีมูลค่ามากถึง 84,000 ล้านบาท ภายในปี พ.ศ. 2547

จากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสรับทุนการศึกษาไปศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ณ ประเทศอินเดียนั้นก็เป็นอีกส่วนที่ทำให้เห็นถึงการสนับสนุนและความสัมพันธ์อันดีที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย และระหว่างที่ผู้วิจัยได้เดินทางไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอินเดียนั้น ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้รวมทั้งได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับด้านวรรณกรรมของอินเดียมากขึ้นและพบว่าวรรณกรรมของอินเดียและวรรณกรรมของไทยมีส่วนที่คล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก นั้นเป็นส่วนที่สามารถสรุปได้ว่าเรื่องราววรรณกรรมของอินเดียมีอิทธิพลต่อประเทศไทยมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมและอย่างที่จะสร้างสรรค์การแสดงเพื่อนเป็นส่วนในการช่วยให้สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างประเทศให้คงอยู่สืบไป

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ได้รับอิทธิพล ความเชื่อ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรมประเพณีมาจากประเทศอินเดีย โดยได้บูรณาการกับวัฒนธรรมท้องถิ่นจนเกิดเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ดังเช่นวรรณคดี เรื่อง รามเกียรติ์ ก็ได้รับเอาโครงเรื่องมาจากรามายณะของอินเดีย ซึ่ง

รามเกียรติ์นั้นเป็นวรรณกรรมที่สำคัญที่สุดของไทยเรื่องหนึ่ง มีการพัฒนาจากบทวรรณกรรมเป็นบทละครต่อ ยอดเป็นการแสดงราชสำนักประจำชาติ สืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

มหากาพย์ของประเทศอินเดียที่มีความสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ มหาภารตะ เป็นวรรณกรรมที่มีความยาว กล่าวถึงองค์อวตารของพระนารายณ์เป็นพระกฤษณะ มีหลักปรัชญา หลักธรรมคำสอนของศาสนาฮินดู ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตและศิลปะอีกหลายแขนง รวมถึงวรรณกรรมย่อยอีกหลายเรื่อง ที่สอดแทรกอยู่อย่างมากมาย เช่น ภาควัฒิตตา ศกุลตลา สาวิตรี รสลีลา มหารส เป็นต้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม "มหาภารตะ" ก็ได้ปรากฏเป็นที่นิยมมากในแง่ของการแสดงละครนาฏศิลป์ในประเทศไทยด้วยผู้วิจัยได้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท นาฏศิลป์อินเดีย สาขาการตนาฏยัม จากมหาวิทยาลัยอินธีรกาลาสังคีตประเทศอินเดีย ได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้าและพบว่านาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์อินเดียนั้นมีความเชื่อมโยงสามารถนำมาบูรณาการให้เกิดรูปแบบการแสดงแบบใหม่ที่ น่าสนใจได้ จึงเกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์การแสดง โดยนำโครงเรื่องราวตอนหนึ่งในเรื่องมหาภารตะ คือ ตอนพระกฤษณะเป่าขลุ่ยเต้นรำกับนางธรรมาและเหล่าโกปี(หญิงสาว) ในตอนนี้เป็นตอนที่แสดงออกถึงความรักความสุข ความสำราญจากการได้ยินเสียงขลุ่ยของพระกฤษณะและเต้นรำด้วยกันอย่างสนุกสนาน จึงเห็นว่าสมควรอย่างยิ่งในการนำเรื่องราวดอนนี้มีมาวิจัยและพัฒนาสร้างเป็น การแสดงเพื่อเป็นผลประโยชน์ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างประเทศโดยมีสถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย และสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นผู้สาน ความสัมพันธ์กับสยามประเทศมายาวนานกว่า 75 ปี และเป็นเรื่องราวที่ดูง่าย เข้าใจได้ง่ายสำหรับผู้ชมในประเทศไทย รวมถึงสามารถจุดประกายความคิดสร้างสรรค์ให้เยาวชนที่มีความชื่นชอบ ศิลปวัฒนธรรมไทย-อินเดีย นำไปต่อยอด พัฒนาให้เกิดประโยชน์ต่อไป

จากเหตุที่วรรณกรรมมหาภารตะ ได้รับความนิยมนำมาดัดแปลงเป็นวรรณคดีที่มีการดัดแปลงเป็นร่าววรรณคดีสำคัญมากมายของไทย ผนวกกับผู้วิจัยที่เคยได้รับทุนการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาการตนาฏยัม ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอินเดีย เป็นเวลา 2 ปี ได้เล็งเห็นถึงความเชื่อมโยงของการแสดงนาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์อินเดีย(การตนาฏยัม) ของประเทศอินเดีย จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์การแสดงการแสดงสร้างสรรค์ นาฏยการตนาฏย ชุต ธรรมา-กฤษณะ โดยผู้วิจัยมีหลักการศึกษทำการวิจัย การสร้างการแสดงและองค์ประกอบนาฏศิลป์จากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ เพื่อนำหลักทฤษฎีอย่างโบราณต่างๆ เช่น การใช้นรสี ภาวะ อภินยยา(การแสดงความรู้สึกทางสีหน้า) มุทรา(ภาษาท่า) เป็นต้น ที่ภรตมุนได้บันทึกไว้ มาพัฒนาสร้างสรรค์กับทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ของประเทศไทย ให้เหมาะสมกับการแสดงชุด "ธรรมา-กฤษณะ" เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาวรรณกรรมหาภาพของประเทศอินเดียเรื่องมหากาตตะตอนรสลีลา พระกฤษณะพบนางรฐา
- 2) สร้างสรรค์เกิดเป็นการแสดงนาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ โดยใช้องค์ความรู้การสร้าง การแสดงนาฏศิลป์จากคำภีร์นาฏยศาสตร์และนาฏยประดิษฐ์
- 3) จัดการแสดง ถ่ายทอด เผยแพร่การแสดง เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสังคมชาว ไทย-ฮินดู และระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย

นิยามศัพท์

นาฏยการตะ หมายถึง การแสดงสร้างสรรค์ที่ผสมผสานกันระหว่างนาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์อินเดีย(การตนาฏยัม)

นาฏศิลป์อินเดีย หมายถึง การตนาฏยัม

ความสัมพันธ์ไทยอินเดีย หมายถึง ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนอินเดียที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย

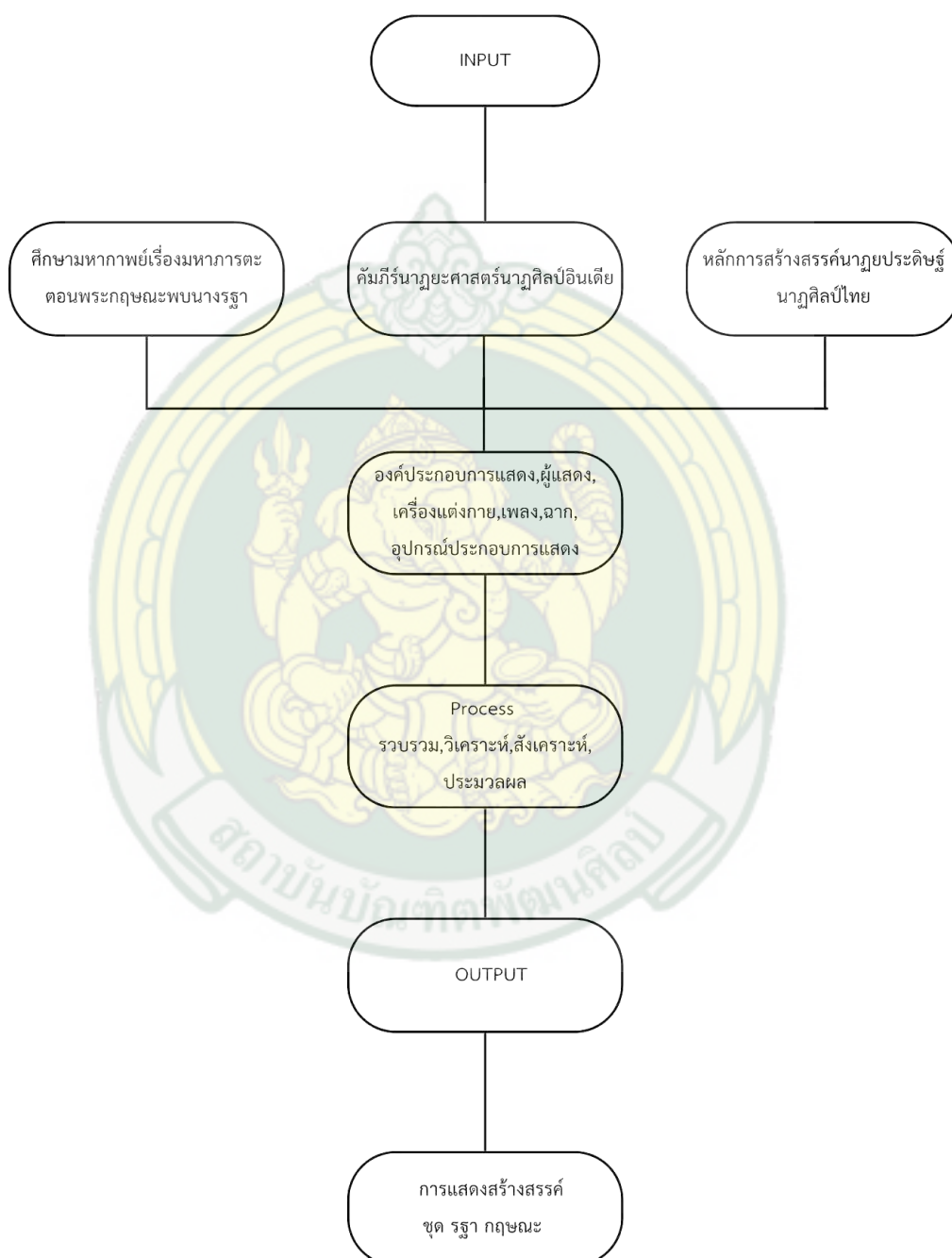
ขอบเขตของการสร้างสรรค์ผลงาน

ศึกษาข้อมูลความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย วรรณกรรมเรื่อง มหากาตตะ ตอน รสลีลา พระกฤษณะพบนางรฐา นาฏศิลป์ไทย(โขน ละคร) นาฏศิลป์อินเดีย (การตนาฏยัม) รวบรวม และวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์ การแสดงนาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เสริมสร้างความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมของทั้งสองประเทศ อีกทั้งยังเกิดมิติใหม่ในการ สร้างสรรค์การแสดง รวมถึงสามารถนำไปเผยแพร่ได้ทั้งในประเทศไทยและประเทศอินเดีย

กรอบแนวคิด

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การแสดงสร้างสรรค์ ชุด รัชชา-กฤษณะ ผู้วิจัยได้ศึกษาองค์ความรู้ และศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์ และข้อมูลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์อภิปรายผลการวิจัย โดยผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูล เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. มหาकाพย์ महारतः
  - 1.1 เรื่องย่อมหารัต
  - 1.2 รสลีลา พระกฤษณะพบนางรัชชา
2. คัมภีร์นาฏยศาสตร์
  - 2.1 อภินิยา
  - 2.2 มุทรา
3. ตำรารำนาคศิลป์ไทย
4. นาฏยประดิษฐ์
  - 4.1 ความหมายของนาฏยประดิษฐ์
  - 4.2 หลักการสร้างสรรค์นาฏยประดิษฐ์ นาฏศิลป์ไทย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มหากาพย์ มหาภารตะ

1.1 เรื่องย่อมหากาพย์ มหาภารตะ

มหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่ของอินเดีย ที่กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างพี่น้องปาณฑพและเการพ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการขัดเคี่ยวระหว่างความดีและความชั่ว

ภาพที่ 1 มหากาพย์ มหาภารตะ

ที่มา: Wikipedia (2567, ออนไลน์)

มหาภารตะ (อักษรเทวนาครี: **महाभारत**) บางครั้งเรียกสั้นๆ ว่า ภารตะ นับเป็นหนึ่งในสองของมหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่ของอินเดีย (มหากาพย์อีกเรื่องคือ รามายณะ) โดยประพันธ์เป็นโคลงภาษาสันสกฤต ตามตำนานกล่าวว่าผู้แต่งมหากาพย์เรื่องนี้คือ ฤๅษีกฤษณะ ไทวปายนะ วยาส นับเป็นมหากาพย์ที่ยาวที่สุดในโลก มีเนื้อหาซับซ้อน เล่าเรื่องอันยืดเยื้อที่เกี่ยวข้องกับเทพปกรณัม และหลักปรัชญาของอินเดีย ทั้งนี้ยังมีเรื่องย่อยๆ แทรกอยู่มากมาย ซึ่งหลายเรื่องก็เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในเมืองไทย เช่น ภควัทคีตา ศกุนตลา สาวีตรี พระนล กฤษณะสอนน้อง อนิรุทธ์ เป็นต้น ทั้งนี้ ยังถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญของศาสนาฮินดูด้วย นอกจากนี้ มหาภารตะยังสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ศาสนา การเมือง ศิลปะหลายแขนง ประวัติความเป็นมาของวงศ์ตระกูลต่างๆ ในเรื่อง และธรรมเนียมประเพณีการรบการสงครามของอินเดียยุคโบราณด้วย

มหาภารตะ ซึ่งแต่งขึ้นระหว่างปี 300 ก่อน ค.ศ. และ ค.ศ. 300 ได้รับเกียรติยกย่องให้เป็นมหากาพย์ที่ยาวที่สุดในโลกวรรณคดี ด้วยร้อยกรองถึง 100,000 โคลกๆ ละ 2 บาท (บรรทัด) (ถึงแม้ว่าผลการพิมพ์เชิงวิพากษ์วิจารณ์ล่าสุดแก้ไขใหม่ให้ลดลงเหลือเพียง 88,000 โคลกก็ตาม มหาภารตะก็ยิ่งยาวกว่ามหากาพย์อิลีแอดและโอดิสซีย์ของโฮเมอร์รวมกันถึงแปดเท่า และยาวกว่าคัมภีร์ไบเบิล (ฉบับไซยทันยา เจ็ด) ถึงสามเท่า อ้างตามฉบับของนรสีมทานแล้ว มีเพียงประมาณ 4,000

บรรทัดเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับใจความหลักของเรื่อง ส่วนที่เหลือเป็นตำนานหรือนิทานปรัมปราที่เพิ่มเติมเข้ามา หรืออีกนัยหนึ่ง มหาภารตะ มีลักษณะคล้ายกับการเดินทางยาวไกลไปตามทางแยก ย่อยอ้อมวากวนนั่นเอง กล่าวกันว่า “อะไรก็ตามที่มีอยู่ในมหาภารตะ ยังหาได้ในที่อื่นอีก แต่อะไรก็ตามที่ไม่มีในมหาภารตะ จักหาไม่ได้ในที่อื่นได้อีกแล้ว”

มหาภารตะประกอบด้วยบรรพ ทั้งหมด 18 บรรพ ดังนี้

อาทิบรรพ บทนำ กำเนิดเจ้าชายต่างๆ

สถาบบรรพ ชีวิตในราชสำนัก การเล่นสการะหว่างยุधिษฐิระกับทุโรโยธน์ และการเนรเทศเหล่าปาณฑพ

อรัณยกะบรรพ (เรียก วนบรรพ หรือ อรัณยบรรพ ก็มี) การเดินป่าของเหล่าปาณฑพ ในช่วง 12 ปีแห่งการเนรเทศ

วีรตบรรพ ช่วงที่เหล่าปาณฑพพำนักในราชสำนักของท้าววิริชระ ในปีที่ 13 แห่งการเนรเทศ

อุทโยคบรรพ ฝ่ายเกรพและฝ่ายปาณฑพเตรียมการรบ พระกฤษณะสาธยายคำสอนภควัทคีตาแก่อรชุน

ภีษมบรรพ ช่วงแรกของมหาสงคราม มีภีษมะเป็นแม่ทัพฝ่ายเกรพ

โอรณบรรพ ภีษมะต้องธนูของอรชุนจนบาดเจ็บสาหัส ไม่อาจบัญชาการรบต่อไปได้ โอรณาจารย์จึงเป็นแม่ทัพฝ่ายเกรพแทน

กรรมบรรพ โอรณาจารย์ถูกธนูทะลุยุมัน (พี่ชายของเจ้าหญิงเทราปตี, โอรสของท้าวทรรุปัท) สังหารสิ้นชีวิตในการรบ กระนั้นดำรงตำแหน่งแม่ทัพฝ่ายเกรพคนถัดมา ทุศาสันถูกภีมสังหาร

ศัลยบรรพ ท้าวศัลยะ เจ้าเมืองมัทธเทศ เป็นผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายเกรพแทน กระนั้นที่ถูกอรชุนสังหารสิ้นชีวิตทุโรโยธน์ถูกภีมสังหาร กองทัพฝ่ายเกรพประสบความพราชัย

เสาปติกบรรพ อัศวธามาและกองทัพเกรพเกรพที่เหลืออยู่ลอบทำลายกองทัพบาณฑพขณะหลับไหล

สตรীবรรพ คานธารีและหญิงคนอื่นๆ โศกเศร้ากับความตายของเหล่านักรบ

ศานติบรรพ ท้าวธฤตราษฎร์สละราชสมบัติ ยุधिษฐิระขึ้นครองราชสมบัติเมืองหัสตินาปุระแทน และรับคำสอนจากภีษมะ

อนุษนบรรพ เป็นบรรพที่ต่อมาจากศานติบรรพ ยุधिษฐิระรับคำสอนครั้งสุดท้ายของภีษมะ

อัศวเมธิกบรรพ ยูธิษฐิระทำพิธีอัศวเมธเพื่อประกาศอำนาจของกรุงหัสตินาปุระ

อาศรมวาสิกบรรพ ท้าวธฤตราชกุมารออกผนวชพร้อมกับ นางคานธารี และนางกุนตี และสัญญาช่วยสารี ต่อมาเหล่ากษัตริย์ทั้ง 3 องค์สิ้นพระชนม์ด้วยไฟป่า เหลือเพียงสัญญาช่วยเท่านั้นที่รอดชีวิต และไปอาศัยอยู่ที่เทือกเขาหิมาลัย

เมาสลบบรรพ ความพินาศของเหล่ากษัตริย์ยาทวะหรือยาทพ วาระสุดท้ายของพระพลราม พระกฤษณะและกรุงทวารกา

มหาปรธานิกบรรพ ยูธิษฐิระสละราชสมบัติ และช่วงแรกของเส้นทางสู่การไปสวรรค์ของเหล่าพี่น้องปาณฑพ

สวรรคโรหนบรรพ พี่น้องปาณฑพกลับสู่สวรรค์

1.2 รสลีลา พระกฤษณะพบนางรฐา

ภาพที่ 2 พระกฤษณะพบนางรฐาเทวี

ที่มา: สยามคณศ ดอทคอม (2567, ออนไลน์)

ชีวิตในวัยหนุ่มของพระกฤษณะผ่านประสบการณ์มากมาย โดยเฉพาะการโน้มน้าวให้คนเลี้ยงโคเล็กเช่นบวงสรวง พระอินทร์ โดยให้ไปบูชาเขาโควรรณะแทน ทำให้พระอินทร์พิโรธ บันดาลให้เกิดพายุ ฝนตกหนักตลอดทั้งเจ็ดวันเพื่อเป็นการลงโทษ แต่พระกฤษณะใช้นิ้วเพียงนิ้วเดียวยกภูเขาโควรรณะขึ้นกำบังฝูงคนเลี้ยงโคเอาไว้ กระทั่งท้ายที่สุด พระอินทร์ได้ทรง ช้างไธรวาตะ พร้อมกับ แม่วัวสุรภี ลงมาเคารพพระกฤษณะ ในเรื่องความรัก เมื่อพระกฤษณะเติบโตเป็นหนุ่ม ก็เป็นที่หมายปองของเหล่า นางโคปี (ภรรยาคนเลี้ยงโค)ทั้งหลาย วันหนึ่ง ขณะที่เหล่าโคปีกำลังอาบน้ำที่ แม่น้ำยมุนา

และต่างขอพรให้ตนได้สมปรารถนาในรักพระกฤษณะได้มาขโมยเสื้อผ้าของพวกนางและหนีไปซ่อนอยู่บนต้นไม้ จากนั้นพระกฤษณะก็เรียกนางโคปีที่เปลือยกายให้ขึ้นจากน้ำ เพื่อมารับเสื้อผ้าคืน เมื่อได้หยอกล้อเหล่าโคปีแล้ว พระกฤษณะก็สัญญาว่า พระองค์จะไปเต้นรำร่วมกับเหล่านางโคปีในฤดูใบไม้ร่วงครั้งหน้า ครั้นถึงฤดูใบไม้ร่วงในคืนที่แสงจันทร์สว่างไสว พระกฤษณะได้เป่าขลุ่ยเรียกเหล่านางโคปีเหล่านั้นให้แอบหนีสามีที่กำลังหลับเข้ามาในป่า จากนั้นก็ได้เต้นรำกัน นางโคปีทุกคนต่างรู้สึกเคลิบเคลิ้มเหมือนว่าตนได้เต้นรำกับพระกฤษณะในลักษณะการของคู่รัก การเต้นรำนี้ยาวนานถึงหกเดือน จากนั้นทั้งหมดก็ได้ไปอาบน้ำที่แม่น้ำยมุนาร่วมกัน เมื่อนางโคปีกลับบ้านก็จำไม่ได้ว่าเกิดอะไรขึ้น ในบรรดานางโคปีทั้งหมด มีหญิงคนหนึ่งที่ยึดเป็นคู่รักคนสำคัญของพระกฤษณะ นางมีนามว่า “รฐา” (พระแม่รฐาเทวี คู่รักพระกฤษณะ) มีบทบรรยายถึงความรักระหว่างคนทั้งสองอยู่มากมาย

คัมภีร์นาฏยศาสตร์

คัมภีร์นาฏยศาสตร์ กล่าวถึงนาฏศิลป์ 3 ลักษณะ ได้แก่

1. นฤตตา (Nritta) การฟ้อนรำที่แสดงโดยลีลาท่าที่ เพื่อสร้างสรรค์ความงามบริสุทธิ์ของท่ารำ
2. นฤตยา (Nritya) การฟ้อนรำที่ใช้ลีลาท่าที่เป็นเครื่องถ่ายทอดความหมายและอารมณ์ความรู้สึก
3. นาฏยา (Natya) การฟ้อนรำที่ใช้ลีลาท่าที่ เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวของวรรณกรรม การฟ้อนรำมีภาษาเฉพาะของมันเองนั่นคือ ภาษาท่าที่ของอาการต่างๆ ซึ่งเป็นเครื่องบอกความหมายและเสริมแต่งความน่าดูน่าชม ภาษาของการฟ้อนรำแสดงออกโดยใช้มือและนิ้วแสดงท่าทางอาการต่างๆ เรียกว่า “มุทรา” (Mudra) และท่าที่แสดงสองมือเรียกว่า “สัมยูตา มุทรา” (Samyuta Mudra) ท่าต่าง ๆ เหล่านี้ใช้สื่อความหมายคู่เดียวกับการใช้คำพูด การสื่อความหมายด้วยมุทรา ผู้แสดงต้องอาศัยการแสดงออกทางใบหน้าและอวัยวะส่วนอื่นๆ ของร่างกายประกอบกัน และรวมทั้งอาศัยองค์ประกอบอื่นๆ ด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้เรียกว่า “อภินัย” (Abhinaya)

2.1 อภินัย

องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของนฤตยา คือ การแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และการสื่อความหมายของบทเพลง โดยอาศัยท่าทางอาการที่แสดงออกทางใบหน้าและร่างกาย เรียกว่า “อภินัย” (Abhinaya) ซึ่งมีอยู่ 4 ลักษณะ เรียกรวมนั้นว่า “จาตุรภินัย” (Saturabhinaya)

1. อังคิกภินัย (Angikabhinaya) การแสดงการเคลื่อนไหวของร่างกายเป็นท่าทางต่างๆ
2. วาจิภินัย (Vachikabhinaya) การแสดงอารมณ์และภาวะด้วยเพลง คำพูด บทร้อง และดนตรี

3. สัตตวิกาภินัย (Satvikabhinaya) การแสดงออกซึ่งอารมณ์ภายในทางใบหน้าและ
 ลูกลตา เช่น ความโศกเศร้า ความสุข ความประหลาดใจ

4. อาหะรยภินัย (Aharyabhinaya) การแต่งหน้า แต่งกาย การใช้เครื่องประดับ บ่งบอก
 ความแตกต่างของตัวละคร

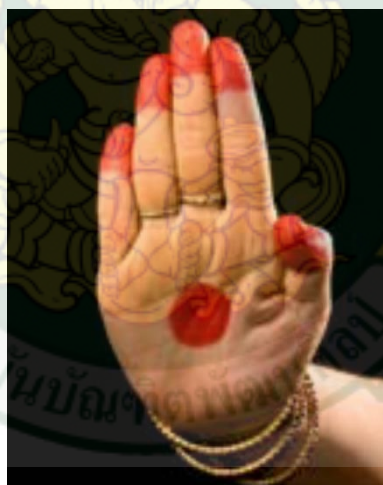
2.2 มุทรา

โดยรากศัพท์หรือความหมายโดยตรงของ "อภินัย" คือ การแสดงออกซึ่งอารมณ์ทางใบหน้า
 ส่วนการใช้ภาษามือมีชื่อเรียกต่างหากในปัจจุบันว่า "มุทรา" (Mudra) หรือ "หัตถมุทรา" (Hasta
 Mudra) แบ่งเป็น 2 อย่าง

1. อัสมยุดา มุทรา (Asamyuta Mudra) ท่ารำที่ใช้มือเดียวสื่อความหมาย
2. สัมยุดา มุทรา (Samyuta Mudra) ท่ารำที่ใช้สองมือสื่อความหมาย

1. อัสมยุดา มุทรา

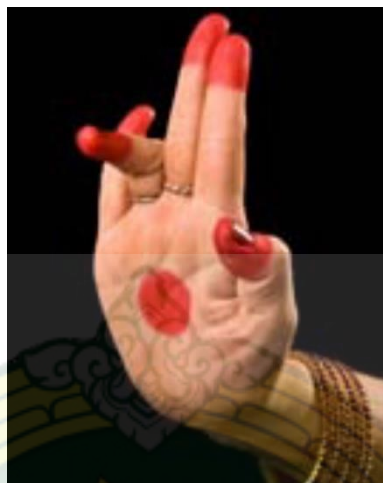
อัสมยุดา มุทรา คือ ท่ารำที่สื่อความหมายด้วยการใช้มือเดียวมีจำนวน 28 ลักษณะ โดยแต่ละลักษณะมีการใช้เพื่อสื่อความหมายแตกต่างกันไป ดังนี้

ภาพที่ 3 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอัสมยุดา ท่าปาตาคัส

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

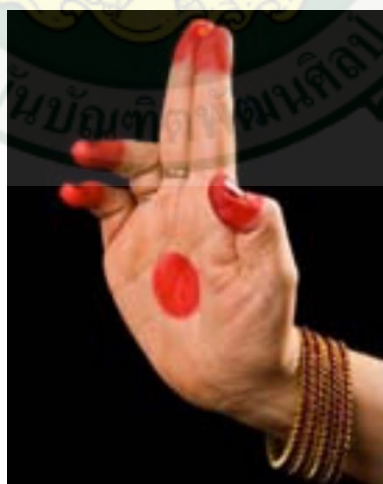
1) ปาตาคัส ฝ่ามือตั้งขึ้นนิ้วทั้งสี่เหยียดตึงเรียงชิดกัน แต่นิ้วหัวแม่มืองอปลายนิ้วเข้าหาที่โคน
 นิ้วชี้ สื่อความหมายถึง ก้อนเมฆ ป่า กลางคืน แม่น้ำ สวรรค์ ม้า ลม การเปิดประตู เป็นต้น

ภาพที่ 4 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมมุตตา ท่าตรีปาตาโก

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

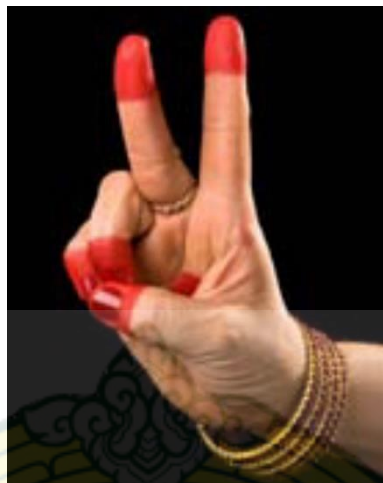
2) ตรีปาตาโก ฝ่ามือตั้งขึ้น นิ้วทั้งเรียงชิดกัน แต่งอปลายนิ้วนางลงมา นิ้วหัวแม่มือองอปลาย นิ้วเข้าหาที่โคนนิ้วชี้ สื่อความหมายถึง มงกุฎ หรือต้นไม้พระอินทร์ นกพิราบ การเขียน จดหมาย อนุญาต สงสัย ลูบผม เป็นต้น

ภาพที่ 5 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมมุตตา ท่าอัลธราปาตาการท

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

3) อัธยาปาตการห ฝ่ามือตั้งขึ้น นิ้วชี้และนิ้วกลางเหยียดตั้งเรียงชิดกัน ส่วนนิ้วหัวแม่มือ นิ้วนางและนิ้วก้อยหักงอปลายนิ้วลงมา สื่อความหมายถึง ใบอ่อน ธง เลื่อย มีขนาดเล็กเป็นต้น

ภาพที่ 6 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่ากัทรีมูกห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

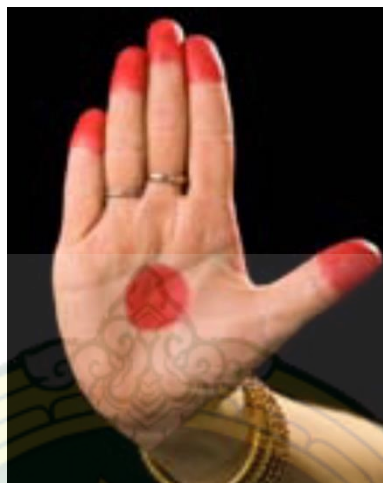
4) กัทรีมูกห ฝ่ามือตั้งขึ้น นิ้วชี้และนิ้วกลางแยกออกจากกัน โดยนิ้วชี้จะกางออกไปด้านหลัง นิ้วกลาง ส่วนนิ้วนาง และนิ้วก้อยหักงอเข้ามาหาฝ่ามือ โดยปลายนิ้วหัวแม่มือแตะอยู่ที่ปลายนิ้วทั้งสอง สื่อความหมายถึง การพลัดพราก ตรงข้าม ขโมย แสง ไฟผ่า การระบายสี ยอดเขา ควาย กวาง ช้าง วัว กระติง กรรไกร เป็นต้น

ภาพที่ 7 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่ามยุราควิ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

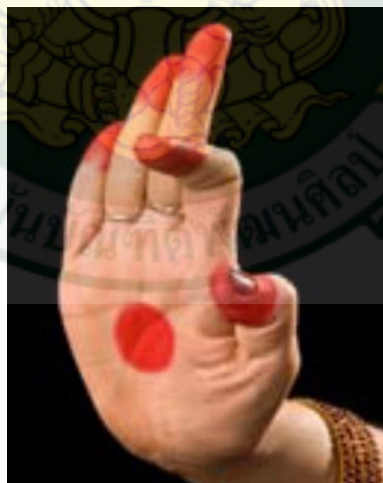
5) มยุราควิ ฝ่ามือตั้งขึ้นนิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วก้อยเหยียดตั้ง ส่วนนิ้วนาง หักงอเข้ามาหาฝ่ามือ โดยปลายนิ้วหัวแม่มือแตะอยู่ที่ปลายนิ้วนาง สื่อความหมายถึง นกยูง เถาวัลย์อาเจียน กัมทัวมเปีย เป็นต้น

ภาพที่ 8 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอัมมยุตา ทำอัมจันดรา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

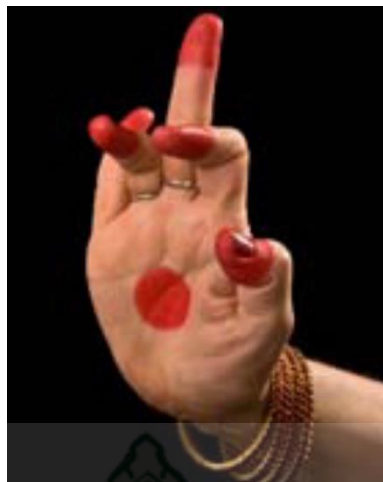
6) อัมจันดรา ฝ่ามือตั้งขึ้นนิ้วทั้งสี่เหยียดตั้งเรียงชิดกัน ส่วนนิ้วหัวแม่มือกางแยกออก สื่อความหมายถึง พระจันทร์ในคืนขึ้นมาษภูมิของชาวฮินดู คล้องคอ สวตมนต์ การอธิษฐาน เป็นต้น

ภาพที่ 9 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอัมมยุตา ทำอราลาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

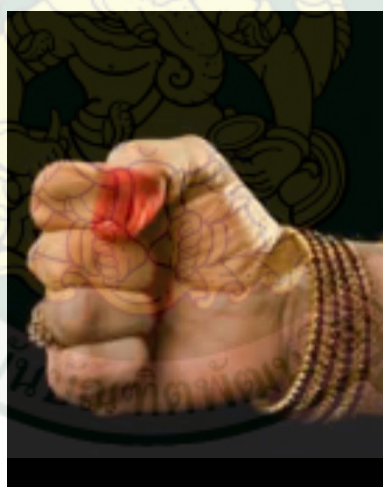
7) ออราลาห ฝ่ามือตั้งขึ้นนิ้วเรียงชิดกัน ส่วนนิ้วซึ่งปลายนิ้วลงมา นิ้วหัวแม่มืองอปลายนิ้วเข้าหาที่โคนนิ้วชี้ สื่อความหมายถึง ยาพิษ น้ำผึ้ง เป็นต้น

ภาพที่ 10 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่าสุนกาทุนดากา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

8) สุนกาทุนดากา ฝ่ามือตั้งขึ้น นิ้วกลางและนิ้วก้อยเหยียดตึง ส่วนนิ้วชี้ นิ้วนาง และ นิ้วหัวแม่มือหักงอปลายนิ้วลงมา สื่อความหมายถึง น้ำท่วม บาดแผล ตกใจ เป็นต้น

ภาพที่ 11 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่ามุสทิซจ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

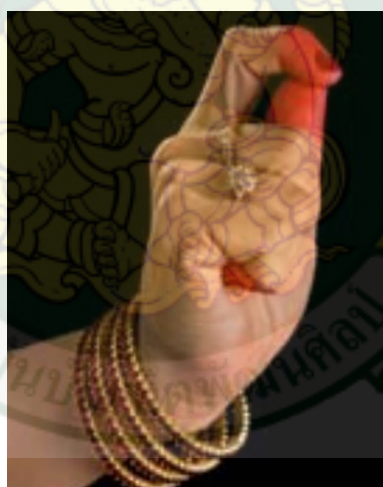
9) มุสทิซจ กำมือ โดยให้นิ้วหัวแม่มืออยู่บนนิ้วอื่น ๆ สื่อความหมายถึง ความอดทน ความแน่นอน เป็นต้น

ภาพที่ 12 ลักษณะการใช้มือของการตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่าศิขร

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

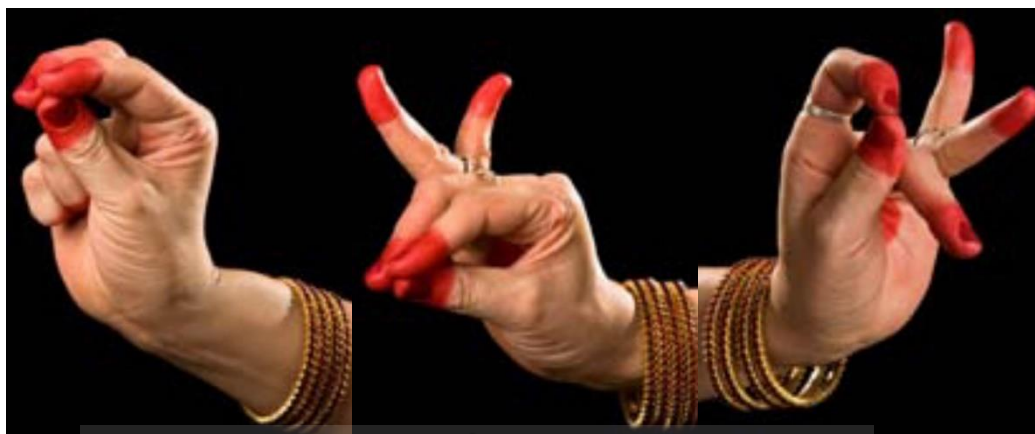
10) ศิขร กำมือ โดยให้นิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้น สื่อความหมายถึง ความเทพ คันธนู ความมุ่งมั่น เป็นต้น

ภาพที่ 13 ลักษณะการใช้มือของการตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่ากาปีทา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

11) กาปีทา นิ้วกลาง นิ้วนางและนิ้วก้อยกำมือ ส่วนชุนิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้น นิ้วชี้หักงอมาแตะที่ปลายนิ้วหัวแม่มือ สื่อความหมายถึง พระลักษมี พระสุรัสวดี เป็นต้น

ภาพที่ 14 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบอสมยุตา ทำกัตทกามุคาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

12) กัตทกามุคาห สื่อความหมายถึง นก ถอนดอกไม้ สร้อยคอ พวงมาลัย เป็นต้นปฏิบัติได้ 3 ลักษณะ ได้แก่

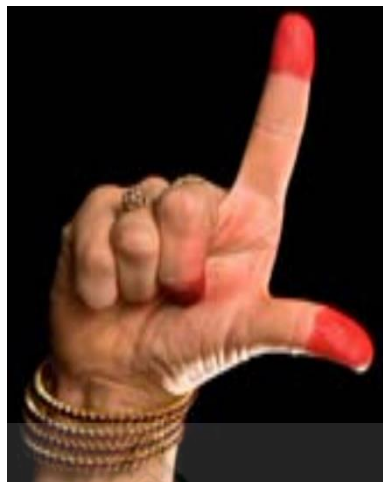
- นิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้และนิ้วกลางเหยียดตั้งมาแตะกันด้านหน้า ส่วนนิ้วทั้งสองที่เหลือให้เหยียดตั้งแล้วกางออกไป
- นิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้น นิ้วชี้ลงมาแตะที่ปลายนิ้วหัวแม่มือ นิ้วกลางลงมาแตะที่กลางฝ่ามือ ส่วนนิ้วที่เหลือเหยียดตั้งแล้วกางออก
- นิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้น นิ้วชี้และนิ้วกลางลงมาแตะที่ปลายนิ้วหัวแม่มือ ส่วนนิ้วที่เหลืองอลงมาแตะที่กลางฝ่ามือ

ภาพที่ 15 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบอสมยุตา ทำสุจิ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

13) สุจิ กำมือ โดยให้นิ้วหัวแม่มืออยู่บนนิ้วอื่น ๆ และนิ้วชี้เหยียดตั้งกางออก สื่อความหมายถึง เทพเจ้า โลก ความจริงหรือคำสั่ง การปฏิเสธ เป็นต้น

ภาพที่ 16 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมมยุตา ท่าจันทรกลา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

14) จันทรกลา นิ้วกลาง นิ้วนางและนิ้วก้อยกำมือ โดยให้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้เหยียดตึงทางออก สื่อความหมายถึง พระจันทร์เสี้ยว พระจันทร์ที่อยู่บนเศียรพระศิวะ เป็นต้น

ภาพที่ 17 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมมยุตา ท่าปัทมาโกโซ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

15) ปัทมาโกโซ นิ้วทั้งห้าเหยียดตึงในลักษณะหอนิ้วมือเข้ามา สื่อความหมายถึง ผลไม้ ลูกบอล ดอกไม้ตูม เป็นต้น

ภาพที่ 18 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่าสรีระปัสชิสัตตทา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

16) สรีระปัสชิสัตตทา ฝ่ามือตั้งขึ้นนิ้วทั้งห้าเรียงชิดติดกัน งอปลายนิ้วทั้งห้าลงมาเล็กน้อย สื่อความหมายถึง ฐ เป็นต้น

ภาพที่ 19 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่ามฤคศิร

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

17) มฤคศิร นิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางเหยียดตั้งเรียงติดกันในลักษณะงอลงมาด้านหน้า ส่วนนิ้วหัวแม่มือและนิ้วก้อยเหยียดตั้งชี้ขึ้น สื่อความหมายถึง เสือผ้า การนวดเท้า การเรียกคนรัก เป็นต้น

ภาพที่ 20 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่าชิมหมุกห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

18) ชิมหมุกห นิ้วหัวแม่มือ นิ้วกลางและนิ้วนางหักงอมาแตะกัน ส่วนนิ้วชี้และนิ้วก้อยเหยียดตั้งขึ้น สื่อความหมายถึง กระต่าย ยาที่ปรุงโดยหมอชรา เป็นต้น

ภาพที่ 21 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่ากังกูรัสเจอะ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

19) กางกูรัสเจอะ งอนิ้วนางเข้าหาฝ่ามือ ส่วนนิ้วทั้งสี่ที่เหลือเหยียดตั้งในลักษณะหอนิ้วมือเข้ามา สื่อความหมายถึง กำไล มะพร้าว เป็นต้น

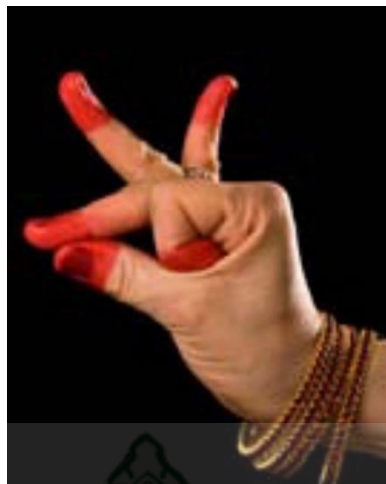
ภาพที่ 22 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่าอลापัทมากาห
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

20) อลापัทมากาห หายมือแล้วงอนิ้วนางและนิ้วก้อยเข้าหาฝ่ามือในลักษณะเหยียดดิ่งนิ้วที่
เหลือเหยียดดิ่งแล้วกรีดนิ้วออกไปเป็นรูปพัด สื่อความหมายถึง ดอกไม้ที่โตเต็มที่ การถามคำถามว่า
“ทำไม” เป็นต้น

ภาพที่ 23 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอสัมยุตา ท่าจตุโร
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

21) จตุโร หักนิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางมาเหยียดดิ่งมาด้านหน้า นิ้วหัวแม่มือหักงอมา แต่ที่
ข้อแรกของนิ้วกลาง ส่วนนิ้วก้อยชี้ขึ้น สื่อความหมายถึง หลักฐาน การพิสูจน์ เป็นต้น

ภาพที่ 24 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบอสมยุตา ท่าพรมรัสไจว่า

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

22) พรมรัสไจว่า งอนิ้วชี้เข้าหาฝ่ามือม้วนลักษณะก้นหอย ส่วนนิ้วหัวแม่มือและนิ้วกลาง ปลายนิ้วงอมาแตะกัน ส่วนนิ้วทั้งสองที่เหลือให้เหยียดตึง แล้วกรีดนิ้วออกไปเป็นรูปพัด สื่อความ หมายถึง ผีง นกแก้ว เป็นต้น

ภาพที่ 25 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบอสมยุตา ท่าอัมสาสโย

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

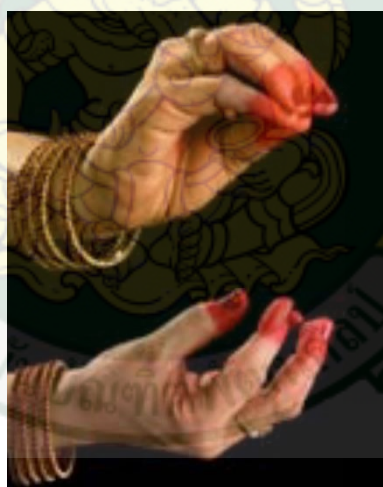
23) อัมสาสโย นิ้วหัวแม่มือมาแตะนิ้วชี้ นิ้วทั้งสองเหยียดตึง ส่วนนิ้วทั้งสามที่เหลือให้เหยียดตึง แล้วกรีดนิ้วออกเป็นรูปพัด สื่อความหมายถึง แสงเทียน ผูกด้าย ประกาศ เป็นต้น

ภาพที่ 26 ลักษณะการใช้มือของการตนาฏยัม แบบบอสมยุตา ทำอัมชาปัทมกาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

24) อัมชาปัทมกาห หักนิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางมาด้านหน้าเหยียดตึง นิ้วหัวแม่มือหักงอมาแตะที่ตรงโคนนิ้วชี้ด้านข้าง ส่วนนิ้วก้อยเหยียดตึงชี้ขึ้น สื่อความหมายถึง เลขหก สะพาน เป็นต้น

ภาพที่ 27 ลักษณะการใช้มือของการตนาฏยัม แบบบอสมยุตา ทำซัมดัมโซ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

25) ซัมดัมโซ นิ้วทั้งห้าเหยียดตึงในลักษณะหอนิ้วมือเข้ามา กางมือและหุบมือแบบต่อเนื่องสองครั้ง สื่อความหมายถึง การเสียสละ บาดแผล ความกลัวอย่างมาก เป็นต้น

ภาพที่ 28 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอัสมยุดา ท่ามุกุรัสไจว่า
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

26) มุกุรัสไจว่า ปลายนิ้วทั้งห้ามาแตะกัน สื่อความหมายถึง ดอกบัว อาหาร เป็นต้น

ภาพที่ 29 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบอัสมยุดา ท่าตามรุรัส
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

27) ตามรุรัส นิ้วชี้ขึ้นงอเล็กน้อย (เหมือนตะขอ) นิ้วกลาง นิ้วนาง นิ้วก้อยหักงอเข้าหาฝ่ามือ ส่วนนิ้วหัวแม่มืองอทับบนนิ้วทั้งสาม สื่อความหมายถึง ไก่ อุฐ การเขียน เป็นต้น

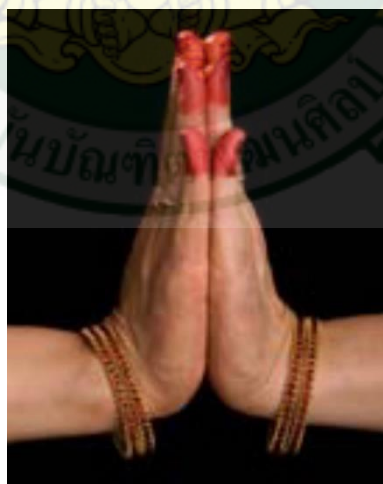
ภาพที่ 30 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบบอสมัมยุตา ทำตามตรีศูล

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

28) ตรีศูล นิ้วหัวแม่มืองอมาทับนิ้วก้อย นิ้วทั้งสามที่เหลือชี้ขึ้นเหยียดตึง กางนิ้วออกสื่อความหมายถึง ตรีศูล เป็นต้น

6.2. สัมยุตา มุทรา

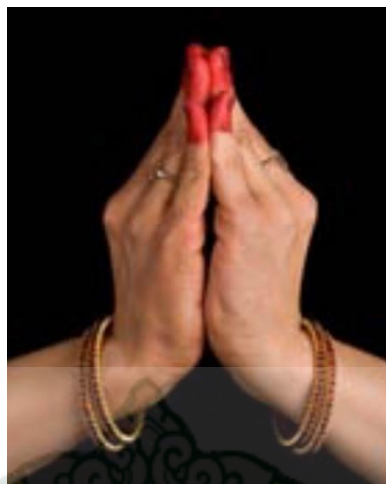
สัมยุตา มุทรา คือ ท่ารำที่สื่อความหมายด้วยการใช้มือทั้งสองข้างมีจำนวน 23 ลักษณะ โดยแต่ละลักษณะมีการใช้เพื่อสื่อความหมายแตกต่างกันไป ดังนี้

ภาพที่ 31 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำอัญชลีเจอะ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

1) อัญชลีเจอะ พนมมือ สื่อความหมายถึง การบูชาเทพเจ้า ครู พระพรหม เป็นต้น

ภาพที่ 32 ลักษณะการใช้มือของการตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำกาปุตัสเจอะ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

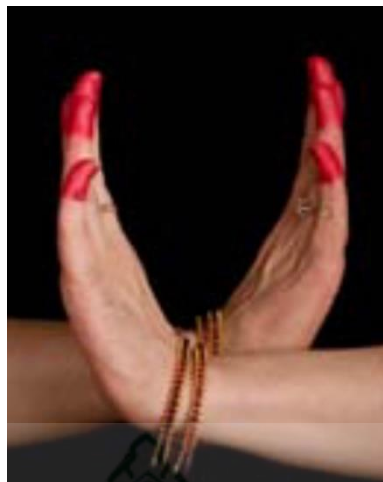
2) กาปุตัสเจอะ ทำมือพนมคล้ายดอกบัวตูม สื่อความหมายถึง การเคารพครูอาจารย์ หรือผู้อาวุโส เป็นต้น

ภาพที่ 33 ลักษณะการใช้มือของการตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำการกาตาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

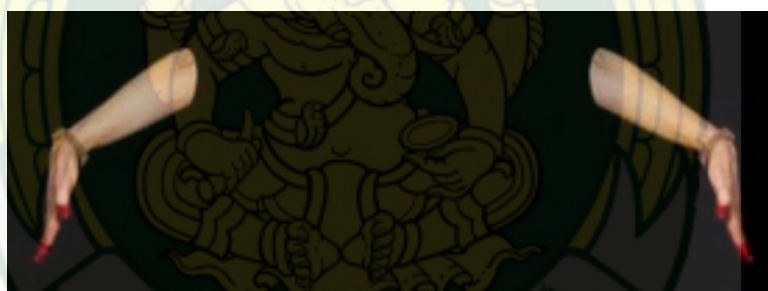
3) การกาตาห แบนมือทั้งสองข้างให้นิ้วมือทั้งห้าเหยียดตึง กางออก แล้วนำนิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนางและนิ้วก้อยของมือทั้งสองข้างมาไขว้ซ้อนกัน สื่อความหมายถึง พุ่มไม้ กลุ่มคน หรือฝูงชน เป็นต้น

ภาพที่ 34 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่าสวัตีกัสตัตทา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

4) สวัตีกัสตัตทา มือทั้งสองข้างตั้งขึ้น นิ้วทั้งห้าเหยียดตึง แล้วไขว้กันในลักษณะหลังมือหันเข้าหากัน สื่อความหมายถึง การแสดงความรู้สึกถึงคำว่า “อย่างไรก็ตาม/แต่”

ภาพที่ 35 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่าโคลาสหัสตาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

5) โคลาสหัสตาห ทางมือทั้งสองข้างออกข้างลำตัววงแขน ให้นิ้วปลายนิ้วตัก สื่อความหมายถึง การเริ่มต้นการแสดงละคร

ภาพที่ 36 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมมุตตา ท่าปุชปาปุตาท

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

6) ปุชปาปุตาท หายมือทั้งสองข้างยื่นมาด้านหน้า ห่อมือเล็กน้อย งอแขน สื่อความหมายถึง การทำพิธีอารตี การถวายดอกไม้จันทน์แด่เทพเจ้า เป็นต้น

ภาพที่ 37 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมมุตตา ท่าอุชังกาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

7) อุชังกาห มือทั้งสองข้างทำท่าหักนิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางมาด้านหน้าเหยียดตั้ง ส่วนนิ้วหัวแม่มือและนิ้วก้อยชี้ขึ้น แล้วงอแขน เพื่อให้นิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางแตะที่ฐานไหล่ สื่อความหมายถึง ความสามัคคี ความอาย หรือการสอนลูกศิษย์ เป็นต้น

ภาพที่ 38 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมมุตตา ท่าศิวะลิงคกะภาพ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

8) ศิวะลิงคกะภาพ มือซ้ายแบงายระดับอก มือขวากำมือชูนิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้นแล้ววางทับบนมือซ้าย สื่อความหมายถึง ศิวลิงค์

ภาพที่ 39 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมมุตตา ท่ากัททการวัธสนัสใจัว

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

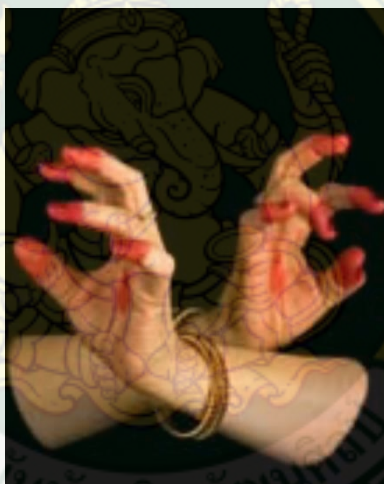
9) กัททการวัธสนัสใจัว มือทั้งสองทำทำนิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้และนิ้วกลางเหยียดตึงมาแตะกัน ส่วนนิ้วทั้งสองที่เหลือให้เหยียดตึงกรีดนิ้วออกไปเป็นรูปพัด แล้วไขว้ทับกันบนข้อมือ สื่อความหมายถึง การแต่งงาน เป็นต้น

ภาพที่ 40 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่ากัทรีสวัสดิ์กัสดัสทา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

10) กัทรีสวัสดิ์กัสดัสทา ฝ่ามือทั้งสองตั้งขึ้น นิ้วชี้และนิ้วกลางเหยียดตั้งทางแยกออกจากกัน ส่วนนิ้วหัวแม่มือ นิ้วนาง และนิ้วก้อยหักงอเข้ามาแตะกัน แล้วข้อมือทั้งสองข้างไขว้ทับกันบนข้อมือ สื่อความหมายถึง จุดสูงสุด แขนง ส่วนหนึ่ง เป็นต้น

ภาพที่ 41 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่าชัคกาตาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

11) ชัคกาตาห มือทั้งสองทำท่างอนิ้วชี้เข้าหาฝ่ามือม้วนเป็นก้นหอย ส่วนนิ้วหัวแม่มือและนิ้วกลางชี้ออก ส่วนนิ้วทั้งสองที่เหลือให้เหยียดตั้งแล้วรีดนิ้วออกไปเป็นรูปพัด สื่อความหมายถึง เกรียน ปิศาจ เป็นต้น

ภาพที่ 42 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำสังส์คาห

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

12) สังส์คาห มือขวากำมือ นิ้วหัวแม่มือของมือซ้ายชูนิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้นไปแตะที่นิ้วกลางของมือซ้าย ส่วนนิ้วที่เหลือมือซ้ายชี้ขึ้นเรียงชิดกัน สื่อความหมายถึง หอยสังข์

ภาพที่ 43 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำจักราเจาะ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

13) จักราเจาะ มือขวาดึงฝ่ามือขึ้นนิ้วทั้งห้าเหยียดตึงเรียงชิดกัน มือซ้ายตะแคงมือมาประกบฝ่ามือทั้งห้าเหยียดตึงเรียงชิดกัน สื่อความหมายถึง วงล้อ หรือดวงอาทิตย์

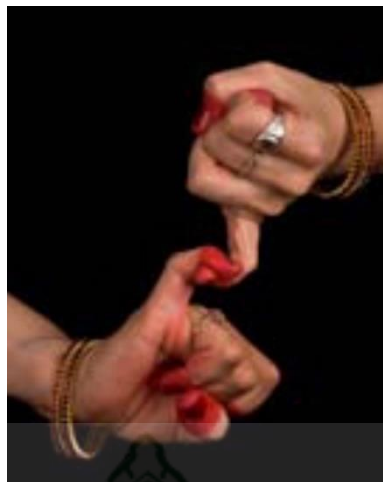
ภาพที่ 44 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำสัมปุเตอห
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

14) สัมปุเตอห มือทั้งสองหันฝ่ามือทำท่าประกบมือกัน สื่อความหมายถึง การซ่อนบางสิ่ง
เป็นต้น

ภาพที่ 45 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำปาชะ
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

15) ปาชะ มือทั้งสองทำท่อนิ้วซึ่งอเล็กน้อย (คล้ายกับตะขอ) นิ้วกลาง นิ้วนาง นิ้วก้อยหักงอ
เข้าหาฝ่ามือ ส่วนนิ้วหัวแม่มืองอทับบนนิ้วทั้งสาม แล้วนำนิ้วชี้คล้องกันโดยมือซ้ายหงายมือ
ส่วนมือขวาคว่ำมือ สื่อความหมายถึง ความเกลียด การต่อต้าน การต่อสู้ เป็นต้น

ภาพที่ 46 ลักษณะการใช้มือของการตนาญัม แบบสัมยุตา ท่ากิริเกา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

16) กิริเกา มือทั้งสองทำทำนิ้วก้อยงอเล็กน้อย (คล้ายตะขอ) นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนางหักงอเข้าหาฝ่ามือ ส่วนนิ้วหัวแม่มืองอทับบนนิ้วทั้งสาม แล้วนิ้วก้อยเกี่ยวกันโดยมือซ้ายหงายมือ ส่วนมือขวาคว่ำมือ สื่อความหมายถึง ความรัก ความเสน่หา เป็นต้น

ภาพที่ 47 ลักษณะการใช้มือของการตนาญัม แบบสัมยุตา ท่ามัสยา

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

17) มัสยา มือทั้งสองคว่ำมือทับกัน นิ้วหัวแม่มือทั้งสองข้างกางออกแล้วหมุนนิ้วตามเข็มนาฬิกา ส่วนนิ้วที่เหลือเหยียดตั้งเรียงชิดกัน สื่อความหมายถึง ปลา

ภาพที่ 48 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่ากูร์โม

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

18) กูร์โม มือทั้งสองประกบฝ่ามือเข้าหากัน แล้วกางนิ้วหัวแม่มือและนิ้วก้อยออก ส่วนนิ้วที่เหลือเรียงชิดกันให้ปลายนิ้วแตะที่มือของมืออีกข้าง สื่อความหมายถึง เต่า

ภาพที่ 49 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ท่าวราหเจอะ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

19) วราหเจอะ มือทั้งสองทาท่าหักนิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางมาด้านหน้าเหยียดตึง ส่วนนิ้วหัวแม่มือและนิ้วก้อยชี้ขึ้น แล้วคว่ำมือซ้อนทับกัน สื่อความหมายถึง หมู

ภาพที่ 50 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำการุโธ

ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

20) การุโธ ยกฝ่ามือหันเข้าหาตัวทั้งสองข้าง ใช้นิ้วหัวแม่มือทั้งสองข้างเกี่ยวกัน แล้วนิ้วทั้งสี่ที่เหลือทั้งสองเหยียดตึงเรียงชิดกัน ทาทำกระพ้อคล้ายปีกนก สื่อความหมายถึง นกอินทรี หรือนกกำลังบิน

ภาพที่ 51 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุตา ทำนาคบัลทกาห

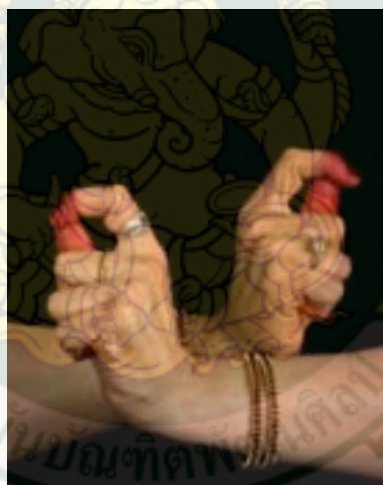
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

21) นาคบัลทกาห มือทั้งสองไขว้กันให้ฝ่ามือตั้งขึ้น นิ้วมือทั้งหมดเรียงชิดกันแล้วงอปลายนิ้วทั้งห้าลงมาเล็กน้อย สื่อความหมายถึง พญานาค

ภาพที่ 52 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุดา ท่าซัตวา
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

22) ซัตวา หงายมือทั้งสองข้าง นิ้วชี้ นิ้วกลางและนิ้วนางหักเข้ามาเล็กน้อยให้นิ้วมือทั้งสองข้างชนกัน นิ้วหัวแม่มือทั้งสองข้างหักงอมาแตะที่โคนนิ้วระหว่างนิ้วกลางและนิ้วนางของทั้งสองข้าง ส่วนนิ้วก้อยชี้ลงพื้น สื่อความหมายถึง เปล กระท่อม เป็นต้น

ภาพที่ 53 ลักษณะการใช้มือของภารตนาฏยัม แบบสัมยุดา ท่าเกรณกาเกยาเจาะ
ที่มา: DEEPAM (2567, ออนไลน์)

23) เกรณกาเกยาเจาะ มือทั้งสองไขว้กันระดับอก ชูนิ้วหัวแม่มือตั้งขึ้น ปลายนิ้วชี้หักงอมาแตะที่ปลายนิ้วหัวแม่มือ นิ้วที่เหลือทั้งสองข้างงอเข้าหาฝ่ามือ สื่อความหมายถึง ความรัก นกสองตัว เป็นต้น

จากข้อมูลข้างต้น มุทรา คือ การแสดงออกโดยใช้ภาษามือ ในคัมภีร์บัญญัติว่า การใช้มือเดียวมีท่าพื้นฐาน 24 ท่า การใช้สองมือมีท่าพื้นฐาน 13 ท่า มุทราที่แสดงความหมายตามคำในบทขับร้องและการแสดงท่อนคำสนทนา สามารถแสดงภาษามือได้ถึง 108 ท่า แขนหนึ่งข้างเคลื่อนไหวได้

31 ลักษณะ แขนสองข้างเคลื่อนไหวได้ 27 ลักษณะ การเคลื่อนไหวของนิ้วมือใช้สื่อความหมายแทนสัตว์ประเภทต่างๆ เช่น ลักษณะรูปปากนก เขี้ยวสัตว์ หรือรูปลักษณะของสัตว์ที่ต้องการสื่อ นอกจากนี้ มุทรายังใช้บ่งบอกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น แสงอาทิตย์ ฝน สายธาร เป็นต้น ในกรณีที่กำลังกล่าวถึงเทพเจ้า อาศัยการแสดงที่สื่อถึงอาวุธประจำตำแหน่งของเทพองค์นั้น ๆ หรือสัตว์ที่เป็นพาหนะประจำองค์หรือในเครื่องดนตรีประจำพระองค์ เช่น พระศิวะกับงูเห่าบนพระเศียร พระศิวะกับพระโคซึ่งทรงต่างพาหนะ พระกฤษณะกับชลุ่ย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้นักวิจัยจึงได้นำเอาลักษณะการใช้มือ (มุทรา) มาใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบท่ารำ เพื่อสื่อความความในการวิจัยครั้งนี้

ตำรารำนาฏศิลป์ไทย

ตำรารำนาฏศิลป์ไทยสันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เนื่องจากการเกิดศึกสงคราม ทำให้ตำรารำดังกล่าวสูญหายหรือเสียหายไปพร้อมกับสงครามด้วย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์แล้วทรงตั้งพระทัยที่จะฟื้นฟูบ้านเมือง และศิลปวัฒนธรรมของชาติกลับมาเจริญรุ่งเรืองเหมือนกับกรุงศรีอยุธยา สิ่งทีผลงานสำคัญต่อวงการนาฏศิลป์ไทย คือ ตำรารำ ด้วยทรงชำระตำรารำไทยแล้วจารึกไว้เป็นแบบแผนให้ใช้สืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ (สุรพล วรุห์รักษ์, 2547, น. 58) ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

"ตำรารำซึ่งรวบรวมได้ ไว้ในหอพระสมุดฯ บัดนี้ มีเก่าที่สุดเพียงสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นตำรารำต่าง ๆ เขียนรูปบรรยายสีปิดทองเล่ม 1 เหลืออยู่แต่สมุดตอนข้างต้นตอนปลายขาดหายไปเสียแล้ว อีกเล่มหนึ่งเป็นตำรารำเหมือนกับเล่มที่กล่าวมาแล้วแต่เขียนฝุ่นเป็นลายเส้นเดียว รูปภาพเป็นฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ 2 ถาที่ 3 แต่มีภาพท่ารำบริบูรณ์ถึง 66 ท่าสมุดเล่มนี้ได้มาแต่ในพระราชวังบวรฯ เทียบดูกับตำราเล่มรัชกาลที่ 1 เห็นเรียงลำดับท่าต่าง ๆ เป็นระเบียบเดียวกันเป็นหลักฐานให้เห็นว่าตำราเล่มที่ได้มาจากพระราชวังบวรฯ เป็นของคัดสำเนาจากเล่มรัชกาลที่ 1 และเป็นหลักให้รู้ได้อีกอย่างหนึ่งว่าท่ารำต่าง ๆ ที่ขาดไปจากเล่มรัชกาลที่ 1 นั้นจะเป็นท่าใด ๆ บ้าง" (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, น. 58)

จากคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทำให้ทราบแน่ชัดว่าตำรารำของไทยที่เหลือท่ารำครบ 66 ท่านั้นมีสืบทอดจนมาถึงปัจจุบันนี้ได้รับแบบอย่างมาจากตำรารำของรัชกาลที่ 1 ซึ่งต่อมาเจ้านายชั้นสูงศักดิ์อย่างกรมพระราชวังบวรฯ จึงโปรดฯ ให้มีการคัดสำเนาตำรานั้นไปรักษาไว้เป็นแบบฉบับสำหรับหัดโขนละคร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้ให้พระวิทย์ประจง (จำง โขติจิตรกะ) ช่างในกรมศิลปากรกับขุนประสิทธิ์จิตรกรรม (อยู่ ทรงพันธุ์) ช่างเขียนในหอพระสมุดฯ ช่วยกันเขียนภาพใหม่ตามแบบ

ตำรารำเดิม (กรม ศิลปากร, 2540, น. 102-103) ซึ่งต่อมานายอาคม สายาคม ได้อธิบายรายละเอียดของกระบวนการรำแต่ละท่าในตำรารำแต่ปรากฏกระบวนการรำอยู่เพียง 58 ท่า (สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, 2560, น.159-218) ดังนี้

ภาพที่ 54 ท่าเทพพนม

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 106)

1) ท่าเทพพนม หรือเทพประนม ท่านต้องเริ่มด้วยการนั่งคุกเข่าลงกับพื้น ส้นเท้าทั้งสองของท่านชิดกัน หัวเข่าทั้งสองต้องห่างจากกันประมาณ 2 คืบ (ถ้าเป็นตัวแทนหมายถึงผู้หญิง หัวเข่าทั้งสองต้องชิดกัน) ท่านต้องนั่งให้กันอยู่บนส้นเท้าทั้งสองข้าง แล้วทำน้ำหนักให้เท่า ๆ กัน อย่าให้กันไพล่ไปข้างใดข้างหนึ่ง ดันเอวพอประมาณ ตั้งตัวให้ตรง เปิดไหล่ทั้งสองให้ผึ่ง ตั้งหน้าให้ตรง ตามองไปข้างหน้า เปิดปลายคางพอประมาณ (อย่าทำคอดชิดเหมือนเป็ด) ส่วนมือทั้งสองข้างวางคว่ำมือไว้บนหน้าขาทั้งสอง ปลายนิ้วกลางห่างจากหัวเข่าขึ้นมาเล็กน้อยกะดูพองาม ตั้งปลายนิ้วมือทั้งสองข้าง แขนทั้งสองงอพอสมควร

เมื่อท่านได้นั่งคุกเข่าถูกต้องตามแบบนาฏศิลป์แล้ว ต่อไปนี้ก็จะได้เริ่มรำท่าเทพพนม ก่อนอื่นต้อง กระทบกัน ก่อน 1 ครั้งแล้ว เติมนิ้วทั้งสองเข้าหากันโดยการใช้ฝ่ามือทั้งสองเข้ามาประกบกัน (ในท่าพนมมือ) แล้วปักปลายมือให้ชิดกับพื้น แขนยังคงอยู่ในท่าเดิมแล้วค่อย ๆ ยกข้อมือขึ้นมาในขณะที่ยกข้อมือขึ้นมาต้องโน้มตัวลงมาเล็กน้อย แล้วค่อย ๆ ตั้งตัวขึ้น พร้อมทั้งมือที่พนมอยู่นั้นเอามือขึ้นมาวางไว้ที่หน้าอก (ให้หัวแม่มือจดอยู่ที่ลิ้นปี่) ส่วนนิ้วมือทั้งสองนิ้วเปิดออกจากกัน แต่ฝ่ามือทั้งสองยังคงประกบกันอยู่ในท่าเดิม ในขณะที่เติมนิ้วทั้งสองเข้าหากันจนกระทั่งเอามือวางไว้ที่หน้าอกต้องเหยือกกันขึ้น พอมือที่พนมวางลงที่หน้าอกพร้อมกันนั้นก็วางกันลงไปกับบนส้นเท้าพอดี ในขณะที่มือกำลังเคลื่อนไหวอยู่นี้ หน้าต้องมองตรงอยู่ตลอดเวลา

ภาพที่ 55 ท่าปฐม

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 106)

2) ท่าปฐม ก่อนที่จะเปลี่ยนท่าจากท่าเทพนมไปเป็นท่าปฐม ท่านต้องกระทบกันก่อน 1 ครั้ง แล้วจึงเอียงไหล่ขวา พร้อมทั้งบิดมือซ้าย ให้ปลายนิ้วมือชี้ไปข้างหน้า แล้วกล่อมไหล่ขวาช้า ๆ มาเอียงอยู่ไหล่ซ้ายซ้าย ในขณะที่กล่อมไหล่จากข้างขวามาข้างซ้ายนั้น ฝ่ามือทั้งสองค่อย ๆ แยกออกจากกันแล้วลดมือซ้ายลงต่ำ ตั้งวงไว้ข้างนอก ส่วนมือขวาลดมือลงมาตั้งวงไว้ข้างใน มือทั้งสองที่ตั้งวงอยู่นั้น ต้องให้เอียงกัน แล้วจึงกระดกเท้าซ้ายขึ้น หน้ายังคงมองตรง ในตอนแรกที่เอียงไหล่ขวาต้องเอียงศีรษะข้างขวาลงมาด้วย จนกระทั่งมาเอียงไหล่ซ้ายซ้าย ศีรษะก็คงเปลี่ยนมาเอียงข้างซ้ายตามไป

ภาพที่ 56 ท่าพรหมสี่หน้า

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 107)

3) ท่าพรหมสี่หน้า ขณะที่ท่านกำลังร่ายอยู่ในท่าปฐม เมื่อท่านจะร่ายท่าพรหมสี่หน้าต่อไป ก่อนอื่นท่านต้องแยกมือทั้งข้างขวาและซ้ายออกจากกัน แล้วจับคว่ำมือทั้งสองมือ งอแขนให้เป็นวง มือทั้งสองเสมอเอวแต่ให้เอียงไปข้างหน้าเล็กน้อย พร้อมทั้งเอาขาซ้ายที่กระดกไว้ลง แล้วค่อย ๆ สอดมือทั้งสองที่จับอยู่ขึ้นไปช้า ๆ แล้วจึงปล่อยมือที่จับออกจากกัน มือทั้งสองคงอยู่ในลักษณะหงายมือเสมอ ศีรษะส่วนแขนงอเสมอไหล่ ขณะที่สอดมือจับทั้งสองไปนั้น ต้องกล่อมไหล่และกล่อมหน้าจากข้างซ้าย

ไปพร้อม ๆ กัน ตาต้องมองตรงจุดหมายข้างหน้าตลอดเวลา เมื่อสอดมือจีบขึ้นไปจนหมดมือแล้ว การกล่อมไหล่และการกล่อมหน้าจากข้างซ้ายมาข้างขวาก็หมดพร้อมกันพอดีกับตอนที่หางมือคงมาเอียงอยู่ไหล่ขวาพร้อมทั้งการตกเท้าข้างขวาขึ้น

ภาพที่ 57 ท่าสอดสร้อยมาลา

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 107)

4) ท่าสอดสร้อยมาลา ภาพที่ท่านเห็นอยู่ในขณะนี้คือท่า “สอดสร้อยมาลา” ด้านข้างขวามือของผู้รำ แต่เป็นการสอดสร้อยมาลาครั้งที่สอง ส่วนการสอดสร้อยมาลาครั้งที่หนึ่งนั้น จะเริ่มตั้งแต่ท่านได้เปลี่ยนจากท่า “พรหมสี่หน้า” ในขณะที่ท่านกำลังรำอยู่ในท่า “พรหมสี่หน้า” เมื่อท่านจะเปลี่ยนจากท่า “พรหมสี่หน้า” ท่านจงเอาเท้าขวาที่กระดกอยู่ลง แล้วก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้าพร้อมทั้งยกกันขึ้น มือขวาที่หางอยู่ข้างนั้นคงลดลงมาตั้งวงหน้า มือสูงเสมopak ส่วนมือซ้ายที่หางอยู่ลดลงมาจีบหางมือที่อยู่หัวเขมขัดในระหว่างที่ท่านลดมือทั้งสองลงมานั้น ท่านต้องตีไหล่ข้างขวาออกแล้วมาเอียงอยู่ไหล่ซ้าย พอเอียงไหล่ข้างซ้าย ท่านก็ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้าทันที พร้อมทั้งยกกันขึ้น มือซ้ายจีบคว่ำมือ แล้วกลับมาจีบหางมืออยู่ที่หัวเขมขัด มือขวาคงมาตั้งวงหน้า น้ำหนักคงอยู่ขาซ้ายหนักที่ปลายเท้า เวลาที่ก้าวเท้าไปข้างหน้า แล้วจึงค่อย ๆ ยืนขึ้นช้า ๆ ขณะที่ท่านค่อย ๆ ยืนขึ้นมานั้น ท่านต้องสอดมือซ้ายขึ้นมาจากด้านในให้หมดมือพร้อมทั้ง ตีไหล่ ข้างซ้ายออกไปด้วย แล้วหันมาทางด้านขวามือ มือซ้ายคงกลับมาเป็นตั้งวงบน มือขวาคงลดลงมาจีบวงล่างอยู่ที่หัวเขมขัด ส่วนไหล่ซ้ายที่ตีออก ในที่สุดคงกลับมาเอียงอยู่ไหล่ขวาเท้าขวาที่อยู่ข้างหลังนั้นค่อย ๆ ลดเท้าเอามาจรดอยู่ใกล้ ๆ กันกับเท้าซ้ายขณะที่รำอยู่นั้น น้ำหนักคงอยู่ที่ขาซ้าย ส่วนหน้าคงมองไปทางซ้ายมือเหมือนกับท่า “สอดสร้อยมาลา” ซึ่งเห็นอยู่ในขณะนี้

ภาพที่ 58 ท่าซ้านางนอน

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 108)

5) ท่าซ้านางนอน ท่านคงจะทำท่า “สอดสร้อยมาลา” ได้ในท่า “ซ้านางนอน” นี้ท่านจะต้องตั้งมือขวาขึ้นมาให้ฝ่ามือหงายองระดับอก ขณะเดียวกันกับทอดแขนซ้ายลงแล้วกระดกมือขวาปลายนิ้ว ตัวพระอยู่ระดับตา ตัวนางต่ำกว่านั้นเล็กน้อย พร้อมกับยกเท้าซ้ายขึ้นพองาม หันปลายเท้าออก และดวงตาของผู้รำต้องขม้ายไปทางแขนข้างซ้ายที่ทอดนั้น

ภาพที่ 59 ท่ามาลาเพียงไหล่

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 108)

6) ท่ามาลาเพียงไหล่ ท่า “มาลาเพียงไหล่” นี้ ขณะที่ตัววัดแขนซ้ายขึ้น ท่านจะต้องผายแขนขวาออกและหงายฝ่ามือองอนให้ปลายนิ้วชี้ลงที่เชิงสนับเพลา พร้อมกับหย่อนเท้าซ้ายสัมผัสพื้น เพียงแผ่วเบา ย่อกายเอียงเล็กน้อย

ภาพที่ 60 ท่าพิสมัยเรียงหมอน

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 109)

7) ท่าพิสมัยเรียงหมอน พอมาถึงท่านี้ทั้งแขนซ้ายและขวาของท่าน จะต้องยกให้เข้ากับจิ้งหะกัน คล้ายกับจะก้าวออกทางเบื้องซ้าย ข้อพึงสังเกต คือ วงบนของมือขวานั้นอยู่ใกล้ตัว และมีระดับสูงกว่าปลายมือซ้าย

ภาพที่ 61 ท่ากัณฑ์ร้อน

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 109)

8) ท่ากัณฑ์ร้อนเมื่อถัดจากท่ารำ “พิสมัยเรียงหมอน” แล้วก็จะมาถึงท่ารำนี้เรียกว่า “กัณฑ์ร้อน” โดยทอดแขนทั้งสองข้างออกให้ได้ระดับ จีบมือขวาเข้า และผินหน้าซ้ายเล็งเบื้องขวาน้ำหนักตัวอยู่บนขาขวาด้วย ขาซ้ายของตัวนางนั้นตัวคืบขึ้นมาทาบทปลายจีบ

ภาพที่ 62 ท่าภมรเกล้า

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 110)

9) ท่าภมรเกล้าตัวพระจะต้องจีบปลายนิ้วซ้าย แล้วเปี่ยงย้ายมาทางเบื้องขวา ขณะเดียวกับที่ตัวดวงแขนขวาค่อยๆทำ “พิสมัยเรียงหมอน” และยกเท้าซ้ายขึ้น ย่อตัว น้ำหนักจะอยู่บนขาข้างขวาส่วนตัวนางนั้น ตัวต้วแขนขวาขึ้นเช่นเดียวกัน แขนซ้ายทอดลง จีบแล้วหงายฝ่ามือออก ท่าจะต้องผินหน้ากลับมาเบื้องซ้าย ทอดสายตาลงต่ำ

ภาพที่ 63 ท่าแขกเต้าเข้ารัง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 110)

10) ท่าแขกเต้าเข้ารังท่ารำนี้นั้น ท่านจะจีบวงในที่แขนขวาชิดตัว ระดับต่ำกว่าอก แล้วซ้อนแขนซ้ายขึ้น จีบเข้าตัวลอยหน้าขึ้นเล็กน้อย น้ำหนักของท่านจะยังอยู่บนขาข้างขวา ฉะนั้นจึงต้องเอนกายลงด้านนั้น ท่ารำนี้นั้นท่านจะต้องแอ่นอกเต็มที่

ภาพที่ 64 ท่ากระต่ายชมจันทร์

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 111)

11) ท่ากระต่ายชมจันทร์ตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ วางเท้าซ้ายลง แล้วหันมาทางซ้ายมือ จนกระทั่งกลับหลัง แล้วสอดเท้าขวาขึ้นมาเสทอเท้าซ้าย มือซ้ายลดลงเป็นจีบวงหน้า มือขวาม้วนมือ เลื่อนขึ้นไปเป็นตั้งวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 คอก เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวา ยึด-ยุบ แล้วประเท้าขวายกขึ้น ต่อไปนี้จะมีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ม้วนมือซ้ายกลับเป็นตั้งวงบน มือขวาค่อย ๆ หงายมือรับจีบ งอเป็นวงสูงเสมอปาก กล่อมไหล่ขวามา เอียงไหล่ซ้ายแล้วยึดขึ้น เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยแล้วก็ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ ตัว คงหันหลังรำอยู่ในท่า “กระต่ายชมจันทร์” (ตัวพระ) ตัวนาง (หญิง) ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า แล้วสอดเท้าขวาขึ้นมาเสทอเท้าซ้าย มือซ้ายลดลงมาเป็นจีบวงหน้า มือขวาม้วนมือเลื่อนขึ้นไปเป็นตั้งวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 คอก คงเอียงไหล่ซ้ายอยู่อย่างเดิม ยึด-ยุบ แล้วประเท้าขวายกขึ้น ต่อไปนี้จะมีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ม้วนมือซ้ายกลับเป็นตั้งวงบน มือขวาค่อย ๆ หงายมือรับจีบ งอแขน-ไหล่-เท้า เรียบร้อยแล้ว ก็ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ ตัว แล้วสอดเท้าซ้ายเข้ามาชิดเท้าขวาเข่งส้นเท้าซ้ายไว้ คงอยู่ในท่า “กระต่ายชมจันทร์” (ตัวพระ)

ภาพที่ 65 ท่าพระจันทร์ทรงกลด

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 111)

12) ท่าพระจันทร์ทรงกลดตัวพระ (ชาย) ยืด-ยุบ เปลี่ยนเป็นเอียงไหล่ขวา แล้วค่อย ๆ ดีไหล่ขวาออก หันมาทางขวามือ จนมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) แล้วม้วนมือขวากลับเป็นตั้งวงบน มือซ้ายคงตั้งวงบนอยู่อย่างเดิม ค่อย ๆ ยืดขึ้นพร้อมทั้งยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ดีไหล่ มาแล้วคงกลับมาเอียงไหล่ซ้ายเมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยจึงค่อย ยุบลง คงอยู่ในท่า “พระจันทร์ทรงกลด” ตัวนาง (หญิง) ถ่ายน้ำหนักมาอยู่ขาซ้าย แล้วยกเท้าขวาวางลงที่เดิม ม้วนมือขวาเลื่อนขึ้นไปเป็นตั้งวงบน มือซ้ายคงตั้งวงบนอยู่อย่างเดิม พร้อมทั้งดีไหล่ขวาออกค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้วยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ดีไหล่มาแล้วคงกลับมา เอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลง คงอยู่ในท่า “พระจันทร์ทรงกลด” (ตัวนาง)

ภาพที่ 66 ท่าพระรโยนसार

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 112)

13) ท่าพระรโยนसारพระ-นางค่อย ๆ วางเท้าซ้ายลง แล้วลดมือทั้งสองลงมา มือขวาหางมือ งอแขนไว้ข้างตัวเสมอแล้วเอียงไหล่ขวา (ตัวพระ) มือซ้ายตะแคงมืออยู่ที่หัวเข่าชิด ยกเท้าขวาขึ้นแล้ว จรดเท้า(ปลายเท้า) ลงที่พื้น (ตัวนาง) มือซ้ายตั้งวงไว้ข้าง ๆ ด้วยยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว คงอยู่ในท่า “พระรโยนसार”

ภาพที่ 67 ท่าจ่อเพลิงกาฬ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 112)

14) ท่าจ่อเพลิงกาฬพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านซ้ายมือ ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้ายืดขึ้น แล้วยกเท้าซ้ายก้าวไปข้าง ๆ ตัว เลื่อนมือทั้งสองขึ้นมา มือซ้ายจับวงหน้า มือขวาดึงวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก เปลี่ยนไหล่มาเอียงไหล่ซ้ายแล้วก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว ดีไหล่ซ้ายออกกลับมาเอียงไหล่ขวา มือซ้ายม้วนมือกลับเป็นตั้งวงบน มือขวาหงายมือรับจับ งอแขนเสมอสะเอวไว้ข้างตัวแล้วยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว คงอยู่ในท่า “จ่อเพลิงกาฬ”

ภาพที่ 68 ท่าหนุมานผลาญยักษ์

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 113)

15) ท่าหนุมานผลาญยักษ์พระ-นาง ค่อย ๆ ยืดขึ้นหันมาทางขวามือจนมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) แล้วก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ ตัว พร้อมทั้งดีไหล่ ขวากออกมาม้วนมือขวาขึ้นไปตั้งวงบน มือซ้ายลดลงมาตั้งวงไว้ที่ปลายเข่า ดีไหล่มาแล้วคงกลับมาเอียงไหล่ซ้าย แล้วยกเท้าซ้ายยืดขึ้น (ตัวพระ) ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว (ตัวนาง) ยุบลง คงอยู่ในท่า “หนุมานผลาญยักษ์”

ภาพที่ 69 ท่าพระรามโก่งศร (พระหริรักษ์โก่งศร)

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 113)

16) ท่าพระรามโก่งศร (พระหริรักษ์โก่งศร) ตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยึดขึ้น หันมาทางด้านขวามือ ตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้ววางเท้าซ้ายลง หันมาทางด้านขวามือ ต่อไปจะมีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ก้าวเท้าขวาออกไปข้างหน้า มือขวาลดลงมาเป็นจีบวงหน้า มือซ้ายเลื่อนขึ้นไปเป็นตั้งวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่อย่างเดิม แล้วก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ ตัว ม้วนมือขวาครึ่งเดียว คงเป็นจีบคว่ำมือ ดึงแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายคงกลับเป็นจีบหงายมือไว้ที่กลางหน้าอก กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา (ตัวพระ ยกเท้าขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว) (ตัวนาง ลบเหลี่ยมขวา) คงอยู่ในท่า “พระรามโก่งศร”

ภาพที่ 70 ท่าช้างประสานงา (คชรินทร์ประสานงา)

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 114)

17) ท่าช้างประสานงา (คชรินทร์ประสานงา) ตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า เลื่อนมือทั้งสองมาจีบคว่ำมือ งอแขนอยู่ข้างหน้าเสมอหน้าอก ให้มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ขวาคงเอียงอยู่ตามเดิมตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า เลื่อนมือทั้งสองมาจีบคว่ำมือ งอแขนอยู่ข้างหน้า เสมอหน้าอก ให้มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ขวาคงเอียงอยู่อย่างเดิมต่อไปนี้จะเป็นการร้ายร ำไปพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ยึดขึ้น ยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้างหน้า

ยกมือจีบทั้งสองขึ้นมากเป็นจีบวงบน ทั้งสองมือ ให้มือซ้ายต่ำกว่ามือขวาเล็กน้อย แล้วกล่อมไหล่ขวา มาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยแล้ว จึงค่อย ๆ ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า คงร่ายอยู่ ทางด้านขวามือในท่า “ข้างประสานงาน”

ภาพที่ 71 ท่าข้างสะบัดหญ้า

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 114)

18) ท่าข้างสะบัดหญ้าพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางขวามือจนกระทั่งกลับหลัง แล้วหันมาอยู่ ด้านซ้ายมือ ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า ลดมือทั้งสองมา มือขวาจีบวงหน้า มือซ้ายตั้งวงหน้า มือทั้งสอง ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่ตามเดิมต่อไปนี้จะเป็นการปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน ยกเท้า ซ้ายขึ้นไว้ข้างตัว ม้วนมือขวาเป็นตั้งมือตั้งแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายค่อย ๆ หายมือ เลื่อนขึ้นไปงอแขน เสมอศีรษะ กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยแล้ว ตัวพระ ก้าวเท้าซ้ายลง ไปข้าง ๆ ตัว ตัวนาง ก้าวเท้าซ้ายลงแล้วยกเท้าขวาขึ้นไปข้าง ๆ ตัว ครร ร่ายอยู่ทางด้านซ้ายมือในท่า “ข้างสะบัดหญ้า”

ภาพที่ 72 ท่าขี่ม้าตีกลี

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 115)

19) ท่าขี่ม้าตีกลีตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยืดขึ้น รวมเท้าเข้ามาน้ำหนักอยู่ที่ขาซ้าย ลดมือทั้งสอง ลงมา มือขวาหางมืองอแขนเสมอสะเอว มือซ้ายจีบคว่ำมือ งอแขนเสมอสะเอว ไหล่ขวาคงเอียงอยู่

ตามเดิมตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ วางเท้าขวาลง น้ำหนักคงอยู่ซ้าย ลดมือทั้งสองลงมา มือขวา หายมือ งอแขนเสมอสะเอว มือซ้ายจับคว่ำมือ งอแขนเสมอสะเอว ไหล่ขวาคงเอียงอยู่อย่างเดิม ต่อไปนี้จะเป็นการร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน ประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ข้างตัว แล้วยกมือทั้งสองขึ้นมา มือซ้าย เป็นจีบวงบน มือขวาดั้งมือ ดึงแขนไว้ข้างตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว ตัวพระ ก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัว ตัวนาง ก้าวเท้าขวาลง แล้วยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ ข้าง ๆ ตัว คงอยู่ทางด้านซ้ายมือในท่า “ซิม้าตลิลี”

ภาพที่ 73 ทำสารถิ์จักรถ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 115)

20) ทำสารถิ์จักรถพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาหน้าอัด (หน้าตรง) ค่อย ๆ ยืดขึ้น สูดเท้าซ้ายขึ้น ไปเสมอเท้าขวาน้ำหนักคงอยู่ขวา ลดมือทั้งสองลงมาจับคว่ำมือ งอแขนอยู่ข้างหน้าเสมอหน้าอกให้ มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก เปลี่ยนไหล่มาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้เป็น การปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ กลายมือออกทั้งสองมือ มือขวาเป็นตั้งวงล่าง มือซ้ายตั้งมือดึง แขนไว้ข้างตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยุบลง ในขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “สารถิ์จักรถ”

ภาพที่ 74 ท่ากลดพระสุเมรุ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 116)

21) ท่ากลดพระสุเมรุพระ-นาง ค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้วก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า สูดเท้าขวาขึ้นไป เสมอเท้าซ้ายน้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เลื่อนมือทั้งสองมาจับคว่ำมือ งอแขนข้างหน้าเสมอหน้าอก ให้มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก เปลี่ยนไหล่มาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะเป็นการร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน แล้วประเท้ายกขึ้นไว้ข้างตัว ค่อย ๆ สอดมือทั้งสองขึ้นมา มือขวาแยกออกไปเป็นจีบหางมือ ดึงแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายคงหางมือเสมอศีรษะไว้ข้างตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยดีแล้ว ตัวพระ ก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัว ตัวนาง ก้าวเท้าขวาแล้ว ยกเท้าซ้ายขึ้นไปข้าง ๆ ตัว คงร่ายอยู่น้ำอืด (หน้าตรง) ในท่า“กลดพระสุเมรุ”

ภาพที่ 75 ท่าตระเวนเวหา

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 116)

22) ท่าตระเวนเวหาพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านซ้ายมือ แล้วยืดขึ้นก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า สูดเท้าขวาขึ้นไปเสมอเท้าซ้าย น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย ลดมือทั้งสองลงมา มือขวาหางมือ งอแขนเสมอสะเอว มือซ้ายจับคว่ำมือ งอแขนเสมอสะเอว เปลี่ยนไหล่มาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน แล้วประเท้ายกขึ้นไว้ข้างตัว ค่อย ๆ สอดมือซ้ายขึ้นไปเป็นหางมือ งอแขน เสมอศีรษะ มือขวาค่อย ๆ กลับมือ งอแขนไว้ข้างตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า

มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว ตัวพระ ก้าวเท้าขวาออกไปข้าง ๆ ตัว ตัวนาง ก้าวเท้าขวา ลง แล้วยกเท้าซ้าย ขึ้นไปไว้ข้าง ๆ ตัว คงร่ายอยู่ทางด้านขวามือในท่า “ตระเสนเวหา”

ภาพที่ 76 ทำนาคาม้วนหาง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 117)

23) ทำนาคาม้วนหางตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วกลับมือขวาเป็นหงายมือ ยกขึ้นมา เสมอศีระชะ มือซ้ายลดลงมาเสมอสะเอวเป็นตั้งวงล่าง กล่อมไหล่ซ้ายมา เอียงไหล่ขวา พร้อมทั้งยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้างหน้าตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วกลับมือขวาเป็น หงายมือ ยกขึ้นมาเสมอศีระชะ มือซ้ายลดลงมาเสมอสะเอว เป็นตั้งวงล่าง กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา ค่อย ๆ เลื่อนเท้าซ้ายเข้ามา ข้างหน้า และคงยกอยู่อย่างเดิมต่อไปนี้จะเปลี่ยนลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย กลับมือขวาและมือซ้ายพร้อม ๆ กัน มือขวาจับคว้ามือ มือซ้ายจับหงายมือ เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อย ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า แล้วเขย่งส้นเท้าขวาขึ้น ในขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้าน ขวามือในท่า “นาคาม้วนหาง”

ภาพที่ 77 ทำกวางเดินดง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 117)

24) ทำกวางเดินดงพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางขวามือจนกระทั่งกลับหลังแล้วหันต่อไปจนมา อยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในขณะนี้เท้าขวาคงอยู่ข้างหน้า เท้าซ้ายคงอยู่ข้างหลังค่อย ๆ ยึดขึ้น ก้าวเท้า

ซ้ายไปข้างหน้าแล้วเลื่อนมือทั้งสองมาข้างหน้า คงอยู่ในลักษณะจับคว่ำมือ งอแขนทั้งสอง มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่อย่างเดิมต่อไปนี้จะเป็นการร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ดีไหล่ซ้ายออก แล้วคลายมือทั้งสองลงมือลงมาเป็นตั้งวงเสมอสะเอวทั้งสองมือ ยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ดีไหล่ซ้ายแล้วคงกลับมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัว ในขณะนี้คง ร่ายอยู่น้ำอืด(หน้าตรง) ในท่า “กวางเดินดง”

ภาพที่ 78 ท่าหงส์ลีลา

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 118)

25) ท่าหงส์ลีลาพระ-นาง ค่อย ๆ ยืดขึ้น กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย มือขวาค่อย ๆ หายมือเลื่อนขึ้นมาเป็น จีบหงายมือ อยู่ทีหน้าอก มือซ้ายจับคว่ำมือ แล้วสอดมือขึ้นเป็นหงายมือ งอแขนเสมอศีรษะ ตัวพระยกเท้าซ้ายวางไว้ข้างหน้าเท้าขวา แล้วเขย่งส้นเท้าขวาขึ้น ตัวนาง ยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้างหน้า แล้วยุบลงในขณะนี้คงร่ายอยู่น้ำอืด (หน้าตรง) ในท่า “หงส์ลีลา”

ภาพที่ 79 ท่าซึกแป้งผัดหน้า

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 118)

26) ท่าซึกแป้งผัดหน้าตัวพระ (ชาย) ก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ ตัว แล้วเอียงไหล่ขวาพร้อมทั้งลดมือทั้งสองลงมาข้างหน้าเสมอหน้าอก มือขวาจับคว่ำมือ มือซ้ายตั้งวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอกตัวนาง (หญิง) ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า แล้วก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วเอียงไหล่ขวา

พร้อมทั้งลดมือทั้งสองลงมาข้างหน้าเสมอหน้าอก มือขวาจับคว่ำมือ มือซ้ายตั้งวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอกต่อไปนี้จะเป็นการปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วยกมือทั้งสองขึ้นมา มือขวาเป็นจีบวงบน มือซ้ายหงายมือ งอแขนเสมอศีรษะไว้ข้างตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย แล้วยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลง ในขณะนี้จะคงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ซึกแป้งผัดหน้า”

ภาพที่ 80 ท่าเหราเล่นน้ำ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 119)

27) ท่าเหราเล่นน้ำพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น ม้วนมือขวาให้หมดมือ แล้วหงายมือรับจีบ (จีบมือไม่ต้องหักข้อ) มือซ้ายค่อย ๆ ลดมือลงมาเป็นจีบ หงายมืออยู่ที่ใต้รักแร้ กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่ามือไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว ตัวพระ ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว ตัวนางก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วยกเท้าขวาขึ้นไปข้าง ๆ ตัว ในขณะนี้จะคงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “เหราเล่นน้ำ”

ภาพที่ 81 ท่ากัณทรเลียบถ้ำ (กัณทรเลียบถ้ำ)

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 119)

28) ท่ากัณทรเลียบถ้ำ (กัณทรเลียบถ้ำ)ตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยึดขึ้น ถ่ายน้ำหนักมาอยู่ข้างขวา กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้ายแล้วลดมือทั้งสองลงมา มือขวาคงจีบหงายมืออยู่ที่หน้าอก มือซ้าย

คงจีบหงายมือ ตึงแขนไว้ข้างตัว เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยกเท้าซ้ายไว้ข้างตัว แล้วยุบลง ในขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “กนิรเลียบถ้ำหรือกนิรินเลียบถ้ำ” ตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยืดขึ้น กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย แล้วลดมือทั้งสองลงมา มือขวาคงจีบหงายมืออยู่ที่หน้าอก มือซ้ายคงจีบหงายมือ ตึงแขนไว้ข้างตัว เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าขวาลงไปข้างตัว แล้วยกเท้าซ้ายขึ้นไปไว้ข้าง ๆ ตัว ในขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “กนิรเลียบถ้ำหรือกนิรินเลียบถ้ำ”

ภาพที่ 82 ท่ายังคิดประดิษฐ์รำ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 120)

29) ท่ายังคิดประดิษฐ์รำตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยืดขึ้น วางเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า แล้วสอดเท้าขวามาเสมอเท้าซ้ายน้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เลื่อนมือทั้งสองมาเป็นจีบวงหน้า มือทั้งให้ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวา ค่อย ๆ ยุบลงแล้วประเท้าขวายกขึ้นไว้ ม้วนมือทั้งสองพร้อม ๆ กัน กล่อมไหล่ขวามา แล้วแยกมือทั้งสองออกไปข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ ยืดขึ้น มือขวาดั้งวงบน มือซ้ายตั้งมือ ตึงแขนไว้ข้างตัว ไหล่คงมาเอียงอยู่ไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลง แล้วก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัว สอดเท้าซ้ายเข้ามาชิดเท้าขวา ให้เท้าซ้ายอยู่หน้าเท้าขวา แล้วเหยอสันเท้าขึ้น ในขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ยังคิดประดิษฐ์รำ” ตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยืดขึ้น วางเท้าซ้ายลงไปข้างหน้าแล้วสอดเท้าขวามาเสมอเท้าซ้ายน้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เลื่อนมือทั้งสองมาเป็นจีบวงหน้า มือทั้งสองคงห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่เปลี่ยนมาเป็นเอียงไหล่ขวา ค่อยยุบลงแล้วประเท้าขวายกขึ้นไว้ ม้วนมือทั้งสองพร้อม ๆ กัน กล่อมไหล่ขวามาแล้วแยกมือทั้งสองออกไปข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ ยืดขึ้น มือขวาดั้งมือตึงแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายตั้งวงบน ไหล่คงมาเอียงอยู่ไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้วค่อยยุบลง แล้วก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัวสอดเท้าซ้ายมาชิดเท้าขวา แล้วเหยอสันเท้าขึ้น ในขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ยังคิดประดิษฐ์รำ”

ภาพที่ 83 ท่ากระหวัดเกล้า

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 120)

30) ท่ากระหวัดเกล้าพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านขวามือ แล้วยืดขึ้น ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า เลื่อนมือขวามาตั้งวงหน้า มือซ้ายจับวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้มีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน แล้วยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ม้วนมือซ้ายเป็นตั้งวงบน มือขวากลับมือเป็นจับวงบน กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าขวาออกไปข้าง ๆ ตัว (ตัวนาง) ลบเหลี่ยมขาซ้าย ในขณะนี้คงรำอยู่ด้านขวามือในท่า “กระหวัดเกล้า”

ภาพที่ 84 ท่าตีโทนโยนทับ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 121)

31) ท่าตีโทนโยนทับค่อย ๆ ยืดขึ้นแล้วโย้ตัว ถ่ายน้ำหนกมาขาซ้าย มือขวาลดลงมาจับอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายลดลงมาตั้งวงล่าง ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวา แล้วยุบลงเหมือนกับท่าของตัวนาง การปฏิบัติในขั้นต่อไป ค่อย ๆ ยืดขึ้นโย้ตัวถ่ายน้ำหนกมาอยู่ขวา กล่อมไหล่มาเอียงไหล่ซ้าย มือขวายกขึ้นไปเป็นจับวงบนอย่างเดิมมือซ้ายค่อย ๆ หายมือเป็นจับวงล่าง เหมือนกับท่าของตัวพระ ในขณะนี้คงรำอยู่ทางด้านขวามือ ในท่า “ตีโทนโยนทับ”

ภาพที่ 85 ท่างูขี้นค้อน

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 121)

32) ท่างูขี้นค้อนพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า แล้วปล่อยมือจับทั้งสอง หายมือ งอแขนไว้ข้างหน้าเสมอหน้าอก มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่ อย่างเดิมต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ดึงไหล่ซ้ายออกมาเอียงไหล่ขวา แล้วดักมือทั้งสอง ลงแยกออกจากกัน มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาตั้งวงไว้ที่สะโพก ยกเท้าขวาไว้ข้างหน้า ยึดขึ้น เมื่อเห็นว่า มือไหล่เข้าประจำ ที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า ในขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้าน ขวามือในท่า “งูขี้นค้อน”

ภาพที่ 86 ท่ามัจฉาชมสาคร

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 122)

33) ท่ามัจฉาชมสาครพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านซ้ายมือจนมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ค่อย ๆ ยึดขึ้น เลื่อนมือทั้งสองมาข้างหน้า แล้วจับคว้ามือองแขนเสมอหน้าอก มือทั้งสองห่างให้ห่าง กันประมาณ 1 ศอก ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้มีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้ว ประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ ยกมือทั้งสองขึ้นมาแล้วแยกมือออกจากกัน กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา มือขวาจับหางตั้งแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายจับวงบน เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้ว ค่อยยุบลง ตัวพระ ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัวนาง ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วโย้ตัวกลับ

พร้อมทั้งสุดเท้าเข้ามา แล้วเหยอสน์เท้าขึ้น ในขณะนี้คงร ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “มัจฉาชม
สาคร”

ภาพที่ 87 ท่ากัณทรพ้อนโอ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 122)

34) ท่ากัณทรพ้อนโอพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า
เลื่อนมือทั้งสองมาข้างหน้า พร้อมทั้งม้วนมือซ้ายเป็นจีบวงหน้า ไหล่กลับมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้
จะต้องร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน ยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา ม้วนมือขวา
กลับเป็นตั้งมือ ตั้งแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายค่อย ๆ หายมือเลื่อนขึ้นไปคงเป็นหงายมือองแขนไว้ข้างตัว
เสมอศีรษะ เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่เรียบร้อย จึงค่อยก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง
ๆ ตัว ในขณะนี้คงร ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “กัณทรพ้อนโอ”

ภาพที่ 88 ท่าสิงโตเล่นหาง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 123)

35) ท่าสิงโตเล่นหางพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วหันมาทางด้านขวามือ ลดมือทั้งสองลงมา
มือซ้ายตั้งวงหน้ามือขวากีบวงหน้า มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ก้าวเท้าขวาลงไปข้างหน้า
แล้วก้าวเท้าซ้ายขึ้นไปให้เสมอเท้าขวา น้ำหนักคงอยู่ขาขวา เท้าซ้ายเตรียมจะประเท้า ไหล่คงเปลี่ยน
มาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้ มือ-ไหล่-เท้า จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ประเท้าขวายึดขึ้นยกไว้
ข้างหน้าค่อย ๆ ม้วนมือขวาแยกมือทั้งสองออกไปพร้อมทั้งกล่อมไหล่ซ้ายไปด้วย มือขวาคงมาตั้งมือ

ดึงแขนไว้ข้างๆ ตัว มือซ้ายยกขึ้นไปเป็นตั้งวงบน ไหล่คงกล่อมมาเอียงอยู่ไหล่ขวา เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ ประจำที่เรียบร้อยแล้วจึงค่อยยุบลง แล้วก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้านขวามือ ในท่า “สิงโตเล่นหาง”

ภาพที่ 89 ท่านางกล่อมตัว

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 123)

36) ท่านางกล่อมตัวพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านซ้ายมือจนกระทั่งมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) แล้วค่อย ๆ ยืดขึ้น สุดเท้าซ้ายขึ้นมาให้เสมอกับเท้าขวา น้ำหนักคงอยู่ขาขวา เท้าซ้ายเตรียมจะประเท้า ลดมือทั้งสองจับคว่ำมือ งอแขนทั้งสอง โดยให้มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่คงเปลี่ยนมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้จะมีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้ว ประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ข้าง ๆ ค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้วคลายมือทั้งสองแยกออกจากกัน กล่อมไหล่ซ้ายไปด้วย มือทั้งสองคงมาตั้งวงอยู่ข้าง ๆ ตัว ไหล่คงกล่อมมาเอียงอยู่ไหล่ขวา เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้วจึงค่อยยุบลงตัวพระ ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว ตัวนาง ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วยกเท้าขวาขึ้นไปข้าง ๆ ตัว ขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัดในท่า “นางกล่อมตัว”

ภาพที่ 90 ท่าบัวชูฝัก

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 124)

37) ท่าบัวชูฝักตัวพระ (ชาย) ค่อยยืดขึ้น สุดเท้าขวามาใกล้เท้าซ้าย น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เท้าขวาเตรียมจะประเท้า เลื่อนมือทั้งสองขึ้นมาเสมอน้ำอก มือซ้ายตั้งวงหน้า มือขวาจีบวงหน้า

มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่คงเปลี่ยนมาเอียงไหล่ซ้ายตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้ววางเท้าขวาลงข้างเท้าซ้าย น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เท้าขวาเตรียมจะประเท้า เลื่อนมือทั้งสองขึ้นมา เสมอหน้าอก มือซ้ายตั้งวงหน้า มือขวาจีบวงหน้า มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่คงเปลี่ยนมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้จะร้ายำไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงประเท้าขวายกขึ้นไว้ข้างหน้า ค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้วม้วนมือขวา แยกมือทั้งสองออกจากกัน มือซ้ายค่อย ๆ ยกขึ้นมาเป็นหงายมือ งอแขนเสมอศีรษะ มือขวาลดลงมาตั้งวงไว้ข้าง ๆ ตัว โดยให้ปลายมือเสมอตะโพก กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยุบลงแล้วก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัดในท่า “บัวชูฝัก”

ภาพที่ 91 ท่าขนทึงอก

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 124)

38) ท่าขนทึงอกพระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านซ้ายมือ แล้วยืดขึ้นน้ำหนักคงอยู่ขาขวา ไหล่ขวาคงเอียงอยู่อย่างเดิม เลื่อนมือทั้งสองมาเสมอหน้าอก คงจีบคว้ามือทั้งสองมือ โดยให้มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอกต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกันทั้งมือ-ไหล่-เท้า ประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัวค่อย ๆ แยกมือจีบทั้งสองออกห่างจากกัน กล่อมไหล่ขวาไปด้วย มือขวาคงจีบหงายมืออยู่ที่หน้าอกมือซ้ายยกขึ้นไปเป็นจีบวงบน ไหล่คงกล่อมมาเอียงอยู่ไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยยุบลง ในขณะนี้นักร่ายอยู่ทางด้านซ้ายมือในท่า “ขนทึงอก”

ภาพที่ 92 ท่าพระลักษมณ์แผลงฤทธิ์

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 125)

39) ท่าพระลักษมณ์แผลงฤทธิ์พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วหันมาทางด้านขวามือ จนกระทั่งมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า สุดเท้าขวาขึ้นไปให้เสมอท่าซ้าย น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เท้าขวาเตรียมจะประเท้า เลื่อนมือทั้งสองมาเสมอหน้าอก มือขวาหงายมือ งอแขน มือซ้ายจับคว่ำมือ งอแขนให้มือทั้งสองห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะมียุทธการปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้วประเท้าขวายกขึ้นไว้ข้าง ๆ สอดมือซ้ายขึ้นไปเป็นหงายมือ งอแขนเสมอศีรษะ มือขวากลับมือนวดลงมาเป็นตั้งวงล่าง กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย แล้วก้าวเท้าขวาออกไปข้าง ๆ พร้อมทั้งยกเท้าซ้ายขึ้นไปข้าง ๆ ตัว ขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัดในท่า “พระลักษมณ์แผลงฤทธิ์”

ภาพที่ 93 ท่าเสื่อทำลายห้าง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 125)

40) ท่าเสื่อทำลายห้างพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น วางเท้าซ้ายลงข้างเท้าขวา แล้วหันมาทางด้านขวามือ ถ่ายน้ำหนักมาอยู่ขาซ้าย ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า เลื่อนมือทั้งสองมาตั้งวงไว้ข้างหน้าเสมอหน้าอก ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่อย่างเดิมต่อไปนี้จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน กระทั่งเท้าซ้ายยกมาไว้ข้างหน้า กล่อมไหล่ซ้ายแล้วกลับมาเป็นไหล่ตรง มือทั้งสองเอามาประกบกัน (ในท่าพนมมือ) งอแขนแล้วยกขึ้นมาเสมอปากเมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า ในขณะนี้นักร่ายอยู่ทางด้านขวามือในท่า “เสื่อทำลายห้าง”

ภาพที่ 94 ท่าช้างทำลายโรง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 126)

41) ท่าช้างทำลายโรงพระ-นาง ค่อย ๆ กระทั่งเท้าขวายึดขึ้น ยกเท้า มาไว้ข้างหน้า โนมตัวลง มาเล็กน้อย ลดมือทั้งสองลงมา เขยียดแขนทั้งสองให้ตั้งอยู่ข้างหน้า ปลายมือให้ตกลงมาเสมอหัวเข็มขัด แล้วแยกปลายมือออกจากกัน โดยให้ปลายมือชี้ไปทางข้าง ๆ ตัว แต่ตรงข้อมียังคงชิดกันอยู่ เมื่อเห็นว่ามือเรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยุบลง ก้าวเท้าขวาลงไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้านขวามือ ในท่า “ช้างทำลายโรง”

ภาพที่ 95 ท่าฉุยฉายเข้าวัง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 126)

42) ท่าฉุยฉายเข้าวังพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น เอียงไหล่ซ้าย แล้วยุบลงพร้อมทั้งตีไหล่ซ้ายออก หันมาทางด้านซ้ายมือจนกระทั่งมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ยกเท้าขวาชี้ขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ ยึดขึ้น พร้อมทั้งแทงปลายมือทั้งสองแยกออกจากกัน มือซ้ายกลับมาเป็นจีบวงล่าง มือขวางอแขนตั้งวงต่ำไว้ข้าง ๆ ตัว โดยให้ปลายมือสูงเสมอหัวไหล่ ไหล่คงกลับมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ประจำที่ เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลง แล้วก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว ขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ฉุยฉายเข้าวัง”

ภาพที่ 96 ท่าหนึ่งหน้าไฟ

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 127)

43) ท่าหนึ่งหน้าไฟพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย ค่อย ๆ ตะแคงมือ มือซ้าย ม้วนมือกลับเป็นตั้งมือ ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ซ้าย ยุบลงแล้วฉายเท้า-ฉายมือ ข้างขวาไปข้าง ๆ ตัว แล้วเอาเท้าขวามาไว้ข้างหลัง กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา ถ่ายน้ำหนักมาอยู่ขาหลัง แยกเท้าซ้าย ออกไปให้เสมอกับเท้าขวาต่อไปนี้ มือ-ไหล่-เท้า จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ประเท้าซ้ายยกขึ้น ไว้ข้าง ๆ มือขวา แหงมียกขึ้นไปเป็นตั้งวงบน มือซ้ายหงายมียกขึ้นมาเป็นจีบ หงายมืออยู่ที่ ใต้ท้องแขน ดีไหล่ขวาออกมา เอียงไหล่ซ้ายเมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว ตัวพระ ก้าวเท้าซ้าย ลงไปข้าง ๆ ตัวแล้วโยตัวกลับพร้อมทั้งสอดเท้าเข้ามา แล้วเหยียดส้นเท้าขึ้น ตัวนาง ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว ขณะนี้คงร่ายอยู่น้ำอืด (หน้าตรง) ในท่า “หนึ่งหน้าไฟ”

ภาพที่ 97 ท่าเครือวัลย์พันไม้

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 127)

44) ท่าเครือวัลย์พันไม้พระ-นาง ก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า ลดมือทั้งสองลงมาเสมอหน้าอก มือซ้ายจีบหงายมือองแขน มือขวาดั้งมือ งอแขน โดยให้มือขวาอยู่ข้างนอก มือซ้ายอยู่ข้างใน มือทั้งสองเสมอกันไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ม้วนมือซ้ายแล้ว กลับมือเป็นหงายมืออยู่ที่เดิม มือขวาหงายมือรับจีบ มือทั้งสองคงอยู่ในลักษณะมือขวาจีบหงาย มืออยู่บนมือซ้ายที่หงายมือแบอยู่ กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย ก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ เมื่อเห็นว่า

มือ-ไหล่ เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้วแล้วตัวพระ ยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ตัวนางสุดเท้าซ้ายเข้ามาหาเท้าขวา แล้วเหยอสันเท้าขึ้น ขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “เครือวัลย์พันไม้”

ภาพที่ 98 ท่าเยื้องพ่ายกฐิน

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 128)

45) ท่าเยื้องพ่ายกฐินตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้ววางเท้าซ้ายลงข้างเท้าขวา ถ่ายน้ำหนกอยู่ขาซ้าย ตัวนาง(หญิง) ค่อย ๆ ยืดขึ้น แล้วถ่ายน้ำหนกมาอยู่ขาซ้ายต่อไปนี้ พระ-นาง จะต้องรำไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้วประเท้าขวายกขึ้นมาไว้ข้างหน้าม้วนมือขวาออกไปข้าง ๆ ตัว เป็นตั้งมือ ตั้งแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายจับมือหงายอยู่ที่เดิม กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยุบลง ก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัดในท่า “เยื้องพ่ายกฐิน”

ภาพที่ 99 ท่ามังกรเล่นน้ำ (มังกรเที่ยวหาาริน)

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 128)

46) ท่ามังกรเล่นน้ำ (มังกรเที่ยวหาาริน) พระ-นาง การรำในท่านี้จะต้องรำก้าวเท้าเรียงเป็นหน้ากระดาน และจะต้องรำให้อยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ตลอดเวลา เริ่มด้วยการก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือขวาปล่อยมือ หายขึ้นไป ก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า ปล่อยมือคว่ำลงมา ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ ปล่อยมือ หายขึ้นไป ก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้าเอามือทั้งสองมารวมกันอยู่ที่หน้าอก โดยเอาข้างมือทางด้าน

หัวแม่มือมาแนบชิด งอแขนทั้งสอง กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เข้าประจำที่ เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยกเท้าซ้ายขึ้นไปไว้ข้าง ๆ ตัว ในขณะที่คงร่ายอยู่น้ำอืดในท่า “มังกรเล่นน้ำ” หรือ “มังกรเที่ยวหาวารี”

ภาพที่ 100 ท่าลมพัดยอดตอง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 129)

47) ท่าลมพัดยอดตองพระ-นาง ค่อย ๆ ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วหันมาทางด้านซ้ายมือ ยืดขึ้นแล้วก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า สุดเท้าซ้ายขึ้นมาให้เสมอกับเท้าขวา น้ำหนักขณะนี้นั่งอยู่ขวา แยกมือทั้งสองออกจากกัน มือขวาห้อยมืองอแขนไว้ข้าง ๆ ตัว มือซ้ายลดลงมาจับคว้ามืองอแขน เสมอสะเอว ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวา มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 ศอกต่อไปนี้ลีลาทั้งพระและนางจะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย มือซ้ายยกขึ้นมาเป็นจีบวงบน มือขวาค่อย ๆ กลับมาเป็นตั้งวงล่าง เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยุบลง ในขณะที่คงร่ายอยู่ทางด้านซ้ายมือในท่า “ลมพัดยอดตอง”

ภาพที่ 101 ท่าจิ้นสาวไส้

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 129)

48) ท่าจิ้นสาวไส้พระ-นาง ค่อย ๆ ยืดขึ้น หันมาทางด้านขวามือ จนกระทั่งมาอยู่หน้าอืด (หน้าตรง) วางเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า ยกเท้าขวาก้าวลงไปข้าง ๆ ตัว มือทั้งสองมารวมกันอยู่ที่หัวเข็ม

จัดให้ห่างกันประมาณ 1 คืบ มือซ้ายคงจับมืออยู่ มือขวาคงตั้งวงอยู่ ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวา แล้วกล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย มือซ้ายม้วนมือกลับเป็นตั้งวงอยู่ที่เดิม มือขวาค่อย ๆ หายมือกลับเป็นจับมือจอแจอยู่ที่เดิม พร้อมทั้งยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัวแล้วยุบลง เหมือนกับท่าของตัวพระการปฏิบัติในขั้นต่อไป ค่อย ๆ ยึดขึ้นแล้วสวามือขึ้นไปไว้วงบน มือซ้ายค่อย ๆ แยกออกไปข้าง ๆ ตัว แล้วหายมือเปลี่ยนเป็นจับ หายมือตั้งแขนไว้ข้าง ๆ ตัว ส่วนไหล่ที่นั้นคงเอียงอยู่ข้างซ้ายไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนกับท่าของตัวนาง เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เข้าที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยยุบลง ขณะนี้คงร่าอยู่ในท่า “จันทราไส”

ภาพที่ 102 ท่าวิสัยแห่งตรี

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 130)

49) ท่าวิสัยแห่งตรี พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วเอามือทั้งสองมารวมกันไว้ข้างหน้า มือซ้ายเป็นจับวงหน้ามือขวาเป็นตั้งวงหน้า มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 คืบ ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่อย่างเดิม แล้วก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัวต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกันทั้งมือ-ไหล่-การยึด ค่อย ๆ ยึดขึ้น ม้วนมือซ้ายไปอยู่วงบน มือขวากลับมือเป็นจับ หายมืออยู่ที่หน้าอก ดีไหล่ซ้ายออกคงกลับเอียงไหล่ขวา ตัวนาง ยุบลงน้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย ตัวพระยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว แล้วยุบลง ในขณะนี้นั่งร่าอยู่หน้าอัด(หน้าตรง) ในท่า “วิสัยแห่งตรี”

ภาพที่ 103 ท่าชะนีรำไม้

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 130)

50) ท่าชะนีรำไม้ ตัวพระ (ชาย) ค่อย ๆ ยึดขึ้น หันมาทางด้านขวามือ แล้วก้าวเท้าขวาไปข้าง ๆ แล้วก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ มือขวาม้วนมือกลับเป็นตั้งวงหน้า มือซ้ายลดวงลงมากลับมือเป็นจีบวงหน้า มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 คืบ ไหล่กลับมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้จะต้องรำรำไปพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ ยึดขึ้นม้วนมือซ้ายขึ้นไปตั้งวงบน มือขวาลดมือลงมาเป็นหงายมือ งอแขนไว้ข้าง ๆ ตัว ดีไหล่ ออกคงกลับมาเอียงอยู่ไหล่ขวา แล้วยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เข้าประจำที่เรียบร้อย จึงค่อยยุบลง ในขณะที่รำอยู่ด้านขวามือในท่า “ชะนีรำไม้” ตัวนาง (หญิง) ค่อย ๆ ยึดขึ้น หันมาทางด้านขวามือ แล้วถ่ายน้ำหนักมาอยู่ขวา แล้วยกเท้าซ้ายก้าวลงไปข้าง ๆ มือขวาม้วนมือกลับเป็นตั้งวงหน้า มือซ้ายลดวงลงมากลับมือเป็นจีบวงหน้า มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 คืบ ไหล่กลับมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้จะต้องรำรำไปพร้อม ๆ กัน ค่อย ๆ สุดเท้าขวามาหาเท้าซ้าย แล้วประเท้าขวายกมือขึ้น ยกเท้าไว้ข้างหน้า ม้วนมือซ้ายขึ้นไปตั้งวงบน มือขวาลดมือลงมาเป็นหงายมือ งอแขนไว้ข้าง ๆ ตัว ดีไหล่ซ้ายออก คงกลับมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เรียบร้อย จึงค่อยก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้รำอยู่ด้านขวามือในท่า “ชะนีรำไม้”

ภาพที่ 104 ท่าซึ่ม้าเลียบค่าย

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 131)

51) ท่าซึ่ม้าเลียบค่าย พระนาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วหันมาทางด้านซ้ายมือจนกระทั่งอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) เลื่อนมือทั้งสองลงมาให้ต่ำเสมอเข็มขัด มือขวาหงายมือ งอแขน มือซ้ายคงเปลี่ยนเป็นจีบคว่ำมือ งอแขนมือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่คงเอียงอยู่ข้างขวาอย่างเดิม ตัวพระ วางเท้าขวาหลังข้าง ๆ แล้วสอดเท้าซ้ายไปชิดเท้าขวา น้ำหนักคงอยู่ขาขวา ตัวนางสอดเท้าซ้ายเข้าไปชิดเท้าขวาอย่างเดิมต่อไปนี้ มือ-ไหล่-เท้า จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้วประเท้าซ้ายยกขึ้นไว้ข้างหน้า พร้อมทั้งยึดขึ้น มือขวายกขึ้นมาเป็นตั้งวงบน มือซ้ายยกมือจีบมาเป็นจีบหงายมือ งอแขนไว้ข้าง ๆ ตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยยุบลงแล้ว ก้าวเท้าซ้ายไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ซึ่ม้าเลียบค่าย”

ภาพที่ 105 ท่านกยูงฟ้อนหาง (มยุเรศฟ้อนหาง)

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 131)

52) ท่านกยูงฟ้อนหาง (มยุเรศฟ้อนหาง) พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า มือทั้งสองเอามารวมกันไว้ข้างหน้าในลักษณะ หงายมือ งอแขนทั้งสองให้ต่ำเสมอเข็มขัด มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 ศอก ไหล่ซ้ายคงเอียงอยู่อย่างเดิมต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน กระทั่งเท้าซ้ายยึดขึ้นยกมาไว้ข้างหน้า แล้วดักมือทั้งสองลงมาไว้ข้างหลังคงเป็นตั้งมือ ตั้งแขนทั้งสองมือ กล่อม

ไหล่ซ้ายมาเป็นไหล่ตรง (คือไม่เอียงข้างใดทั้งสิ้น) เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยจึงค่อยก้าวเท้าซ้ายลง ไปข้างหน้า ในขณะที่รำอยู่น้ำอัดในท่า “นกยูงพ้อนหางหรือมยุเรศพ้อนหาง”

ภาพที่ 106 ท่าขัดจางนาง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 132)

53) ท่าขัดจางนาง พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น ถ่ายน้ำหน้ามาอยู่ขวาหลัง ยกมือทั้งสองมา ประสานกันไว้ข้างหน้าเหนือหัวเข็มขัด ในลักษณะตั้งมือ แขนซ้ายอยู่ข้างนอก แขนขวาอยู่ข้างใน มือทั้งสองต้องให้เอียงกัน สุดเท้าซ้ายลงมาหาเท้าขวา โดยให้เท้าทั้งสองซ้อนกัน เท้าซ้ายอยู่หน้า เท้า ขวาอยู่หลัง พร้อมทั้งเขย่งส้นเท้าทั้งสองขึ้น ไหล่คงเป็นไหล่ตรง (คือไม่เอียงข้างใดทั้งสิ้น) เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้าเข้าประจำที่เรียบร้อยดี จึงค่อยยุบลง น้ำหนักคงเท่ากันทั้งสองขา ขณะนี้รำอยู่น้ำอัด (หน้าตรง) ในท่า “ขัดจางนาง”

ภาพที่ 107 ท่าเมขลาโยนแก้ว

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 132)

54) ท่าเมขลาโยนแก้ว พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น หันมาทางด้านขวามือ น้ำหนักคงอยู่ขาขวา วางเท้าทั้งสองลงไปให้เต็มเท้า เลื่อนเท้าซ้ายขึ้นมาให้เหนือเท้าขวาเล็กน้อย มือทั้งสองแยกจากกันให้ เสมอเข็มขัด มือซ้ายหงายมือ งอแขน มือขวาจับคว้ามืองอแขน มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 2 ศอก เอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้วประเท้าซ้ายยึด ยกเท้าขึ้น มือขวาสอดมือ

ขึ้นไปเป็นหงายมือ จอแขนเสมอศีรษะอยู่ข้าง ๆ ตัว มือซ้ายค้อย ๆ กลับมาเป็นตั้งมือ จอแขนเสมอเข็มขัดไว้ข้าง ๆ ตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยแล้วจึงค่อยยุบลง แล้วก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้านขวามือในท่า “เมขลา”

ภาพที่ 108 ท่ากระต่ายต้องแร้ว

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 133)

55) ท่ากระต่ายต้องแร้ว พระ-นาง ค้อย ๆ หันมาทางด้านขวามือ จนกระทั่งกลับหลังแล้วหันมาอยู่ด้านซ้ายมือยึดขึ้นเอามือทั้งสองมาจับวงหน้า มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 1 คืบ ถ่ายน้ำหนักมาอยู่ขวา เลื่อนเท้าซ้ายขึ้นไปให้เหนือเท้าขวาเล็กน้อย ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะต้องร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้วประเท้ายึด ยกเท้าขึ้นไว้ข้างหน้าม้วนมือทั้งสองแยกออกจากกัน คงอยู่ในลักษณะตั้งมือจอแขนไว้ข้าง ๆ ตัว โดยให้ปลายมือต่ำกว่าหัวไหล่พอประมาณ กล่อมไหล่ขวาไปเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล่ เรียบร้อยจึงค่อยยุบลง แล้วก้าวเท้าซ้ายไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้านซ้ายมือในท่า “กระต่ายต้องแร้ว”

ภาพที่ 109 ท่าโจงกระเบนตีเหล็ก

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 133)

56) ท่าโจงกระเบนตีเหล็ก พระ-นาง ค้อย ๆ หันมาทางขวามือจนกระทั่งมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) แล้วยึดขึ้น เอามือทั้งสองมาอยู่ข้างหน้า มือซ้ายจับวงหน้า มือขวาดังวงหน้า มือทั้งสองให้ห่างกัน

ประมาณ 1 คอกเปลี่ยนไหล่มาเอียงไหล่ขวา ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้าต่อไปนี้จะเปลี่ยนลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ม้วนมือซ้ายกลับมาเป็นหงายมือ งอแขนไว้ข้าง ๆ ตัว มือขวากลับมือเป็นจีบวงบน กล่อมไหล่ขวามาเอียงซ้าย ยกเท้าซ้ายมาไว้ข้างหน้า เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าซ้ายไขว้ไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “โจงกระเบนตีเหล็ก”

ภาพที่ 110 ท่าบั้งพระสุริยา

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 134)

57) ท่าบั้งพระสุริยา พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น เอามือมาจับหงายมือองแขนไว้ข้าง ๆ ตัวด้านขวามือ มือขวาลดลงมาเสมอหัวไหล่ มือซ้ายต่ำกว่ามือขวา เปลี่ยนไหล่มาเอียงไหล่ขวา ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า ๆ ต่อไปนี้จะเป็นการร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน ม้วนมือทั้งสองพร้อม ๆ กัน มือขวาเป็นตั้งวงบนมือซ้ายตั้งมือองแขนอยู่ที่เดิม กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย แล้วก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้า ๆ แล้วยึดขึ้น เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยกเท้าขวาขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว แล้วยุบลง ในขณะนี้นคงร่ายอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “บั้งพระสุริยา”

ภาพที่ 111 ท่าชักกระบี่สี่ท่า

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 134)

58) ท่าชักกระบี่สี่ท่า พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้ววางเท้าขวาลงข้างเท้าซ้าย น้ำหนักคงอยู่ขาซ้าย เลื่อนมือทั้งสองลงมา มือขวาก็จับคว่ำ มือองแขนอยู่ข้างลำตัว มือซ้ายหงายมือ งอแขนอยู่ข้าง

ลำตัว มือทั้งสองให้ห่างกันประมาณ 2 ศอก เปลี่ยนไหล่เอียงไหล่ขวาต่อไปนี้ มือ-ไหล่-เท้า จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ยุบลง ประทับขาวยึด ยกเท้าขึ้นยกมือขวาที่จับอยู่ยกขึ้นมาเป็นจับหงาย มือตึงแขนไว้ข้างตัว มือซ้ายยกขึ้นมาอยู่งบน กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เข้าประจำที่เรียบร้อยแล้ว จึงค่อยก้าวเท้าขวาออกไปข้าง ๆ ตัวในขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ซกกระบี่สัท่า”

ภาพที่ 112 ท่าประลัยวาท

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 135)

59) ท่าประลัยวาท พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วสอดเท้าขวามาหาเท้าซ้าย ถ่าน้ำหนักมาอยู่ ขาซ้ายลดมือทั้งสองลงมา มือขวาหงาย มืออแขน มือซ้ายจับคว้ามืออแขนอยู่ข้างตัว ไหล่เปลี่ยนมา เอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้วประทับขาวยกขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วยกมือทั้งสองขึ้นมา มือซ้ายคงจับงบน มือขวาดึงมือตึงแขนไว้ข้าง ๆ ตัว กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลง ตัวพระก้าวเท้าขวา ลงไปข้าง ๆ ตัวตนาง ก้าวเท้าขวาออกไปข้าง ๆ ตัว แล้วลบเหลี่ยมขาซ้ายพร้อมทั้งเหยอสันเท้าซ้ายขึ้น เล็กน้อย ขณะนี้คงรำอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ในท่า “ประลัยวาท”

ภาพที่113 ท่ามารกลับหลัง

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 136)

60) ท่ามารกลับหลังพระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วสอดเท้าขวามาหาเท้าซ้าย ถ่ายน้ำหนักมาอยู่ ขาซ้ายลดมือทั้งสองลงมาเสมอเข็มขัด แล้วจับคว่ำทั้งสองมือ (จับด้วยนิ้วกลาง) มือทั้งสองห่างกัน ประมาณ 1 ศอก ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ขวาต่อไปนี้จะมีลีลาการปฏิบัติพร้อม ๆ กัน ยุบลงแล้ว ประเท้าขวายกขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ ยึดขึ้น แล้วคลายมือทั้งสองพร้อมกัน โดยที่ไม่ต้องปล่อยมือจับ กลับเป็นจับคว่ำมืออย่างเก่า มือทั้งสองคงอยู่ที่หน้าขาทั้งสองข้าง กล่อมไหล่ขวามาเอียงไหล่ซ้าย เมื่อ เห็นว่ามือ - ไหล่ เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลงตัวพระ ก้าวเท้าขวาลงไปข้าง ๆ ตัว ส่วนตัวนางก้าวเท้า ขวาลงไปข้าง ๆ ตัว แล้วลบเหลี่ยมขาซ้ายพร้อมทั้งเหยอสันเท้าซ้ายขึ้นเล็กน้อย ขณะนี้คงร่ายอยู่น้ำอัด (หน้าตรง) ในท่า “มารกลับหลัง”

ภาพที่ 114 ท่ารำยั่ว

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 137)

61) ท่ารำยั่ว พระ-นาง ค่อย ๆ หันมาทางด้านขวามือ ค่อย ๆ ยึดขึ้น น้ำหนักคงอยู่ที่ขาขวา อย่างเดิมมือขวาดั้งกลาง มือซ้ายตะแคงมืออยู่ข้าง ๆ ตัว ไหล่คงเอียงอยู่ข้างซ้ายอย่างเดิมต่อไปนี้จะ เป็นการร่ายรำไปพร้อม ๆ กัน ยกเท้าซ้ายแล้วก้าวเท้าลงไปข้าง ๆ ตัว พร้อมทั้งแหงมือซ้ายออกไปข้าง ๆ ตัวกลับมือเป็นจับหงายมือตั้งแขนไว้ข้างหลัง ดีไหล่ซ้ายออกกลับมาเอียงอยู่ไหล่ขวา ยกเท้าขวามา

ไว้ข้างหน้า แล้วยืดขึ้น เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่ เข้าที่เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลงพร้อมทั้งก้าวเท้าขวา ลงไปข้างหน้า ขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้านขวามือในท่า “ร่ายั่ว”

ภาพที่ 115 ท่านารายณ์ขว้างจักร

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 137)

62) ท่านารายณ์ขว้างจักร พระ-นาง ค่อย ๆ ยืด แล้วยุบลง แหงมือขวาออกไปข้าง ๆ ตัว พร้อมทั้งตีไหล่ขวาออกไปด้วย มือขวาคงเป็นตั้งวงบน มือซ้ายเลื่อนเข้ามาเป็นตั้งวงอยู่ที่หัวเข่าซ้าย ตีไหล่ต่อไปจนมาเอียงไหล่ซ้าย แล้วยกเท้าซ้ายขึ้นไว้ข้าง ๆ ตัว ยืดขึ้น เมื่อเห็นว่า มือ-ไหล่-เท้า เข้าประจำที่เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลง ขณะนี้คงร่ายอยู่ทางด้านขวามือในท่า “นารายณ์ขว้างจักร”

ภาพที่ 116 ท่าชักขอสามสาย

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 138)

63) ท่าชักขอสามสายพระ-นาง ก้าวเท้าซ้ายลงไปข้าง ๆ ตัว ค่อย ๆ หันมาทางซ้ายมือ จนกระทั่งมาอยู่หน้าอัด (หน้าตรง) ค่อย ๆ ยืดขึ้นสุดเท้าขวามาข้างหน้าเท้าซ้ายเล็กน้อย มือทั้งสองเลื่อนมาจับคว่ำมือเสมอนำอกห่างกันประมาณ 1 คืบ ไหล่ซ้ายคงเอียงไหล่อยู่อย่างเดิมต่อไปนี้ มือ-ไหล่-เท้า จะต้องเคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กัน ยุบลง ประเท้าขวายกขึ้นไว้ข้างหน้า มือทั้งสองค่อย ๆ แยกออกจากกัน มือซ้ายคงจับวงบน มือขวาคงจับหางมืออยู่ที่หัวเข่าตีไหล่ซ้ายออกกลับมาเอียงไหล่

ขวา เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล-เท้า ประจําที่เรียบร้อยดีแล้วจึงค่อยยุบลงขณะนั้นคงร่าอยู่หน้าอึด (หน้าตรง) ในท่า “ชักซอสามสาย”

ภาพที่ 117 ท่าหลงไหลได้สิ้น

ที่มา: กรมศิลปากร (2540, น. 138)

64) ท่าหลงไหลได้สิ้น พระ-นาง ค่อย ๆ ยึดขึ้น ก้าวเท้าขวาไปข้างหน้า แล้วก้าวเท้าซ้ายลงไปข้างหน้า ลดมือทั้งสองมา มือขวาจับคว้ามือ งอแขนอยู่ข้างตัว มือซ้ายหงายมือ งอแขนอยู่ข้างตัว ไหล่เปลี่ยนมาเอียงไหล่ซ้ายต่อไปนี้จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกันทั้งมือ-ไหล-เท้า กระทั่งเท้าขวาแล้ว ยกมาไว้ข้างหน้า สอดมือขวาขึ้นมาเป็นหงายมือ งอแขนเสมอศีรษะ มือซ้ายกลับมือเป็นตั้งวงหน้า กล่อมไหล่ซ้ายมาเอียงไหล่ขวา เมื่อเห็นว่ามือ-ไหล-เท้า ประจําที่เรียบร้อยดีแล้ว จึงค่อยยุบลง ก้าวเท้าขวาลงไปข้างหน้า ขณะนั้นคงร่าอยู่หน้าอึด (หน้าตรง) ในท่า “หลงไหลได้สิ้น”

กระบวนท่ารำแต่ละท่าในตำรารำ เป็นต้นแบบของการรำแม่บทที่ใช้ประดิษฐ์กระบวนท่าเพื่อสื่อความหมายในการแสดง มีลักษณะการตั้งวง รวมไปถึงการก้าวเท้าที่แตกต่างจากท่ารำในปัจจุบัน กล่าวคือ มีการใช้วงที่เป็นเหลี่ยมมุมฉาก การก้าวเท้าลงเหลี่ยมขนาดกบพื้น นอกจากนี้ยังเป็นแม่ทําดั้งเดิมของท่ารำที่ใช้ในการแสดงนาฏศิลป์ไทยในปัจจุบัน ด้วยลักษณะของท่ารำ ผู้วิจัยจึงได้เห็นความสำคัญ และได้นำกระบวนท่ารำมาใช้เป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์กระบวนท่ารำในงานวิจัยครั้งนี้

นาฏยประดิษฐ์

1. ความหมายของนาฏศิลป์สร้างสรรค์

“การสร้างสรรค์หรือออกแบบนาฏศิลป์เป็นสิ่งที่มนุษย์หรือศิลปินคนนั้นๆ ได้คิดค้น เพื่อให้เกิดความสวยงามมีเอกลักษณ์มีการสอดแทรกแนวคิดลักษณะความเป็นอยู่หรือความเชื่อของมนุษย์ที่ต้องออกแบบให้อยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติอย่างมีศิลปะ” (จันทนา รังรักษ์, สัมภาษณ์, 2555)

“กระบวนการสร้างสรรค์ที่นาฏศิลป์ทำให้เกิดความเจริญแก่วงการนาฏศิลป์ คือ นาฏยประดิษฐ์ (Choreography) ที่นาฏศิลป์สร้างสรรค์ความแปลกใหม่ให้เกิดขึ้นในนาฏจารีตของตนจนเมื่อผลงานใหม่นั้นงดงามเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปและรักษาสืบทอดไว้” (สุภา เวชสุรักษ์, 2547, หน้า 1)

“นาฏยประดิษฐ์หมายถึงการคิดการออกแบบและการสร้างสรรค์แนวคิดรูปแบบกลวิธีของนาฏศิลป์ชุดหนึ่งทีแสดงโดยผู้แสดงคนเดียวหรือหลายคนทั้งนี้รวมถึงการปรับปรุงผลงานในอดีต นาฏยประดิษฐ์จึงเป็นการทำงานที่ครอบคลุมปรัชญาเนื้อหาความหมายท่ารำท่าเต้นการแปรแถวการตั้งมุมการแสดงเดี่ยวการแสดงหมู่การกำหนดดนตรีเพลงเครื่องแต่งกายฉากและส่วนประกอบอื่นๆที่สำคัญในการทำให้นาฏศิลป์ชุดหนึ่งสมบูรณ์ตามที่ตั้งใจไว้” (สุพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, หน้า 225)

จากที่บรมครูอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทยได้กล่าวและให้ความหมายทั้งที่ใช้คำว่านาฏยประดิษฐ์และนาฏศิลป์สร้างสรรค์โดยความหมายรวมก็คือนักประดิษฐ์ท่ารำหรือศิลปินหรือผู้สร้างงานศิลปะนักสร้างสรรค์นาฏศิลป์ต้องคิดค้นคิดสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ท่ารำรวมทั้งองค์ประกอบสำคัญอื่นๆที่ขาดไม่ได้ในการสร้างสรรค์การแสดงเพลงเนื้อร้องทำนองเครื่องแต่งกาย ขบวนท่ารำอุปกรณ์ประกอบการแสดงหรืออื่นๆตามจินตนาการของผู้สร้างงานที่ต้องการบ่งบอกเนื้อหาให้กับผู้ชมได้เล็งเห็นและเกิดภาพตามจินตนาการของผู้วิจัย

2. หลักการสร้างสรรค์นาฏยประดิษฐ์ นาฏศิลป์ไทย

สุพล วิรุฬห์รักษ์(2547 : 86-88) กล่าวว่า นาฏยศาสตร์แบ่งการฟ้อนรำออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ 1) นาฏยะ เป็นการฟ้อนรำพร้อมกับแสดงอารมณ์ 2) นฤตะ เป็นการฟ้อนรำโดยเฉพาะไม่เจือปนด้วยความหมายพิเศษ หรือ อารมณ์ใดๆ 3) นฤตยะ เป็นการฟ้อนรำที่สื่อความหมาย ซึ่งอาจเป็นประโยคสั้นๆ ตอนสั้นๆ หรือ ละครทั้งเรื่องการใช้วैयाะในการฟ้อนรำ ประกอบด้วย การเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ของร่างกาย 3 ส่วน คือ 1) อังคะ คือวैयाะหลักที่ใช้ในการฟ้อนรำได้แก่ ศีรษะ มือ เอว ออก แขน ขา 2) อุปอังคะ คือ วैयाะรอง ที่ใช้ในการร่ายนันทา คิ้ว จมูก ริมฝีปากลำงักม และคาง 3) ปริตยอังคะ คือ วैयाะส่วน อื่นๆ ที่ใช้ในการฟ้อนรำ เช่นไหล่ และหน้าท้อง และอาจแบ่งได้อีกวิธีหนึ่งตามการเคลื่อนไหวของส่วน ต่างๆ ของร่างกาย คือ 1) มุขจินายะ การแสดงออกด้วยการเคลื่อนไหวส่วน ต่างๆ ของใบหน้า และลำคอ 2) สารีริภินาโร การแสดงออกด้วยการเคลื่อนไหวบางส่วนของร่างกายประกอบกันโดย ร่างกายอาจไม่เคลื่อนที่ 3) ชีตาภฤตจินายะ การแสดงออกโดยการเคลื่อนไหวร่างกายทั้งหมดไปพร้อมกัน เช่น การเดิน การยืน การนอน ซึ่งแบ่งเป็นสองชนิด ได้แก่ นฤตะ คือ การเคลื่อนไหวตาม จังหวะดนตรี และ กติประจาะระ คือ การเคลื่อนไหวตามปกติที่ต้องการแสดงอาการหรืออารมณ์เฉพาะกรณี คุณลักษณะของการฟ้อนรำ ของนาฏยศาสตร์เป็นการฟ้อนรำให้เห็นถึงความเข้มแข็ง หนักแน่น สง่างามตามลักษณะบุรุษเพศลักษณะเป็นการฟ้อนรำให้เห็นถึงความประณีต อ่อนหวาน นุ่มนวลตามลักษณะอิตถีเพศ

ภัทรพรรณ พงษ์พานิชย์ (2555 : 35-44 อ้างถึงใน เรณู โกศินานนท์, 2521) กล่าวว่า "การประดิษฐ์" หมายถึง การคิดจัดทำ แต่ง และการสร้าง ส่วนคำว่า "ท่ารำ" หมายถึง กิริยาอาการ ท่าทาง มือ เท้า ศีรษะและลำตัว ที่เกี่ยวกับการแสดงความหมายต่างๆ แทนคำพูดขึ้นรวมความแล้วคำว่า "การประดิษฐ์ท่ารำ" หมายถึง การคิด จัดทำ และสร้างกิริยาอาการท่าทางที่เกี่ยวกับการแสดงเพื่อสื่อความหมายแทนคำพูด

พีระศิลป์ พุนเขตกิจ (2558 : 11-13) กล่าวว่า นาฏยประดิษฐ์จึงเป็นกระบวนการคิดสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ที่เกิดขึ้นมาใหม่ ทั้งจาก การปรับปรุงผลงานขึ้นก่อนในอดีต หรือการสร้างสรรค์ผลงานขึ้นใหม่ที่เกิดจากการสังสรรค์ประสมการณ ขึ้นมาเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าและพัฒนาทั้งทางกระบวนการทางความคิด และการปฏิบัติ จนอาจจะนำไปสู่การตอบสนอง ต่อสังคมในยุคสมัยปัจจุบัน เพื่อเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ เจตนารมณ์ ของผู้สร้างสรรค์ผลงาน รวมถึงกลุ่มคนหรือสังคมนั้นๆ อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างสรรค์ลีลาท่าทางจึงจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการของนาฏยประดิษฐ์ ที่มีรูปแบบในการสร้างสรรค์ผลงานที่มีแบบแผนและข้อควรระวังเพื่อให้งานสร้างสรรค์การแสดงลีลาท่าทางออกเป็นที่น่าสนใจในสังคม

จากข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า นาฏยประดิษฐ์นั้นเป็นการประมวลปัจจัยต่างๆของการแสดงมาสร้างสรรค์เป็นนาฏศิลป์ นาฏยประดิษฐ์แม้จะเป็นศิลปะสร้างสรรค์ ที่ต้องการความแปลกใหม่ แต่ก็ยังต้องอาศัยปัจจัยของนาฏยจารีตจากอดีตเป็นฐาน วัตถุดิบความคิด วิธีการการศึกษา และการเรียนรู้ตัวอย่างจากอดีตซึ่งมีมากและหลากหลายเพียงใด ก็ย่อมทำให้นักนาฏยประดิษฐ์สามารถนำ สิ่งที่ได้พบได้เห็นมาใช้ในงานออกแบบของตนได้มากประการหนึ่ง และสามารถหลีกเลี่ยงการไม่ออกแบบซ้ำกับผลงานที่มีอยู่แล้วอีกประการหนึ่ง ทั้งสองประการนี้จะทำให้ผลงานสร้างสรรค์ของนักนาฏยประดิษฐ์มีความแปลกใหม่และโดดเด่นอย่างแท้จริง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชัยณรงค์ ต้นสุข และคณะ, (2560) ได้ทำการวิจัยเรื่องการประยุกต์และออกแบบสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงของนาฏศิลป์ไทยและกัมพูชา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประยุกต์และออกแบบสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงที่มีอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมระหว่างนาฏศิลป์ไทยและกัมพูชา เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาเอกสารและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสำรวจ สังเกต สัมภาษณ์ จากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 8 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ จำนวน 25 คน บุคคลทั่วไป จำนวน 15 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ แล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1) นาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์กัมพูชาเป็นศิลปะการแสดงประจำชาติ มีความคล้ายคลึงกันและอาจกล่าวได้ว่ามีวัฒนธรรมการแสดงที่ใกล้เคียงกันทั้งยังได้รับการอุปถัมภ์

จากพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาทางประวัติศาสตร์ พบว่านาฏศิลป์ กัมพูชาได้รับอิทธิพลของละครไทยจึงส่งผลโดยตรงสู่การละครในราชสำนักกัมพูชา 2) การประยุกต์ และออกแบบสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงที่มีอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมมีกระบวนการสร้างสรรค์ท่า รำ แบบผสมผสานระหว่างนาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์กัมพูชา ประกอบด้วย ท่าหลักนาฏศิลป์ไทย จำนวน 15 ท่า ท่าหลักนาฏศิลป์กัมพูชา จำนวน 10 ท่า และท่าเชื่อม จำนวน 9 ท่า โดยการสร้าง แนวคิดทฤษฎีการสร้างสรรค์ศิลปะการแสดง จากบริบท ด้านองค์ประกอบของศิลปะการแสดง ได้แก่ รูปแบบการแสดง การออกแบบท่ารำ การออกแบบเครื่องแต่งกาย การแปรแถวและการบรรจุนตรี เป็นการแสดงชุดระบำนาฏยาอัปสรานฤมิตที่มีลีลาท่ารำ และดนตรีผสมผสานระหว่างนาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์กัมพูชาที่บูรณาการวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของทั้งสองประเทศได้อย่างมีสุนทรียะด้าน ศิลปะการแสดง

คณะศิลปศึกษานาฏดุริยางค์(2563) ได้ทำการสร้างสรรค์นาฏศิลป์สร้างสรรค์ ชุด สยามการตะ เป็นการสร้างสรรค์ผลงานเชิงพหุวัฒนธรรม คือ นาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์อินเดีย สื่อถึง เรื่องราว ความสำคัญของการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ที่คงมาจากดินแดนอารยธรรมอินเดียส่ง ต่อสู่แผ่นดินสยาม ผสมผสานปรับปรุง ตามพลวัตของยุคสมัยที่ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยและ เทคโนโลยีการสื่อสารต่อการเกิดสิ่งใหม่ รวมทั้งเรื่องราวรูปแบบการแสดงนาฏศิลป์ราชสำนักกับ การตนาฏยัม สู่การแสดงที่มีอัตลักษณ์อย่างงดงาม

ผลการสร้างสรรค์ดำเนินการตามขั้นตอน คือ 1) การสร้างแนวคิดจากความสัมพันธ์ด้านความ เชื่อความศรัทธา ความงาม ผสมผสานนาฏศิลป์อินเดียและนาฏศิลป์ไทย 2) สร้างสรรค์ทำนองเพลง ดนตรี ที่เน้นเสียงจังหวะสื่อสัญลักษณ์ของทั้งสองวัฒนธรรม 3) คัดเลือกผู้แสดง ประกอบด้วย นักแสดงชาย 10 คน นักแสดงหญิง 10 คน ที่ผ่านการปรับพื้นฐาน ละลายพฤติกรรมการเรียนรู้ต่อ กระบวนท่ารำและทำความเข้าใจ 4) ออกแบบกระบวนท่ารำด้วยการเคลื่อนไหวแบบนาฏศิลป์อินเดีย การตะนาฏยัมและนาฏศิลป์ไทย ประกอบด้วย รูปแบบโขน ละครและท่ารำพื้นบ้าน รวมถึงการใช้ พื้นที่บ้านเวทีที่หลากหลาย 5)ออกแบบเครื่องแต่งกายผสมผสานการใช้กางเกงแบบการตนาฏยัม การใช้สไบแบบนาฏศิลป์ไทย โดยเน้นศิราภรณ์และเครื่องประดับสีทองประดับเพชรเทียม ลูกปัดและ คริสตัล 6) นำเสนอผลงานสร้างสรรค์ต่อผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ 7) เผยแพร่สู่สาธารณชน

นาฏศิลป์สร้างสรรค์ ชุด สยามการตะ มีรูปแบบการแสดงดังนี้

นาฏยบูชา : สื่อถึงการบูชาเทพเจ้าตามรอยเส้นทางวัฒนธรรมและศาสนาในสมัยโบราณ

นาฏยศาสตร์ นาฏยศิลป์ : สื่อถึงความสัมพันธ์ของศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ที่สืบสานจาก ตำรากับการร่ายรำนาฏราชสู่สยามการตะ

นายกฤษณะ สายสุนีย์, (2564). การวิจัยเรื่อง "ละครรำเรื่อง กาดยานี : นวัตกรรมการ แสดงนาฏศิลป์สร้างสรรค์จากการตนาฏยัมและนาฏศิลป์ไทย" ผลการศึกษาพบว่างานวิจัยในครั้งนี้

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสรรค์ละครเรื่อง กาดยานี โดยนำเสนอการแสดงที่ถ่ายทอดเรื่องราวจากตำนานเทวดาของศาสนาฮินดู ด้วยวิธีการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ตามหลักกระบวนการวิจัยที่สามารถอธิบายออกมาในรูปแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผ่านกระบวนการวิจัยสร้างสรรค์ ภายใต้เนื้อหาเกี่ยวกับตำนานเทพีกาดยานี

ผลการวิจัยพบว่า การสร้างสรรค์ละครเรื่อง กาดยานี มีแรงบันดาลใจและแนวคิดมาจากภาพยนตร์อินเดีย เรื่อง ทูรคัมหาเทวี อันนำไปสู่การศึกษาตำนานของเทพีกาดยานีซึ่งเป็นเทวดาในศาสนาฮินดู และเป็นปางหนึ่งของพระอุมาที่อวตารลงมาปราบอสูรร้าย แล้วนำมาแปรรูปวรรณกรรมสู่การแสดง ด้วยการวางเค้าโครงเรื่องแบ่งออกเป็น 3 องก์ ได้แก่ องก์ที่ 1 อสูรหังการ องก์ที่ 2 พระอุมาอวตาร และองก์ที่ 3 สังหารอสูรา นำเสนอในรูปแบบการแสดงละคร ด้วยการนำเอกลักษณ์ของละครดั้งเดิมของไทย 3 ประเภท คือ มีการรำเบิกโรงหรือเรียกว่า "รำถวายมือ" ก่อนเริ่มการแสดง โดยให้ผู้แสดงตัวพระและตัวนางทั้งหมดเป็นผู้รำรำ ตามแบบอย่างละครชาตรี อีกทั้งการใช้แบบแผนการแสดงอย่างละครนอกแบบหลวงด้วยการดำเนินเรื่องรวดเร็ว สนุกสนาน และมีการสอดแทรกการรำรำอวดฝีมือของผู้แสดง คือ การรำชมความงามของเทพีกาดยานี ด้วยท่ารำที่มีลีลาอ่อนช้อยงดงามตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทยตามแบบอย่างละครในหรือละครนอกแบบหลวงส่วนกระบวนการทำรำใช้หลักการผสมผสานนาฏจารีต 2 รูปแบบ คือ ภาพลายเส้นในตำราทำรำนาฏศิลป์ไทยกับภาษามือหรือที่เรียกว่า "มูทรา" ในการตนาฏยัม ผสมผสานกัน อีกทั้งการนำเอกลักษณ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์มาออกแบบเครื่องแต่งกายของตัวละคร เรียกแบบแผนการแต่งกายละครรำว่า "ยืนเครื่อง" เช่น หุ่นวังหน้า ภาพตัวพระตัวนางและภาพจับเรื่องรามเกียรติ์ในตำรารำจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นต้น การเพิ่มเสียงเป่าสังข์และการบูชาอารตีในช่วงท้ายของการแสดงที่ช่วยเพิ่มกลิ่นอายและเอกลักษณ์ของศาสนาฮินดู การวิจัยสร้างสรรค์ด้วยแนวคิด ฐานความรู้ และองค์ประกอบการแสดงดังกล่าวจึงกลายเป็นวนัตกรรมการแสดงนาฏศิลป์สร้างสรรค์ "ละครรำ เรื่อง กาดยานี"

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัยสร้างสรรค์

การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐา-กฤษณะ สร้างขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสังคมชาวไทย-ฮินดู และระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย โดยสร้างให้เกิดรูปแบบการดำเนินเรื่องที่กระชับ เป็นที่เข้าใจง่าย ใช้ทฤษฎีการสร้างการแสดงจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ โดยการใช้ท่าทาง การตนาฏยัม ร่วมกับทฤษฎีการใช้หลักนาฏยประดิษฐ์ตามทฤษฎี ซึ่งในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเกี่ยวกับวิธีดำเนินการสร้างสรรค์ ดังที่ได้ศึกษาข้อมูลในบทที่ 2 มาเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานตามระเบียบวิธีวิจัยที่ออกแบบให้มีความเหมาะสมกับงานวิจัยซึ่งมีรายละเอียดในการดำเนินการวิจัยดังนี้

แนวคิดและแรงบันดาลใจ

มหากาพย์ของประเทศอินเดียที่มีความสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ มหาภารตะ เป็นวรรณกรรมที่มีความยาว กล่าวถึงองค์อวตารของพระนารายณ์เป็นพระกฤษณะ มีหลักปรัชญา หลักธรรมคำสอนของศาสนาฮินดู ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตและศิลปะอีกหลายแขนง รวมถึงวรรณกรรมย่อยอีกหลายเรื่อง ที่สอดแทรกอยู่อย่างมากมาย เช่น ภาควัทคีตา ศกุลตลา สาวิตรี รสลีลา มหารส เป็นต้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม "มหาภารตะ" ก็ได้ปรากฏเป็นที่นิยมมากในแง่การแสดงละครนาฏศิลป์ในประเทศไทยด้วยผู้วิจัยได้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท นาฏศิลป์อินเดีย สาขาการตนาฏยัม จากมหาวิทยาลัยอินทรากาลาสังคีตประเทศอินเดีย ได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้า พบว่านาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์อินเดียนั้นมีความเชื่อมโยงสามารถนำมาบูรณาการให้เกิดรูปแบบการแสดงแบบใหม่ที่ น่าสนใจได้ จึงเกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์การแสดง โดยนำโครงเรื่องราวตอนหนึ่งในเรื่องมหาภารตะ คือ ตอนพระกฤษณะเป่าขลุ่ยเต้นรำกับนางธรรมาและเหล่าโกปี(หญิงสาว) ในตอนนี้เป็นตอนที่แสดงออกถึงความรักความสุข ความสำราญจากการได้ยินเสียงขลุ่ยของพระกฤษณะและเต้นรำด้วยกันอย่างสนุกสนาน จึงเห็นว่าสมควรอย่างยิ่งในการนำเรื่องราวดอนี้มาวิจัยและพัฒนาสร้างเป็น การแสดง จึงเป็นแรงบันดาลใจสร้างการแสดง ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม อีกทั้งยัง เกิดเป็นมิติใหม่ในการสร้างสรรค์การแสดงของทั้งสองประเทศ รวมถึงยังสามารถนำไปเผยแพร่ได้ทั้งในประเทศไทย และประเทศอินเดีย

การศึกษาค้นคว้าข้อมูล

การศึกษาข้อมูลเพื่อใช้ในการสร้างสรรค์การแสดงนาฏยการตะ ชุด รัชกาล-ภคชนะ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรม มหาภาพย มหาการตะ นาฏศิลป์ไทย(โชน ละคร) นาฏศิลป์อินเดีย (การตะนาฏยัม) คัมภีร์นาฏยศาสตร์ รวบรวม และวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์ การแสดงนาฏยการตะ ชุด รัชกาล-ภคชนะ โดยใช้วิธีการดังต่อไปนี้

1. หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ

2. งานวิจัย วิทยานิพนธ์

3. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน การศึกษาข้อมูลเพื่อใช้ในการสร้างสรรค์การแสดงนาฏยการตะ ชุด รัชกาล-ภคชนะ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย วรรณกรรม มหาภาพย มหาการตะ นาฏศิลป์ไทย(โชน-ละคร) นาฏศิลป์อินเดีย (การตะนาฏยัม) รวบรวม และวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์ การแสดงนาฏยการตะ ชุด รามายณะ รามเกียรติ์

การกำหนดรูปแบบการแสดง

การสร้างสรรค์การแสดง ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการแสดงให้เป็นรูปแบบ “นาฏศิลป์สร้างสรรค์” ที่มีผู้แสดงไม่ต่ำกว่า 2 คน โดยใช้หลักการดังต่อไปนี้ “การสร้างสรรค์หรือออกแบบเพื่อให้เกิดความสวยงามมีเอกลักษณ์มีการสอดแทรกแนวคิดลักษณะความเป็นอยู่หรือความเชื่อของมนุษย์ที่ออกแบบให้อยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติอย่างมีศิลปะ” (จันทนา รังรักษ์, 2555, น.1)

จากวรรณกรรมอินเดียเรื่องมหาการตะที่กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์มาเป็นกษัตริย์ยอดวีรบุรุษ คือ “พระภคชนะ” ซึ่งในประเทศไทยเองก็ได้ยกย่องสรรเสริญเชื่อว่ากษัตริย์เป็นสมมุติเทพแห่งองค์ พระนารายณ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังมีอิทธิพลมากมายจากศาสนาฮินดู ที่ได้เชื่อมเชื่อมโยงศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมของทั้งสองประเทศไว้ ผู้วิจัยได้นำโครงเรื่องราวตอนหนึ่งในเรื่องมหาการตะ คือ ตอนพระภคชนะเป่าขลุ่ยเต้นรำกับนางธรรมาและเหล่าโกปี(หญิงสาว) ในตอนนี้เป็นตอนที่แสดงออกถึงความรักความสุข ความสำราญจากการได้ยินเสียงขลุ่ยของพระภคชนะและเต้นรำด้วยกันอย่างสนุกสนาน จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจสร้างสรรค์การแสดงโดยใช้ลักษณะวิธีการดำเนินเรื่องตามรูปแบบการแสดงรูปแบบใหม่คือ นาฏยการตะ ชุด รัชกาล-ภคชนะ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 สุนทรโกपाल ในช่วงเปิดการแสดงได้นำโคลงที่กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของพระภคชนะ มาใช้เปิดเรื่องราว ตามจารีตการแสดงการตะนาฏยัม เทวะบูชาในช่วงต้น โดยมีเนื้อความว่า

सुन्दरगोपालम् उरवनमालं न यनिवशालं दुःखहरम् ।
 वृन्दावनचन्द्रमानन्दकन्दं परमानन्दं धरिणधरम् ॥
 वल्लभघनश्यामं पूणर्कामम् अत्यिभरामं प्रीतकरम् ।
 भज नन्दकु मारं सवसुखसारं तत्त्विवचारं ब्रह्मपरम् ॥१॥

Sundara-Gopaalam Ura-Vana-Maalam Nayana-Vishaalam Duhkha-Haram |
 Vrndaavana-Candram-Aananda-Kandam Parama-[A]anandam Dharanni-Dharam ||
 Vallabha-Ghanashyaamam Puurnna-Kaamam Atya[i-A]bhiraamam Priiti-Karam | Bhaja
 Nanda-Kumaaram Sarva-Sukhasaaram Tattva-Vicaaram Brahma-Param

แปลว่า ใครคือโกपालาแห่งวรินดาวานาที่สวยงาม กับวานามาลา (พวงมาลัยดอกไม้ป่า) ห้อย
 อยู่บนหน้าอกของเขาและด้วยดวงตาโตที่ดึงดูดทุกคน; ซึ่งรูปแบบนั้นขจัดความทุกข์ทรมานของผู้
 ศรัทธาของเขา ใครคือดวงจันทร์ที่สว่างไสวของ Vrindavana และแหล่งที่มาของความสุขอันยิ่งใหญ่
 ใครคือตัวตนของ ความสุขสูงสุดและแบกโลกภายในตัวเขา ใครคือ Ghanashyama อันเป็นที่รักมาก
 ที่สุด ใครคือความพึงพอใจในตนเองโดย ถูกซึมซับเข้าไปในธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ของเขาเองและเป็นที่
 พอใจอย่างยิ่ง สร้างแรงบันดาลใจให้กับความ รักและความเสนามาจากทุกคน บุชานันดาคุมารา แก่น
 แท้ของความสุทั้งหมด โดยได้รตรองถึงแก่นแท้อันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ (ซึ่งเป็น) ของธรรมชาติของ
 พราหมณ์สูงสุด

ในช่วงนี้นักแสดงยืนหันหลังทำท่าเป่าขลุ่ยตามเสียงขลุ่ย จากนั้นหันหน้าออกเวทีรำตีบทตาม
 บทร้องบรรยายถึงตัวพระกฤษณะ

ช่วงที่ 2 พบพานกฤษณะ นักแสดงนางรฐา เหล่านางโกปี ได้ยินเสียงขลุ่ยจากพระกฤษณะรำ
 ออกด้านข้างเวทีเพื่อตามหาที่มาของเสียง จากนั้นนางรฐา และเหล่านางโกปีได้พบกับพระกฤษณะ
 และได้ร่วมเต้นรำกันอย่างสนุกสนาน พระกฤษณะแสดงท่าทางหยอกล้อกันจนเกิดเป็นความรัก เหล่า
 นางโกปีก็เอนกายเมื่อได้เห็นทั้งสองรักกัน

ช่วงที่ 3 รฐากฤษณะ เป็นการบรรยายถึงรูปร่างความงามของนางรฐา และความสมบูรณ์ของ
 พระกฤษณะและนางรฐาเมื่ออยู่ร่วมกัน

के शवी के शवराध्य ककशोरी के शवसतुता,
 रुद्र रूपा रुद्र मूकतति: रुद्राणी रुद्र देवता

KESHAVI KESHAVARADHYA KISHORI KESHAVSTUTA, RUDRA RUPA RUDRA MURTIH
 RUDRANI RUDRA DEVTA

แปลว่า นางรฐาผู้มีความงาม พระกฤษณะผู้เป็นความยิ่งใหญ่ นางรฐาผู้เป็นความเจียบ ความสมบูรณ์เมื่อความยิ่งใหญ่และความเจียบรวมตัวกันก่อให้เกิดเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์

ในช่วงนี้นักแสดงเป็นพระกฤษณะและนางรฐายืนโพสท่า เหล่านางโกปีทำทางตีบทตามคำร้องสรรเสริญพระกฤษณะและนางรฐา

การสร้างสรรค์ทำนองเพลงดนตรีประกอบการแสดง

4.1. ดนตรีและทำนองเพลง

การประพันธ์เพลงการแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการผสมผสานเครื่องดนตรี ทำนอง ทั้งจากเครื่องดนตรีและเสียงสังเคราะห์เพื่อให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ร่วมและก่อให้เกิดการบรรเลงด้วยกันอย่างลงตัวโดยสอดคล้องกับอารมณ์การเล่าเรื่องการแสดง การผสมผสานเครื่องดนตรีใช้หลักการบรรเลงหลักและบรรเลงรอง กล่าวคือ เมื่อช่วงใดที่ต้องการให้เครื่องดนตรีหรือทำนองของสำเนียงประเภทนั้นจะมีความชัด อีกฝ่ายหนึ่งก็จะบรรเลงรับส่ง เคล้า คลอ กันไปอย่างมีความสัมพันธ์ โดยมีความสำคัญคือจะต้องไม่ทำลายจารีตการแสดงหรือตัวตนของตัวละคร

4.2 บทร้อง

บทร้องอยู่ในช่วงที่ 1 และช่วงที่ 3 เป็นบทที่ให้ความหมายสรรเสริญองค์พระกฤษณะซึ่งเป็นพระนารายณ์อวตาร รวมทั้งในช่วงที่ 3 นั้นยังมีการบรรยายถึงความงามของนางรฐาร่วมด้วย โดยมีลักษณะการร้องแบบอ่านทำนองบทโคลง (Shloka) และยังมีการฮัมทำนองโดยใช้สวาราหรือการเอื้อนของไทยเพื่อสร้างความรู้สึตามอารมณ์ในแต่ละช่วง

ช่วงที่ 1 สุทรโกपाल ในช่วงเปิดการแสดงได้นำเอาบทสวดสรรเสริญพระกฤษณะบรรยายถึงรูปร่างลักษณะของพระกฤษณะมาใช้เปิดเรื่องราว ตามจารีตการแสดงภารตนาฏยัม เทวะบุชา ในช่วงต้น โดยมีเนื้อความว่า

सुन्दरगोपालम् उरवनमालं न यनिवशालं दुःखहरम् ।

वृन्दावनचन्द्रमानन्दकन्दं परमानन्दं धरिणधरम् ॥

वल्लभघनश्यामं पूणर्कामम् अत्यिभरामं प्रीतकरम् ।

भज नन्दकु मारं सर्वसुखसारं तत्त्विवचारं ब्रह्मपरम् ॥ १ ॥

Sundara-Gopaalam Ura-Vana-Maalam Nayana-Vishaalam Duhkha-Haram |
Vrndaavana-Candram-Aananda-Kandam Parama-[A]anandam Dharanni-Dharam ||
Vallabha-Ghanashyaamam Puurnna-Kaamam Atya[i-A]bhiraamam Priiti-Karam | Bhaja
Nanda-Kumaaram Sarva-Sukhasaaram Tattva-Vicaaram Brahma-Param

แปลว่า ใครคือโกपालาแห่งวรินดาวานาที่สวยงาม กับวานามาลา (พวงมาลัยดอกไม้ป่า) ห้อยอยู่บนหน้าอกของเขาและด้วยดวงตาโตที่ดึงดูดทุกคน; ซึ่งรูปแบบนั้นขจัดความทุกข์ทรมานของผู้

ศรัทธาของเขา ใครคือดวงจันทร์ที่สว่างไสวของ Vrindavana และแหล่งที่มาของความสุขอันยิ่งใหญ่ ใครคือตัวตนของ ความสุขสูงสุดและแบกโลกภายในตัวเขา ใครคือ Ghanashyama อันเป็นที่รักมากที่สุด ใครคือความพึงพอใจในตนเองโดย ถูกซึมซับเข้าไปในธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ของเขาเองและเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง สร้างแรงบันดาลใจให้กับความรักและความเสนามาจากทุกคน บุชานันดาคุมารา แก่นแท้ของความสุขทั้งหมด โดยไตร่ตรองถึงแก่นแท้อันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ (ซึ่งเป็น) ของธรรมชาติของพราหมณ์สูงสุด

ช่วงที่ 3 รัชกาลฤๅษณะ เป็นการบรรยายถึงรูปร่างความงามของนางรัชกาล และความสมบูรณ์ของพระฤๅษณะและนางรัชกาลเมื่ออยู่ร่วมกัน โดยทำนองให้ความรู้สึกสงบ

के शवी के शवराध्य ककशोरी के शवस्तुता, रुद्र रूपा रुद्र मूर्तति: रुद्राणी रुद्र देवता

KESHAVI KESHAVARADHYA KISHORI KESHAVSTUTA, RUDRA RUPA RUDRA MURTIH
RUDRANI RUDRA DEVTA

แปลว่า นางรัชกาลผู้มีความงาม พระฤๅษณะผู้เป็นความยิ่งใหญ่ นางรัชกาลผู้เป็นความเจียบ ความสมบูรณ์เมื่อความยิ่งใหญ่และความเจียบรวมตัวกันก่อเกิดเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์

4.3 เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เครื่องดนตรีอินเดีย และเครื่องดนตรีอิเล็กทรอนิกส์ ประกอบด้วยเครื่องดนตรี ดังต่อไปนี้

เครื่องดนตรีอินเดีย

- Mridangam	- Talam
- Bansuri	- Veena
- Sarangi	- Violin
- Tambura	- Ghatam

เครื่องดนตรีอิเล็กทรอนิกส์หรือเครื่องดนตรีสังเคราะห์เพื่อให้เพลงมีความสมบูรณ์และเข้าถึงอารมณ์ต่างๆได้มากขึ้น

การคัดเลือกผู้แสดง

การคัดเลือกผู้แสดง การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุด รัชกาล-ฤๅษณะ มีผู้แสดงจำนวน 4 คน โดยพิจารณาคัดเลือกจาก

5.1. คุณสมบัติ

เป็นผู้ผ่านการฝึกฝนพื้นฐานการเรียนนาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์อินเดียและนาฏศิลป์สร้างสรรค์ในสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

5.2. ลักษณะรูปร่างของผู้แสดง

ส่วนสูงของผู้แสดงชายและหญิงมีความสมดูลกัน มีรูปร่างที่สมส่วน ใบหน้ารูปไข่ ผิวพรรณผุดผ่อง เมื่อมองภาพรวมของการแสดงแล้วมีความสมดูลกันและเกิดความสวยงาม

5.3. ความสามารถในการปฏิบัติทำรำ

สามารถปฏิบัติทำรำพื้นฐานและท่าทางการเคลื่อนไหวที่ผ่านการออกแบบจากนาฏศิลป์ ทั้งสามแบบกล่าวคือ นาฏศิลป์อินเดีย นาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์สร้างสรรค์ในรูปแบบนาฏยการตะ ที่มีการผสมผสานจากนาฏศิลป์ทั้งสองประเภทแล้วเป็นธรรมชาติได้อย่างงดงามสามารถถ่ายทอดอารมณ์ในการแสดงออกมาเพื่อให้ผู้ชมเข้าใจ

การสร้างสรรค์เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ประกอบการแสดง

เครื่องแต่งกายการแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุด รัชชา-กฤษณะ ได้แนวคิดและแรงบันดาลใจรวมถึงต้นแบบจากรูปแบบการแต่งกาย คือ การแต่งกายนาฏศิลป์การแต่งกายของ ภาพวาดจากตำรารำ จิตรกรรมฝาผนัง ประติมากรรมไทย รวมถึงออกแบบการแต่งกายผ่านความคิดของผู้วิจัยเอง ผสมผสานออกมาจนเกิดเป็นลักษณะการแต่งกายที่มีลักษณะเฉพาะของการแสดง นาฏยการตะ ชุด รัชชา-กฤษณะ ดังนี้

6.1. การแต่งกายพระกฤษณะ

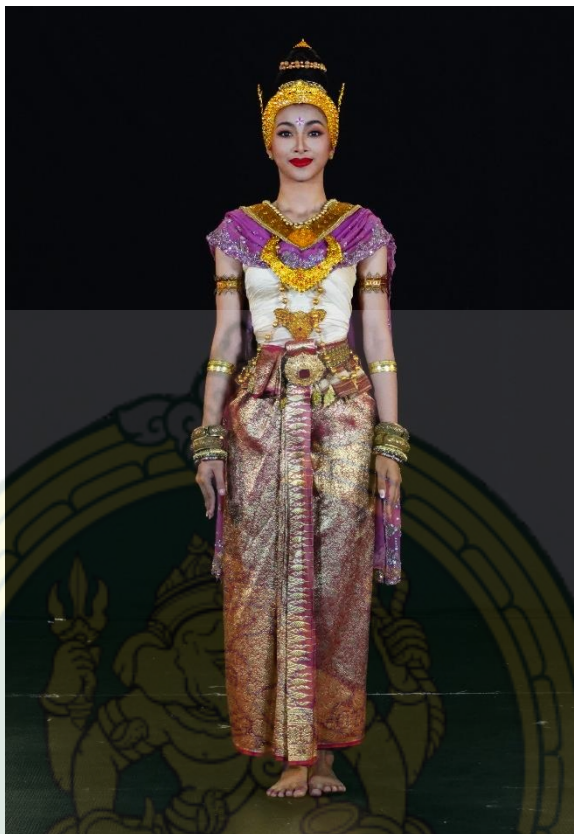

ภาพที่ 118 การแต่งกายพระกฤษณะ

ที่มา: ผู้วิจัย

ผู้วิจัยได้ต้นแบบแรงบันดาลใจมาจากเครื่องแต่งกายของภาพจิตรกรรมไทยรูปพระกฤษณะ ในรัฐสภา รูปพระกฤษณะพบนางรัชชา โดยมีการปรับรูปแบบการแต่งกายให้มีความเป็นไทยคือการ สวดเครื่องประดับศีรษะ คือ ชฎา และเพิ่มกลิ่นอายของวัฒนธรรมอินเดียโดยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกใช้ ผ้าถุง คือ ผ้าอัตลั๊ก แบบอินเดีย สีเหลือง ซึ่งเป็นสีประจำตัวที่สื่อถึงพระกฤษณะ

6.2. การแต่งกายนางรฐา

ภาพที่119 การแต่งกายนางรฐา

ที่มา: ผู้วิจัย

ผู้วิจัยได้ต้นแบบแรงบันดาลใจมาจากเครื่องแต่งกายของภาพจิตรกรรมไทยรูปพระกฤษณะในรัฐสภา รูปพระกฤษณะพบนางรฐา ออกแบบให้มีลักษณะการห่มผ้าสองชายด้วยผ้าแบบอินเดีย และมีการนุ่งผ้าด้วยผ้ายกทองอินเดีย ผสมผสานกันอย่างกลมกลืน

6.3. การแต่งกายนางโกปี

ภาพที่120 การแต่งกายนางโกปี

ที่มา: ผู้วิจัย

ผู้วิจัยได้ค้นแบบแรงบันดาลใจมาจากเครื่องแต่งกายของภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา และสมุดตำรารำ

6.4. อุปกรณ์ประกอบการแสดง เป็นสิ่งที่ได้รับแรงบันดาลใจจากรูปแบบการแสดงที่พบปรากฏในการแสดงการตนาฏยัม ดังนี้

ภาพที่121 ขลุ่ย

ที่มา: ผู้วิจัย

1) ขลุ่ย โดยขลุ่ยนั้นถือเป็นตัวแทน หรือสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงพระกฤษณะ ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำมาใช้ประกอบการแสดงตามรูปแบบเรื่องราวของพระกฤษณะคือเป็นเทพเจ้าที่ชื่นชอบในการเป่าขลุ่ย

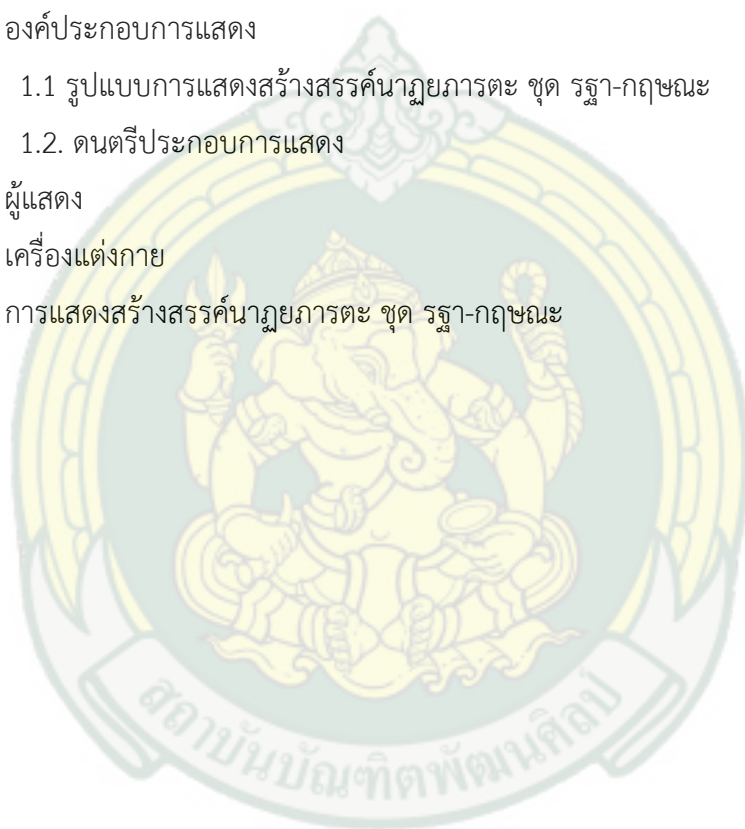
จากการศึกษาข้อมูลรูปแบบวิธีการดำเนินเรื่องในวรรณกรรมเรื่องของวรรณกรรมมหาหยาพย มหาภารตะ ผู้วิจัยได้นำโครงเรื่องราวตอนหนึ่งในเรื่องมหาภารตะ คือ ตอนพระกฤษณะเป่าขลุ่ยเต้นรำ กับนางธรรมาและเหล่าโกปี(หญิงสาว) ในตอนนี้เป็นตอนที่แสดงออกถึงความรักความสุข ความสำราญจากการได้ยินเสียงขลุ่ยของพระกฤษณะและเต้นรำด้วยกันอย่างสนุกสนาน ทำให้ผู้วิจัยเกิดแรงบันดาลใจสร้างการแต่งกายที่มีการผสมผสานระหว่างภาพวาดจากตำรารำ จิตรกรรมฝาผนัง ประติมากรรมไทย การแต่งกายนาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์อินเดีย(การตนาฏยัม) รวมถึงออกแบบการแต่งกายผ่านความคิดของผู้วิจัยเอง เป็นเครื่องแต่งกายลักษณะเฉพาะประกอบการแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุด ธรรมา-กฤษณะ

บทที่ 4

ผลการวิจัยสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รามายณะ รามเกียรติ์ รามเกียรติ์

การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ ในบทที่ 4 ผู้วิจัยได้นำเสนอถึงวิธีการดำเนินการสร้างสรรค์จากขั้นตอนการสร้างสรรค์การแสดงนาฏยการตะในส่วนบทที่ 3 ที่ได้ศึกษาที่ผ่านการวิเคราะห์ สังเคราะห์จนเกิดเป็น “การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ” โดยผู้วิจัยขอนำเสนอตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบการแสดง
  - 1.1 รูปแบบการแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ
  - 1.2. ดนตรีประกอบการแสดง
2. ผู้แสดง
3. เครื่องแต่งกาย
4. การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ

องค์ประกอบการแสดง

1.1 รูปแบบการแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รามายณะ รามเกียรติ์

จากวรรณกรรมอินเดียเรื่องมหากาพย์ตะ ชุต รามายณะ เป็นมหากาพย์ที่กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์มาเป็นกษัตริย์ยอดวีรบุรุษ คือ“พระกฤษณะ” ซึ่งในประเทศไทยเองก็ได้ยกย่องสรรเสริญเชื่อกว่ากษัตริย์เป็นสมมุติเทพแห่งองค์พระนารายณ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังมีอิทธิพลมากมายจากศาสนาฮินดู ที่ได้เชื่อมเชื่อมโยงศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมของทั้งสองประเทศไว้ จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจสร้างสรรค์การแสดงโดยใช้ลักษณะวิธีการดำเนินเรื่องตามจารีตของทั้งการแสดงการตนาฏยัมและนาฏศิลป์ไทย รวมถึงการสร้างสรรค์นาฏศิลป์มาบูรณาการไว้ด้วยกัน โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

นาฏยการตะ ชุต ฐานะ-กฤษณะ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 สุนทรโกपाल ในช่วงเปิดการแสดงได้นำบทสรรเสริญที่กล่าวถึงตัวพระกฤษณะ บทเหวະบูชาในช่วงต้น โดยมีเนื้อความว่า

सुन्दरगोपालम् उरवनमालं न यनिवशालं दुःखहरम् ।

वृन्दावनचन्द्रमानन्दकन्दं परमानन्दं धरिणधरम् ॥

वल्लभघनश्यामं पूणर्कामम् अत्यिभरामं प्रीतकरम् ।

भज नन्दकु मारं सर्वसुखसारं तत्त्विवचारं ब्रह्मपरम् ॥ १ ॥

Sundara-Gopaalam Ura-Vana-Maalam Nayana-Vishaalam Duhkha-Haram |
Vrndaavana-Candram-Aananda-Kandam Parama-[A]anandam Dharanni-Dharam ||
Vallabha-Ghanashyaamam Puurnna-Kaamam Atya[i-A]bhiraamam Priiti-Karam | Bhaja
Nanda-Kumaaram Sarva-Sukhasaaram Tattva-Vicaaram Brahma-Param

แปลว่า ใครคือโกपालาแห่งวรินดาวานาที่สวยงาม กับวานามาลา (พวงมาลัยดอกไม้ป่า) ห้อยอยู่บนหน้าอกของเขาและด้วยดวงตาโตที่ดึงดูดทุกคน; ซึ่งรูปแบบนั้นขจัดความทุกข์ทรมานของผู้ศรัทธาของเขา ใครคือดวงจันทร์ที่สว่างไสวของ Vrindavana และแหล่งที่มาของความสุขอันยิ่งใหญ่ ใครคือตัวตนของ ความสุขสูงสุดและแบกโลกภายในตัวเขา ใครคือ Ghanashyama อันเป็นที่รักมากที่สุด ใครคือความพึงพอใจในตนเองโดย ถูกซึมซับเข้าไปในธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ของเขาเองและเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง สร้างแรงบันดาลใจให้กับความ รักและความเสนามาจากทุกคน บูชานันดาคุมารา แก่นแท้ของความสุขทั้งหมด โดยไตร่ตรองถึงแก่นแท้อันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ (ซึ่งเป็น) ของธรรมชาติของพราหมณ์สูงสุด

ในช่วงนี้นักแสดงยืนหันหลังทำท่าเป่าขลุ่ยตามเสียงขลุ่ย จากนั้นหันหน้าออกเวทีรำตีบทตามบทร้องบรรยายถึงตัวพระกฤษณะ

ช่วงที่ 2 พบพานกฤษณา นักแสดงนางรฐา เหล่านางโกปี ได้ยินเสียงลู่จากพระกฤษณะรำ ออกด้านข้างเวทีเพื่อตามหาที่มาของเสียง จากนั้นนางรฐา และเหล่านางโกปีได้พบกับพระกฤษณะ และได้ร่วมเต้นรำกันอย่างสนุกสนาน พระกฤษณะแสดงท่าทางหยอกล้อกันจนเกิดเป็นความรัก เหล่านางโกปีก็จินตนาการเมื่อได้เห็นทั้งสองรักกัน ผู้แสดงประกอบแถวแสดงถึงการเดินทาง

ช่วงที่ 3 รฐากฤษณะ เป็นการบรรยายถึงรูปร่างความงามของนางรฐา และความสมบูรณ์ของ พระกฤษณะและนางรฐาเมื่ออยู่ร่วมกัน

के शवी के शवराध्य ककशोरी के शवस्तुता, रुद्र रूपा रुद्र मूर्तति: रुद्राणी रुद्र देवता

KESHAVI KESHAVARADHYA KISHORI KESHAVSTUTA, RUDRA RUPA RUDRA MURTIH
RUDRANI RUDRA DEVTA

แปลว่า นางรฐาผู้มีความงาม พระกฤษณะผู้เป็นความยิ่งใหญ่ นางรฐาผู้เป็นความเจียบ ความสมบูรณ์เมื่อความยิ่งใหญ่และความเจียบรวมตัวกันก่อให้เกิดเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์

ในช่วงนี้นักแสดงเป็นพระกฤษณะและนางรฐายืนโพสท่า เหล่านางโกปีทำทางตีบทตามคำ ร้องสรรเสริญพระกฤษณะและนางรฐา

1.2. ดนตรีประกอบการแสดง

การประพันธ์เพลงการแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุด รฐา-กฤษณะ ผู้สร้างสรรค์ได้นำ แนวคิดการผสมผสานเครื่องดนตรี ทำนอง ของทั้งสองประเภท คือ เครื่องดนตรีอินเดีย และเครื่อง ดนตรีอิเล็กทรอนิกส์ให้บรรเลงด้วยกันอย่างลงตัวโดยสอดคล้องกับอารมณ์การเล่าเรื่องการแสดง การผสมผสานเครื่องดนตรีใช้หลักการบรรเลงหลักและบรรเลงรอง กล่าวคือ เมื่อช่วงใดที่ต้องการให้ เครื่องดนตรีหรือทำนองของสำเนียงประเภทนั้นชัด อีกฝ่ายหนึ่งก็จะบรรเลงรับส่ง เคล้า คลอ กันไป อย่างมีความสัมพันธ์ โดยมีความสำคัญคือจะต้องไม่ทำลายจาริตหรือตัวตนของตนเอง โดยสื่ออารมณ์ ตามช่วงการแสดง ดังนี้

ช่วงที่ 1 ช่วงที่ 1 สุทรโกपाल ในช่วงนี้มีเสียงลู่เป็นเครื่องดนตรีหลัก และมีเสียงกระดิ่ง บรรเลงเคล้าคลอตามจังหวะ โดยในช่วงนี้จะเพิ่มเสียงของโคซึ่งเป็นพาหนะของพระกฤษณะเข้ามา ประกอบทำนองของช่วงการแสดงด้วย

ช่วงที่ 2 พบพานกฤษณา ในช่วงนี้จะแบ่งดนตรีออกเป็น 2 ช่วงการแสดง

ช่วงที่ 2.1 ดนตรีบรรเลงเสียงลู่แสดงถึงตัวพระกฤษณะ มีทำนองเพลงให้ ความรู้สึกชวนหลงใหล แสดงถึงความหลงใหลในเสียงลู่ที่นางรฐาประทับใจในตัวพระกฤษณะ

ช่วงที่ 2.2 ดนตรีบรรเลงด้วยกลองให้ทำนองหลักให้ความรู้สึกสนุกสนาน สัมพันธ์ กับเรื่องราวที่พระกฤษณะนางรฐา และเหล่านางโกปีเต้นรำกันอย่างสนุกสนาน

ช่วงที่ 3 รฐากฤษณะ ในช่วงนี้ใช้ดนตรีเล่นคลอเคล้าเป็นเสียงให้ความรู้สึกความสงบ มีมนต์ขลัง สื่อถึงพลังความศรัทธาต่อองค์พระกฤษณะและนางรฐา

ผู้แสดง

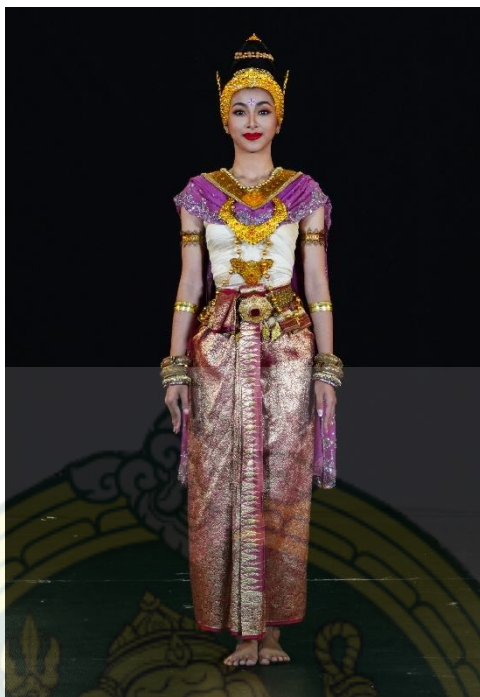
ในการคัดเลือกผู้แสดงผู้วิจัยให้ความสำคัญส่วนนี้อย่างมาก ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้แสดงเป็นผู้ผ่านการฝึกฝนพื้นฐานการเรียนนาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์อินเดียและนาฏศิลป์สร้างสรรค์ ในสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ส่วนสูงของผู้แสดงชายและหญิงมีความสมดุลกัน มีรูปร่างที่สมส่วน เมื่อมองภาพรวมของการแสดงแล้วมีความสมดุลกันและเกิดความสวยงาม สามารถปฏิบัติท่ารำพื้นฐานและท่าทางการเคลื่อนไหวที่ผ่านการออกแบบจากนาฏศิลป์ทั้งสามแบบกล่าวคือนาฏศิลป์อินเดีย นาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์สร้างสรรค์ในรูปแบบนาฏยการะที่มีการผสมผสานจากนาฏศิลป์ทั้งสองประเภทแล้วเป็นธรรมชาติได้อย่างงดงามสามารถถ่ายทอดอารมณ์ในการแสดงออกมาเพื่อให้ผู้ชมเข้าใจ โดยผู้วิจัยได้พิจารณาผู้แสดงให้มีความเหมาะสมกับบทบาทที่แสดง ดังนี้

2.1. ผู้แสดงบทบาทพระกฤษณะ

- นายเอกลักษณ์ หนูเงิน อาจารย์นาฏศิลป์ไทยสร้างสรรค์ คณะศิลปนาฏดุริยางค์
นักเรียนทุนรัฐบาลอินเดีย ศึกษาระดับปริญญาโท ด้านการนาฏยัม ณ ประเทศอินเดีย

2.2. ผู้แสดงบทบาทนางรฐา

- นางสาวชุติกาญจน์ เพือกพันธุ์ นักศึกษาคณะศิลปนาฏดุริยางค์ สาขานาฏศิลป์ไทย (ละคร) ความสามารถพิเศษด้านนาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์อินเดีย(ภารตนาฏยัม)

2.3. ผู้แสดงบทบาทโกปี

- นางสาวธนพร อุปการ นักศึกษาคณะศิลปนาฏดุริยางค์ สาขานาฏศิลป์ไทย (ละคร) ความสามารถพิเศษด้านนาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์อินเดีย(ภารตนาฏยัม)
- นางสาวนพพร แซ่เอ็ง นักศึกษาคณะศิลปนาฏดุริยางค์ สาขานาฏศิลป์ไทย (ละคร) ความสามารถพิเศษด้านนาฏศิลป์ไทย และนาฏศิลป์อินเดีย(ภารตนาฏยัม)

เครื่องแต่งกาย

3.1. การแต่งกายพระกฤษณะ

ผู้วิจัยได้ค้นแบบร่างบัลลาลใจมาจากเครื่องแต่งกายของภาพจิตรกรรมไทยรูปพระกฤษณะ ในรัฐสภา รูปพระกฤษณะพบนางธำ โดยมีการปรับรูปแบบการแต่งกายให้มีความเป็นไทยคือการ สวดเครื่องประดับศีรษะ คือ ชฎา และเพิ่มกลิ่นอายของวัฒนธรรมอินเดียโดยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกใช้ ผ้านุ่งคือ ผ้าอัตลัก แบบอินเดีย สีเหลือง ซึ่งเป็นสีประจำตัวที่สื่อถึงพระกฤษณะ

ภาพที่122 การแต่งกายพระกฤษณะ

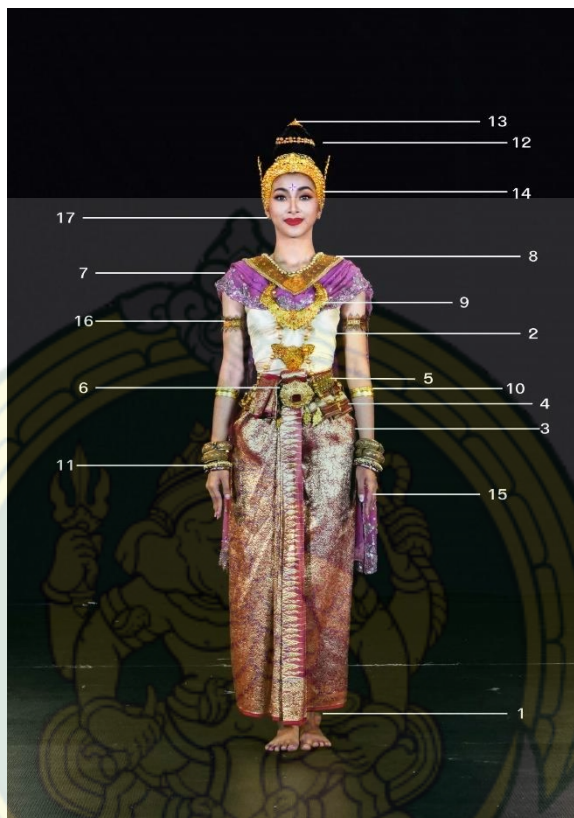
ที่มา: ผู้วิจัย

การแต่งกายพระกฤษณะประกอบด้วย

1. กำไลข้อเท้า	7. ผ้ามัดเอวชั้นที่ 2	13. กำไล
2. สนับเพลลา	8. สังวาล	14. แหวน
3. เสื้อ	9. กรองคอ	15. ดอกไม้ทัด
4. ผ้านุ่ง	10. เข็มขัด	16. อุบะ
5. พาหุรัด	11. ผ้าจีบรัดเอว	17. ชฎา
6. ผ้ามัดเอวชั้นที่ 1	12. หัวเข็มขัด	

3.2. การแต่งกายนางรฐา

ผู้วิจัยได้ค้นแบบแรงบัลดาลใจมาจากเครื่องแต่งกายของภาพจิตรกรรมไทยรูปพระกฤษณะในรัฐสภา รูปพระกฤษณะพบนางรฐา ออกแบบให้มีลักษณะการห่มผ้าสองชายด้วยผ้าแบบอินเดีย และมีการนุ่งผ้าด้วยผ้ายกทองอินเดีย ผสมผสานกันอย่างกลมกลืน

ภาพที่123 การแต่งกายนางรฐา

ที่มา: ผู้วิจัย

การแต่งกายนางรฐาประกอบด้วย

1. กำไลข้อเท้า	7. สไบ	13. ปิ่น
2. ผ้าพันอก	8. กรองคอ	14. กระบังหน้า
3. ผ้านุ่ง	9. สิ้งวาล	15. แหวน
4. ผ้าจีบรัดเอว	10. รัดแขน	16. รัดต้นแขน
5. เข็มขัด	11. กำไล	17. ต่างหู
6. หัวเข็มขัด	12. มาลา	

3.3. การแต่งกายนางโกปี

ผู้วิจัยได้ค้นแบบแรงบัลดาลใจมาจากเครื่องแต่งกายของภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังสมัย
อยุธยา และสมุดตำรารำ

ภาพที่124 การแต่งกายนางโกปี

ที่มา: ผู้วิจัย

การแต่งกายนางโกปีประกอบด้วย

1. กำไลข้อเท้า	7. สังกวาล	13. รัดแขน
2. ผ้าพันอก	8. กรองคอ	
3. ผ้านุ่ง	9. กำไล	
4. ผ้าจีบรัดเอว	10. ต่างหู	
5. เข็มขัด	11. มาลัยประดับศีรษะ	
6. หัวเข็มขัด	12. รัดต้นแขน	

การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
1	ภาพที่ 125 ท่าที่ 1 ภาพที่ 126 แผนผังที่ 1	ทิศทาง : ทิศหลัง ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหลัง ยืน เท้าซ้ายสวัสดีคปาดา มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารระดับไหล่ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา
2	ภาพที่ 127 ท่าที่ 2	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืน เท้าขวาสวัสดีคปาดา มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารระดับไหล่ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
3	ภาพที่ 128 ท่าที่ 3	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือขวา ตั้งวงบน มือซ้ายตั้งวงกลาง ศีรษะเอียงขวา หน้ามอง ตรงไปทางซ้าย
4	ภาพที่ 129 ท่าที่ 4	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายวางเต็มเท้า ยกเท้า ขวา มือทั้งสองปฏิบัติท่า พรหมสี่หน้า ศีรษะตรง
5	ภาพที่ 130 ท่าที่ 5	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทิศขวาเล็กน้อย เท้าขวาก้าวข้าง เท้าซ้ายวาง เต็มเท้า มือทั้งสองตั้งมือ พลิกปลายมือลงด้านข้างอ แขนระดับเอว ศีรษะตรง หน้ามองออกไปทางทิศซ้าย

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
6	ภาพที่ 131 ท่าที่ 6	ทิศทาง : ทิศซ้าย ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปทางทิศหน้า เล็กน้อย เท้าซ้ายวางเต็ม เท้า ตะขมูกเท้าขวา มือทั้ง สองพนมมือระดับอก ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองออกมา ทิศหน้า
7	ภาพที่ 132 ท่าที่ 7	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : เท้าขวายืน เต็มเท้า ยกเท้าซ้าย มือซ้าย กำมืดยกนิ้วโป้งขึ้นระดับอก มือขวาดึงมือพลิกปลายมือ ลงด้ายข้างจอแขวนระดับเอว ศีรษะตรง
8	ภาพที่ 133 ท่าที่ 8	ทิศทาง : ทิศซ้าย ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปทางทิศหน้า เล็กน้อย ยืนเหลื่อมเท้าขวา มือทั้งสองชูนิ้วชี้ขึ้นระดับวง กลาง หน้ามองออกไปทาง ทิศขวา

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
9	ภาพที่ 134 ท่าที่ 9	ทิศทาง : ทิศซ้าย ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปทิศหน้าเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสอง ปฏิบัติท่าอลาปัทมา งอ แขนด้านข้างระดับไหล่ ศีรษะเอียงขวา หน้ามอง ออกไปทางทิศขวา
10	ภาพที่ 135 ท่าที่ 10	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : เท้าซ้าย ก้าวหน้าเท้าขวาวางหลัง เปิดสันเท้า มือทั้งสอง ปฏิบัติท่ากฤษณะอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทาง ด้านขวา ศีรษะเอียงซ้าย
11	ภาพที่ 136 ท่าที่ 11	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางทิศขวา เล็กน้อย เท้าขวาวางเต็ม เท้า ยกเท้าซ้าย มือทั้งสอง ปฏิบัติท่ากฤษณะอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทาง ด้านขวา ศีรษะตรง

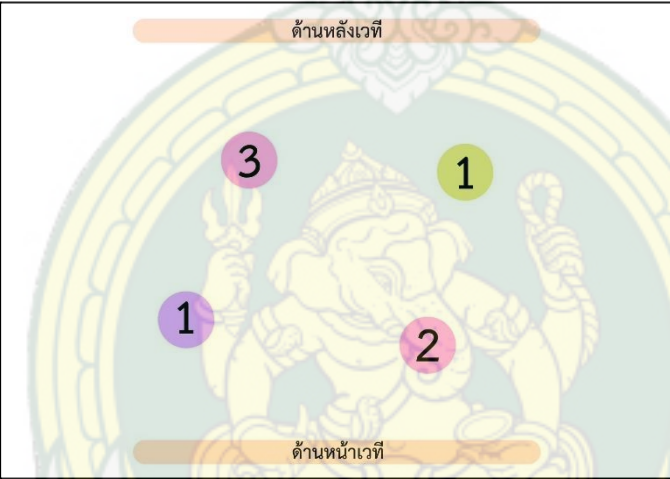
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
12	ภาพที่ 137 ท่าที่ 12	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางทิศขวา เล็กน้อย เท้าขวาวางเต็ม เท้า ยกเท้าซ้าย มือซ้ายจับ หงายไปพีก มือขวาถือขลุ่ย ระดับวงบน หน้ามอง ออกมาทางทิศหน้า
13	ภาพที่ 138 ท่าที่ 13	ทิศทาง : ทิศขวา ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศขวา เฉียงตัวออกมาทางทิศหน้า เล็กน้อย เท้าซ้ายยืนเต็ม เท้า ยกเท้าขวา มือซ้ายจับ ล่อแก้วระดับวงกลาง มือ ขวาถือขลุ่ยระดับวงบน ศีรษะเอียงขวา หน้ามอง ออกมาทางทิศซ้าย
14	ภาพที่ 139 ท่าที่ 14	ทิศทาง : ทิศขวา ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศขวา เฉียงตัวมาทิศหน้าเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ล่อแก้วระดับวงล่าง มือขวา ถือขลุ่ยระดับวงบน ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
15	ภาพที่ 140 ท่าที่ 15	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไป ทางด้านขวา ศีรษะเอียงขวา
16	ภาพที่ 141 ท่าที่ 16	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวข้าง มือซ้าย ปฏิบัติท่าสิมพะมุขะห์ระดับ วงกลาง มือขวาถือขลุ่ย ระดับวงล่าง ศีรษะเอียงขวา หน้ามองไปทางมือซ้าย
17	ภาพที่ 142 ท่าที่ 17	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาวนยืนเต็มเท้า ยกเท้า ซ้าย มือซ้ายปฏิบัติท่าสิมพะ มุขะห์ด้านหน้าระดับวง กลาง มือขวาถือขลุ่ยพาดไป ที่แขนซ้าย ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองไปที่มือซ้าย

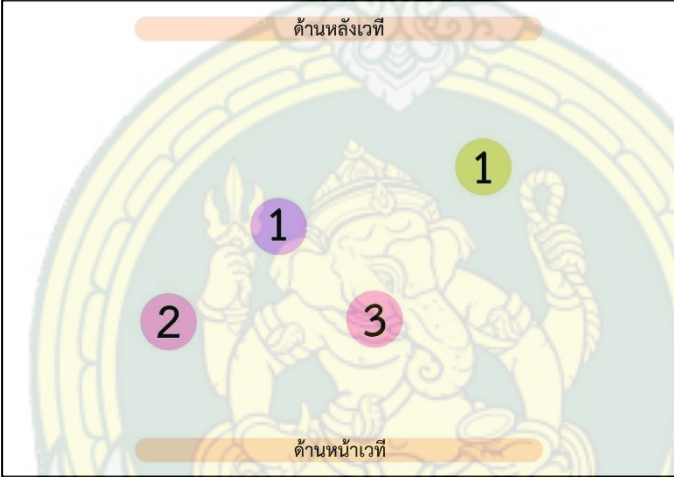
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
18	ภาพที่ 143 ท่าที่ 18	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางทิศขวา เล็กน้อย เท้าซ้ายยืนเต็มเท้า ยกเท้าขวา มือซ้ายจับหาง ไปที่ซ้ายพาด้านขวา มือขวา ถือขลุ่ยระดับชายพกเหนือ เข่าขวาเล็กน้อย ศีรษะเอียง ขวา หน้ามองตรง
19	ภาพที่ 144 ท่าที่ 19	ทิศทาง : ทิศซ้าย ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวมาทิศหน้าเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งวงบน มือขวาถือขลุ่ย ระดับชายพก ศีรษะเอียง ซ้าย หน้ามองออกมาทิศ ขวา
20	ภาพที่ 145 ท่าที่ 20	ทิศทาง : ทิศหน้า ผู้แสดงชาย 1 : เท้าขวาก้าว ข้าง กระดกข้างเท้าซ้าย มือ ซ้ายปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไป ทางด้านขวา มือขวาปฏิบัติ ท่ามยุรายกแขนเหนือศีรษะ ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง

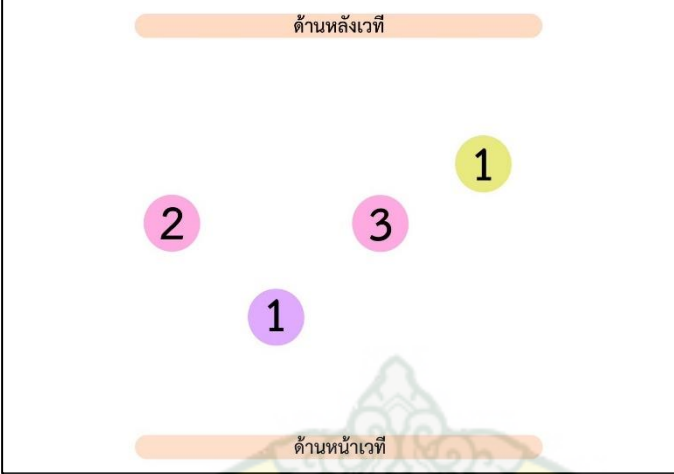
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
21	ภาพที่ 146 ท่าที่ 21 ภาพที่ 147 แผนผังที่ 2	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหลัง เท้าขวาวางเต็มเท้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณอวตาร พร้อมกับถือน้อยไปทาง ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้ง สองคว่ำมือแขนตึงด้านข้าง ระดับชายพก ศีรษะเอียง ขวา หน้ามองตรง
22	ภาพที่ 148 ท่าที่ 22	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหลัง เท้าขวาวางเต็มเท้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณอวตาร พร้อมกับถือน้อยไปทาง ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า ยืดตัว เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้า ขวาวางหลังเปิดส้นเท้า มือ ทั้งสองจับท่าฮัมสาสโยบริ เวณहुทั้งสองข้าง ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
23	ภาพที่ 149 ท่าที่ 23	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหลัง เท้าซ้ายก้าวข้าง มือซ้ายตั้ง วงบน มือขวาถือขลุ่ยระดับ ชายพก ศีรษะเอียงขวา หน้ามองไปที่มือซ้าย ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศขวา เท้าซ้ายวางเท้าเหลื่อมเท้า ขวา มือทั้งสองจับทำฮัมสา สโยบริเวณหูทั้งสองข้าง ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า นั่งคุกเข่าตั้งเข่าขวา มือขวา จับหางไปที่ ชายพก ด้านขวา ใช้นิ้วชี้มือขวาหัก ข้อมือขึ้นชี้ไปที่บริเวณหูซ้าย ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย จับหางไปที่ชายพกขวา มือขวาเท้าสะเอว ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองไปที่ผู้ แสดงหญิง 1

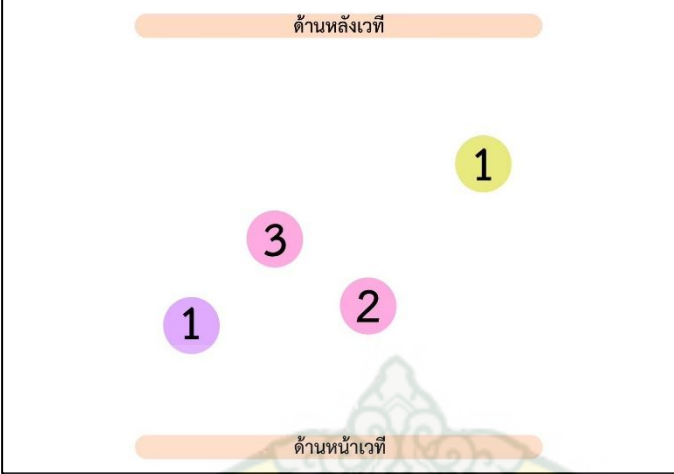
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
24	ภาพที่ 150 ท่าที่ 24 ภาพที่ 151 แผนผังที่ 3	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทาง ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศขวา เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดส้นเท้า มือซ้าย ตั้งวงกลาง มือขวาตะแคง มือชี้นิ้วชี้ไปด้านหน้าระดับ ชายพก ศีรษะตรง หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือซ้าย จับหงายไขว้มือไปที่ชายพก ด้านขวา มือขวาดังมือตะแคง ไปที่แก้มด้านขวา ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหลัง เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดส้นเท้า มือซ้าย เท้าสะเอว มือขวาจับหงาย ระดับหัวเข็มขัด ศีรษะเอียง ซ้าย

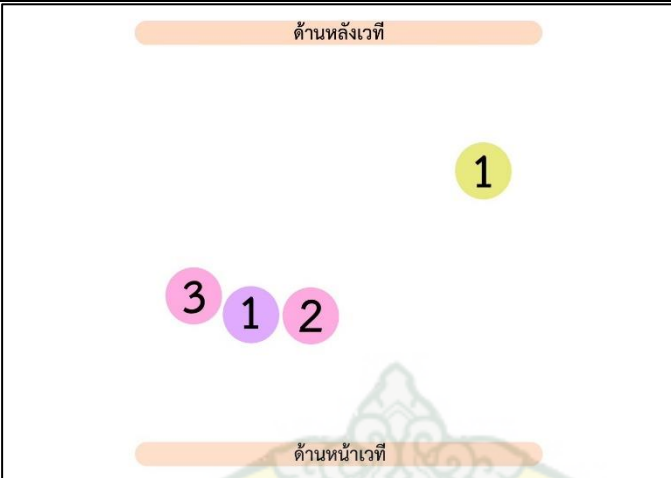
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
25	ภาพที่ 152 ท่าที่ 25 ภาพที่ 153 แผนผังที่ 4	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่นตะแคงมุกเท้าขวา มือซ้าย ตะแคงมือขึ้นนิ้วชี้ไปด้านหน้า ระดับชายพก มือขวาถือ ขลุ่ยระดับชายพก ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งมือตะแคงมือไปเท้าแก้มซ้าย มือขวาดังวงกลาง ศีรษะ ตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหลัง เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองจับทำอัมสาสโยบริเวน หูทั้งสองข้าง ศีรษะเอียง ขวา ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า นั่งคุกเข่าตั้งเข่าซ้าย มือซ้าย ตั้งมือแขนตั้งด้านข้างระดับ ชายพก มือขวาดังวงล่าง ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
26	ภาพที่ 154 ท่าที่ 26 ภาพที่ 155 แผนผังที่ 5	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนเหลื่อมเท้าซ้าย มือทั้งสองประกบกันด้านหน้า ระดับหัวเข็มขัด มือขวาถือขลุ่ย ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศขวา เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งมือแขนตึงด้านข้างระดับไหล่ มือขวาตั้งวงบน ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศขวา นั่งคุกเข่าตั้งเข่าซ้าย มือซ้ายตั้งมือแขนตึงด้านข้างระดับไหล่ มือขวาตั้งวงบน ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง
27	ภาพที่ 156 ท่าที่ 27	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนแตะงอเข่าขวา มือซ้ายจับหงายไปที่ปาก มือขวาถือขลุ่ยระดับชายพก ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศขวา เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายจับหงายระดับหัวเข็มขัด มือขวาจับส่งหลังแขนตึง ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 158 แผนผังที่ 6	
28	ภาพที่ 159 ท่าที่ 28	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทาง ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางขวาเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองพนมมือ ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองไปทางซ้าย

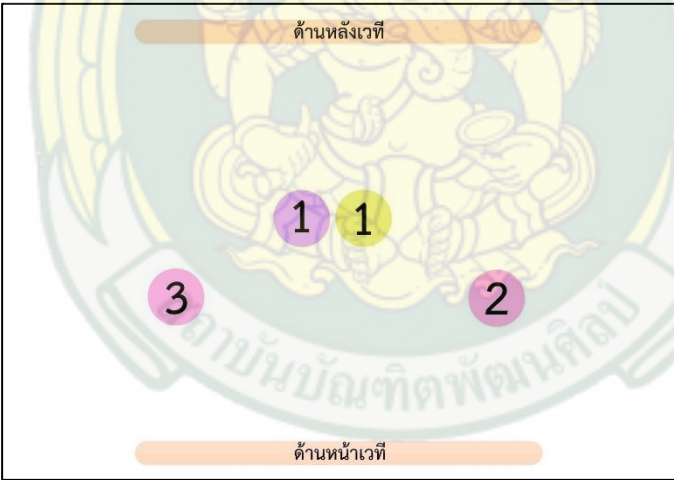
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
29	ภาพที่ 160 ท่าที่ 29 ภาพที่ 161 แผนผังที่ 7	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวข้าง มือทั้งสอง ปฏิบัติท่ากฤษณอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทาง ด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งวงบน มือขวาตั้งมือพลิก ปลายมือลงด้านล่างแขนตั้ง ด้านข้างระดับไหล่ ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองไป ทางขวา
30	ภาพที่ 162 ท่าที่ 30	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่นตะแคงมุกเท้าขวา มือทั้ง สองประกบมือด้านข้างนะ ดับศีรษะด้านซ้าย มือซ้าย ถือนขลุ่ย มือขวาคว่ำมือ ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศขวา เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งวงบน มือขวาเท้าสะเอว

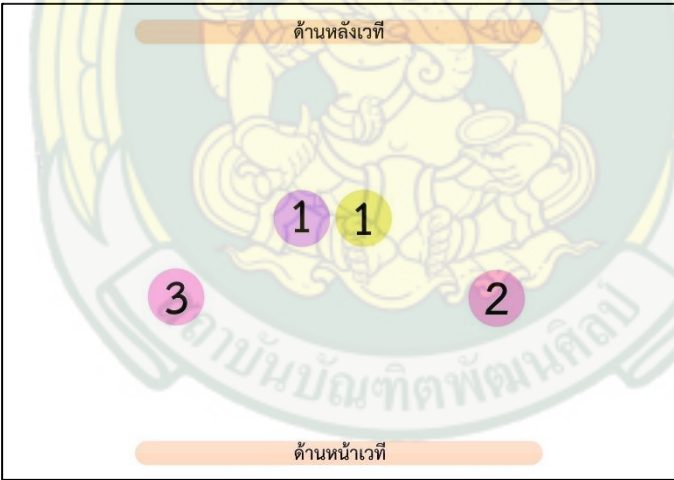
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 163 แผนผังที่ 8	ศิระะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศขวานั่งคุกเข่าตั้งเข่าขวา ซ้ายตั้งวงบน มือขวาเท้าสะเอว ศิระะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศขวาเท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้ายวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาเท้าสะเอว ศิระะเอียงขวา หน้ามองตรง
31	ภาพที่ 164 ท่าที่ 31	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้าเท้าขวาก้าวข้าง มือซ้ายเท้าสะเอว มือขวาถือขลุ่ยตั้งมือระดับชายพก ศิระะเอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้าเท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองกำมือหลวม ๆ ด้านข้างระดับเอว ศิระะเอียงขวา หน้ามองไปทางซ้าย ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้าเท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้ายวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายชี้นิ้วชี้ไปด้านหน้าระดับวงบน มือขวาหงายมือจับ

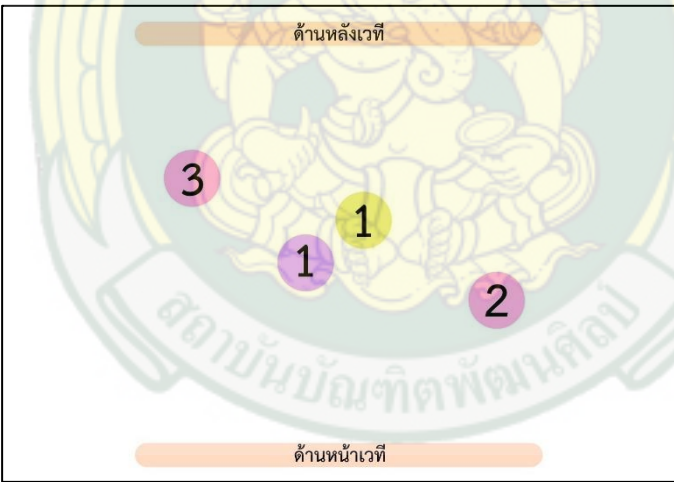
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 165 แผนผังที่ 9	ข้อมือซ้ายผู้แสดงหญิง 1 ศิริษะเอียงขวา หน้ามองไปทางซ้าย ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายจับไปที่ต้นแขน มือขวาจับไปที่ข้อมือของผู้แสดงหญิง 1 ศิริษะเอียงขวา หน้ามองไปทางซ้าย
32	ภาพที่ 166 ท่าที่ 32 ภาพที่ 167 แผนผังที่ 10	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหลัง ยืนประสมเท้า มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณอวตาร พร้อมกับถือขลุ่ยไปทางด้านขวา ศิริษะเอียงขวา ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองจับทำอัมสาสโยบริเวนหูทั้งสองข้าง ศิริษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งวางล่าง มือขวาดังมือพลิกปลายมือลงด้านข้างระดับเอว ศิริษะเอียงขวา หน้ามองตรง

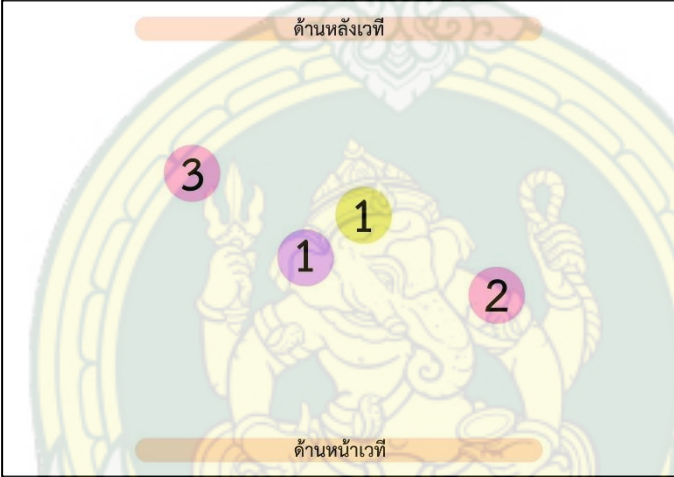
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งมือพลิกปลายมือลง ด้านข้างระดับเอว มือขวา ตั้งวงล่าง ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง
33	ภาพที่ 167 ท่าที่ 33 ภาพที่ 168 แผนผังที่ 11	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองเอื้อมมือมาปิดตาผู้ แสดงหญิง 1 ศีรษะเอียง ขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองปิดตาตัวเอง ศีรษะเอียง ขวา ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งมือแขนตึงด้านข้างระดับ ชายพก มือขวาจิบหงายเข้า หาอก ศีรษะเอียงซ้าย หน้า มองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย จิบหงายเข้าหาอก มือขวา

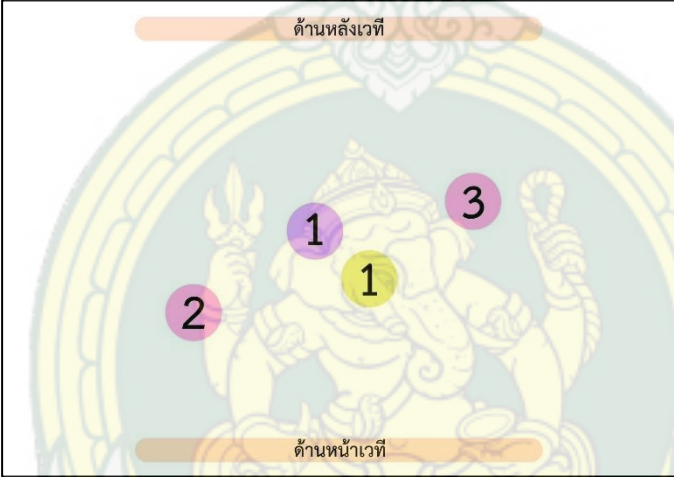
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		ตั้งมือแขนตึงด้านข้างระดับ ชายพก ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง
34	ภาพที่ 169 ท่าที่ 34 ภาพที่ 170 แผนผังที่ 12	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่นตะจุมกเท้าขวา มือซ้าย จีบคว่ำไปที่ปาก มือขวาเท้า สะเอว ศีรษะเอียงซ้าย หน้า มองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งมือแนบไปที่แก้มด้านซ้าย มือขวาจีบส่งหลังแขนตึง ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางขวาเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองพนมมือระดับอก ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางซ้ายเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งมือปิดไปที่ปาก มือขวา จีบหงายระดับหัวเข็มขัด

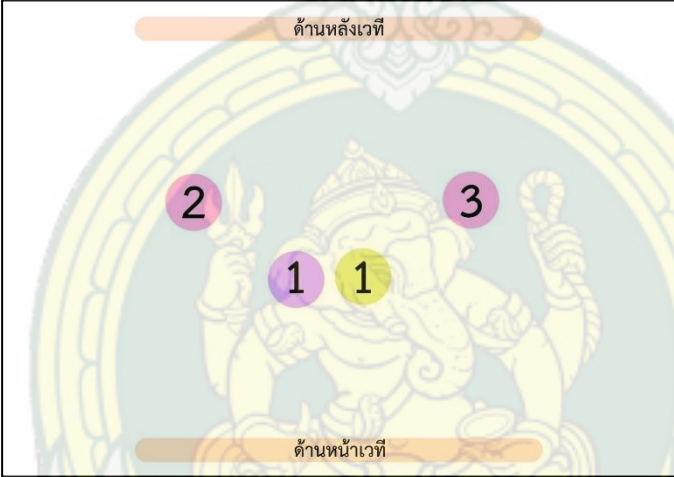
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		ศิริษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง
35	ภาพที่ 171 ท่าที่ 35 ภาพที่ 172 แผนผังที่ 13	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนเหลื่อมเท้าซ้าย มือซ้าย เท้าสะเอว มือขวาดั้งมือไป ด้านหน้าระดับบวงกลาง ศิริษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย จับหงายระดับหัวเข็มขัด มือขวาจับส่งหลังแขนตั้ง ศิริษะเอียงขวา หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศขวา นั่งคุกเข่าตั้งเท้าซ้าย มือซ้าย จับหงายระดับหัวเข็มขัด มือ ขวาแบมือปิดไปที่ปาก ศิริษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า นั่งคุกเข่าตั้งเท้าซ้าย มือซ้าย จับหงายระดับหัวเข็มขัด มือ ขวาจับส่งหลังแขนตั้ง ศิริษะ

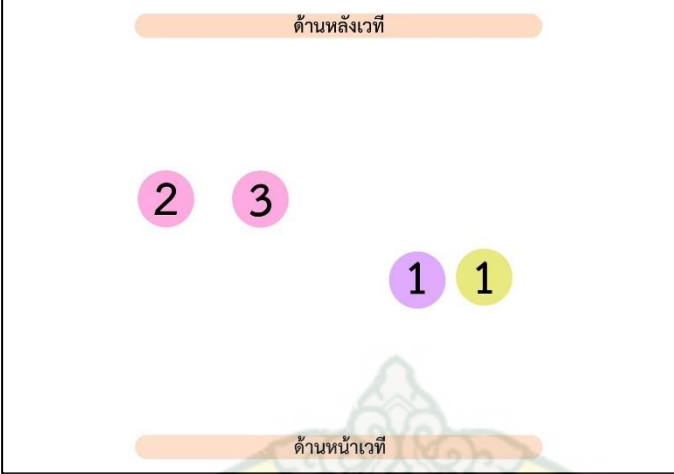
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		เอียงซ้าย หน้ามองไปทางซ้าย
36	ภาพที่ 173 ท่าที่ 36 ภาพที่ 174 แผนผังที่ 14	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนตะแคงมุกเท้าซ้าย มือทั้งสองตั้งมือแขนตึงด้านข้าง ระดับไหล่ ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เอียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้ายวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายจับหงายระดับหัวเข็มขัด มือขวาจับส่งหลังแขนตึง ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศขวานั่งคุกเข่าตั้งเท้าซ้าย มือซ้ายจับหงายระดับหัวเข็มขัด มือขวาแบมือปิดไปที่ปาก ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้านั่งคุกเข่าตั้งเท้าซ้าย มือซ้ายจับหงายระดับหัวเข็มขัด มือขวาจับส่งหลังแขนตึง ศีรษะ

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		เอียงซ้าย หน้ามองไปทางซ้าย
37	ภาพที่ 175 ท่าที่ 37 ภาพที่ 176 แผนผังที่ 15	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เอียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย ยืนประสมเท้า มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณะอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทางด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองออกมาทางทิศหน้า ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เอียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย ยืนประสมเท้า มือซ้ายตั้งวางระดับอกด้านซ้าย มือขวาตั้งมือพลิกปลายมือลงด้านข้างระดับเอว ศีรษะเอียงขวา หน้ามองออกมาทางทิศหน้า ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศซ้าย เอียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย ยืนประสมเท้า มือทั้งสองพนมมือ ศีรษะเอียงขวา หน้ามองออกมาทางทิศหน้า

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
38	ภาพที่ 177 ท่าที่ 38 ภาพที่ 178 แผนผังที่ 16	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไป ทางด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองออกมาทางทิศหน้า ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดส้นเท้า มือซ้าย ตั้งวงระดับอกด้านซ้าย มือ ขวาดังมือพลิกปลายมือลง ด้านข้างระดับเอว ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองออกมา ทางทิศหน้า ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศ ซ้าย เฉียงตัวไปด้านหน้า เล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้ายวางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้งสองพนมมือ ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองออกมา ทางทิศหน้า

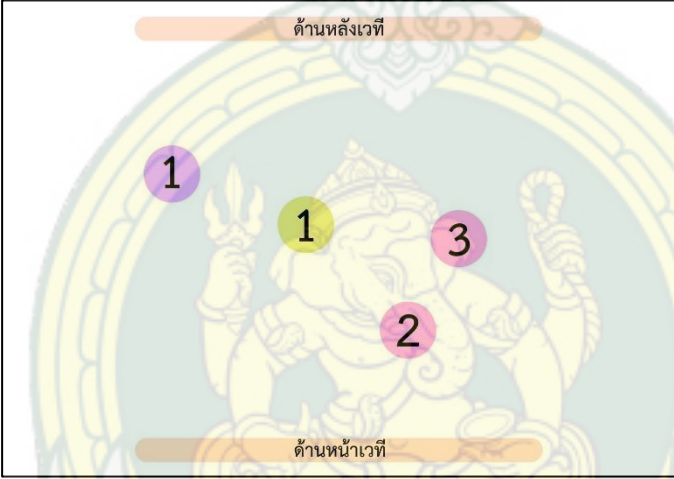
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
39	ภาพที่ 179 ท่าที่ 39 ภาพที่ 180 แผนผังที่ 17	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศขวา เเฉียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไปทางด้านขวา ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองออกมาทางทิศหน้า ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศขวา เเฉียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดส้นเท้า มือซ้ายตั้งวงระดับอกด้านซ้าย มือขวาตั้งมือพลิกปลายมือลงด้านข้างระดับเอว ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองออกมาทางทิศหน้า ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศขวา เเฉียงตัวไปด้านหน้าเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดส้นเท้า มือทั้งสองพนมมือ ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองออกมาทางทิศหน้า

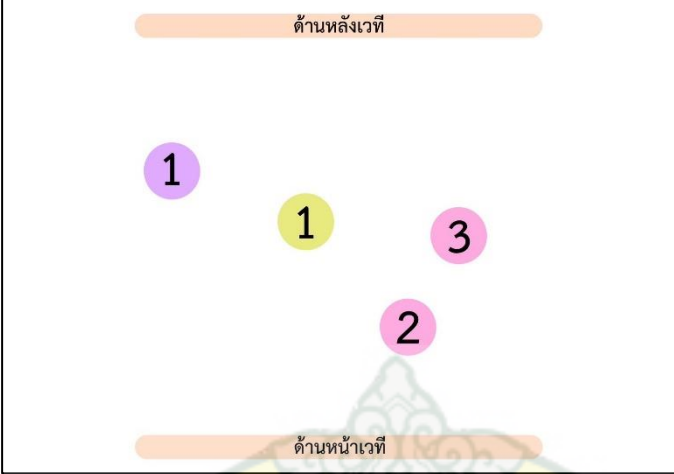
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
40	ภาพที่ 181 ท่าที่ 41 ภาพที่ 182 แผนผังที่ 18	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนประสมเท้า มือทั้งสอง ปฏิบัติท่ากฤษณะอวตาร พร้อมกับถือขลุ่ยไปทางด้านขวา ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า ยืนประสมเท้า มือซ้ายตั้งวงระดับอกด้านซ้าย มือขวาตั้งมือพลิกปลายมือลงด้านข้าง ระดับเอว ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศขวา ยืนประสมเท้า มือทั้งสองพนมมือ ศีรษะตรง หน้ามองตรง
41	ภาพที่ 183 ท่าที่ 41	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายยืนเต็มเท้า ยกหน้าเท้าซ้าย มือซ้ายตั้งวงระดับอกด้านซ้าย มือขวาถือขลุ่ยตั้งมือระดับวงกลาง ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เท้าซ้ายยืนเต็มเท้า ยกหน้าเท้าขวา มือซ้ายตั้งวงระดับอกด้านซ้าย มือขวาดังมือพลิกปลายมือลงด้านข้าง

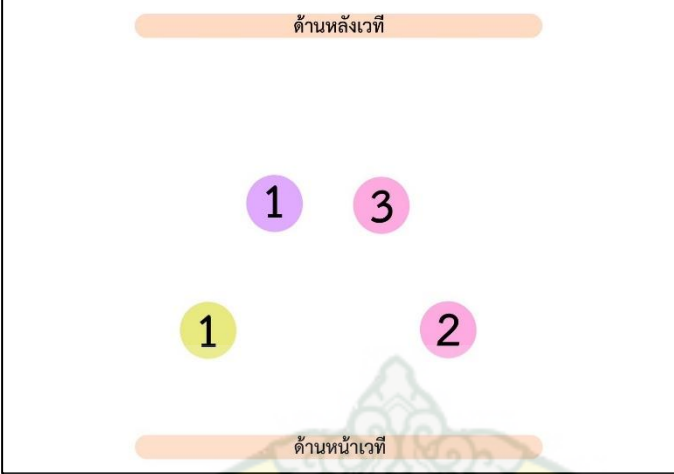
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 184 แผนผังที่ 19	ระดับเอว ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศหน้าเฉียงตัวไปทางซ้ายเล็กน้อย เท้าขวาก้าว เท้าซ้ายวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายป้องหน้า มือขวาเท้าสะเอว ศีรษะตรง หน้ามองตรง
42	ภาพที่ 185 ท่าที่ 42	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืน แตะจมูกเท้าขวา มือทั้งสองปฏิบัติ ท่าลักษณะอวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไปทางด้านซ้าย ศีรษะเอียงขวา หน้ามองไปทางผู้แสดงหญิง 1 ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศซ้าย เท้าขวาก้าวหน้า เปิดสันเท้าหลัง มือทั้งสองจับทำอัมสา สโยบบริเวณหูทั้งสองข้าง ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้าเฉียงตัวไปทางซ้ายเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เปิดสันเท้าหลัง มือซ้ายจับหางไขว้ไปที่ชายพกด้านขวา มือขวาเท้าสะเอว ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง

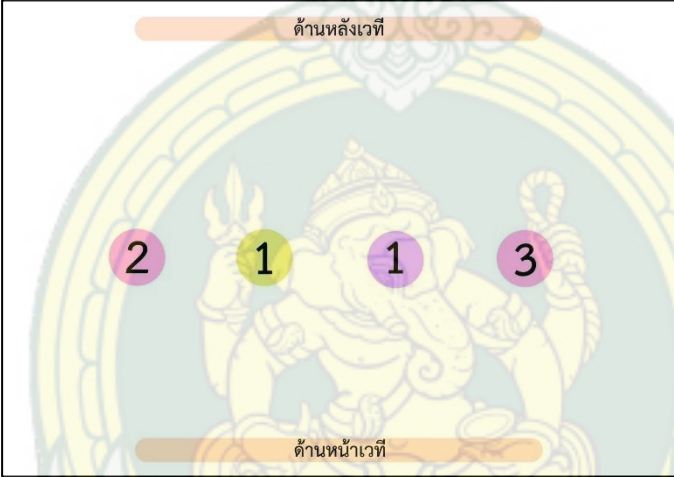
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางขวาเล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เปิดสัน เท้าหลัง มือซ้ายเท้าสะเอว มือขวาแตะไปที่แขนซ้าย ของผู้แสดงหญิง 2 ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองตรง
43	ภาพที่ 186 ท่าที่ 43 ภาพที่ 187 แผนผังที่ 20	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่น แตะจมูกเท้าซ้าย มือ ซ้ายจับมือผู้แสดงหญิง 1 มือขวาถือขลุ่ยตั้งมีระดับ ชายพกขวา ศีรษะตรง หน้า มองผู้แสดงหญิง 1 ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย จับส่งหลังแขนตั้ง มือขวา จับมือผู้แสดงชาย ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองไปที่ผู้ แสดงชาย ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางซ้ายเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย จับหงายไขว้ไปที่ชายพก ด้านขวา มือขวาดั้งมือปิดไป ที่ปาก ศีรษะเอียงขวา หน้า มองตรง

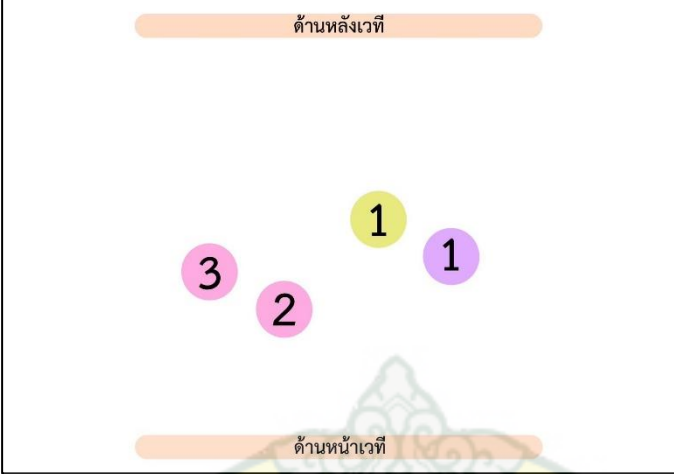
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางซ้ายเล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ชี้นิ้วชี้หักข้อมือลงอแขนไป ด้านหน้า มือขวาจับส่งหลัง แขนตั้ง ศีรษะเอียงขวา หน้า มองตรง
44	ภาพที่ 188 ท่าที่ 44	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ก้าวข้างเท้าขวา มือซ้ายจับ มือผู้แสดงหญิง 1 มือขวา ถือขลุ่ยตั้งมือระดับวงบน ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามอง ตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย จับส่งหลังแขนตั้ง มือขวา จับมือผู้แสดงชาย ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2, 3 : หันทิศ หน้าเฉียงตัวไปทางซ้าย เล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้ายวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับ ส่งหลังแขนตั้ง ศีรษะเอียง ขวา หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
45	ภาพที่ 189 ท่าที่ 45 ภาพที่ 190 แผนผังที่ 21	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปด้านซ้ายเล็กน้อย เท้าซ้ายยืนเต็มเท้า ยกเท้า ขวา มือซ้ายตั้งวงบน มือ ขวาลือขลุ่ยพลิกปลายมือลง ด้านล่างงอแขนด้านข้าง ระดับเอว ศีรษะเอียงขวา หน้ามองไปทางมือซ้าย ผู้แสดงหญิง : หันทิศซ้าย เฉียงตัวไปด้านซ้ายของเวที เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา กระดกหลัง มือทั้งสองพนม มือ ศีรษะตรง หน้ามองตรง
46	ภาพที่ 191 ท่าที่ 46	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้าย วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับลือขลุ่ยไป ทางด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้ง สองไขว้มีระดับอก ศีรษะ เอียงซ้าย หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 192 แผนผังที่ 22	ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศขวา เล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายจับสางหลังแขนตั้ง มือขวาจับหงายระดับหัว เข้มขัด ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งมือแนบไปที่แก้มด้านซ้าย มือขวาจับสางหลังแขนตั้ง ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง
47	ภาพที่ 193 ท่าที่ 47	ผู้แสดงชาย 1 : หันตามวง เเฉียงตัวด้านซ้ายเข้าในวง ยืนประสมเท้า มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณะอวตาร พร้อมกับถือนขลุ่ยไปทางด้านขวา ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันตามวง เเฉียงตัวด้านซ้ายเข้าในวง ยืนประสมเท้า มือทั้งสองพนมมือ ศีรษะตรง หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 194 แผนผังที่ 23	
48	ภาพที่ 195 ท่าที่ 48	ผู้แสดงชาย 1 : หันตามวง เฉียงตัวด้านขวาเข้าในวง ยืน เท้าซ้ายแตะะจุมกเท้า มือทั้งสองประกบกันระดับ ชายพกด้านขวา มือซ้ายคว้า มือ มือขวาหงายมือพร้อม กับถือขลุ่ย ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันตามวง เฉียงตัวด้านขวาเข้าในวง ยืน เท้าซ้ายแตะะจุมกเท้า มือทั้งสองประกบกันระดับ ชายพกด้านขวา มือซ้ายคว้า มือ มือขวาหงายมือ ศีรษะ เอียงขวา หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
49	ภาพที่ 196 ท่าที่ 49 ภาพที่ 197 แผนผังที่ 24	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่นประสมเท้า มือซ้ายตั้งมือ แขนตึงด้านข้างระดับไหล่ มือขวาถือขลุ่ยตั้งมือระดับ วงบน ศีรษะเอียงซ้าย หน้า มองไปที่มือขวา ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า ยื่นประสมเท้า มือซ้ายตั้งมือ แขนตึงด้านข้างระดับไหล่ มือขวาดั้งวงบน ศีรษะเอียง ซ้าย หน้ามองไปที่มือขวา
50	ภาพที่ 198 ท่าที่ 50	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย ก้าวข้างเท้าซ้าย มือซ้ายตั้ง วงกลาง มือขวาถือขลุ่ยยื่น มือไปด้านหน้าระดับอก ศีรษะเอียงขวา หน้ามองไป ด้านหน้า ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศขวา เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือซ้าย ตั้งวงกลาง มือขวาดั้งมือ ตะไปที่มือขวาของผู้แสดง

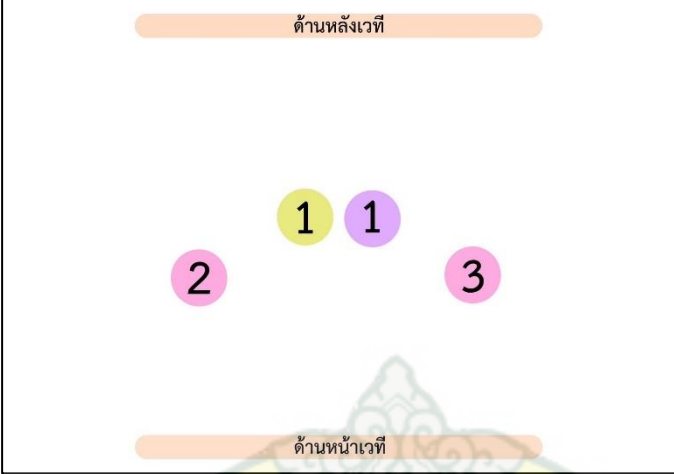
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 199 แผนผังที่ 25	ชาย ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศซ้าย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งวงกลาง มือขวาจับมือผู้แสดงหญิง 3 ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศขวา เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือซ้ายตั้งวงกลาง มือขวาจับมือผู้แสดงหญิง 2 ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง
51	ภาพที่ 200 ท่าที่ 51	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศซ้าย ยืนเหลื่อมเท้าขวา มือซ้ายตั้งมือพลิกปลายมือลงระดับวงกลาง มือขวาถือขลุ่ย ด้านหน้าระดับชายพก ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศซ้าย ยืนเหลื่อมเท้าขวา มือซ้ายตั้งมือพลิกปลายมือลงระดับวงกลาง มือขวาจับคว่ำไป ด้านหน้าระดับชายพก ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองตรง

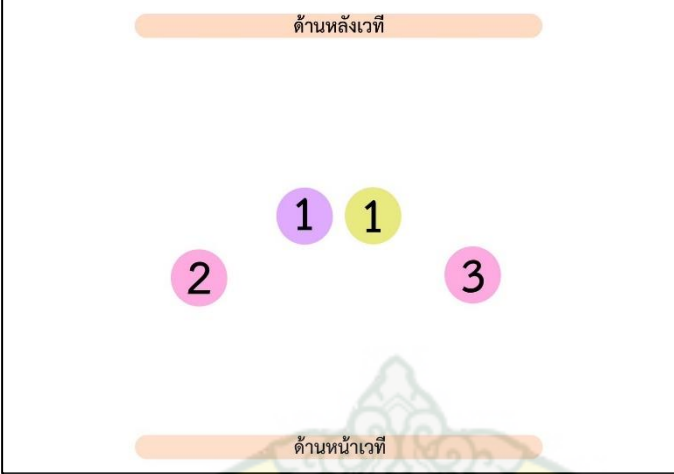
ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ด้านหลังเวที 2 1 1 3 ด้านหน้าเวที ภาพที่ 201 แผนผังที่ 26	
52	ภาพที่ 202 ท่าที่ 52	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนแตะจุมูกเท้าซ้าย ทั้งน้ำหนักไปทางขวา มือซ้ายตั้งวงกลาง มือขวาถือขลุ่ยตั้งมือกางแขนระดับชายพก ศีรษะตรง หน้ามองไปทางขวา ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า ยืนแตะจุมูกเท้าซ้าย ทั้งน้ำหนักไปทางขวา มือซ้ายตั้งวงกลาง มือขวาตั้งมือพลิกปลายมือลงระดับวงกลาง ศีรษะเอียงขวา หน้ามองไปทางขวา

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
53	ภาพที่ 203 ท่าที่ 53	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนตะแคงเท้าซ้าย มือทั้งสองป้องมือไปด้านหน้า ระดับศีรษะ มือขวาถือขลุ่ย ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า ยืนตะแคงเท้าซ้าย มือทั้งสองป้องมือไปด้านหน้า ระดับศีรษะ ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง
54	ภาพที่ 204 ท่าที่ 54	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองตั้งมือวางซ้อนกันมือซ้ายอยู่ด้านล่าง มือขวาอยู่ด้านบนพลิกปลายมือออกจากลำตัวระดับอก มือขวาถือขลุ่ย ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวา วางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองตั้งมือวางซ้อนกันมือซ้ายอยู่ด้านล่าง มือขวาอยู่ด้านบนพลิกปลายมือออกจากลำตัวระดับอก ศีรษะตรง หน้ามองตรง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
55	ภาพที่ 205 ท่าที่ 55	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า กระดก หลังเท้าขวา มือทั้งสองตั้ง มือพลิกปลายมือลงด้านล่าง งอแขนไปด้านหน้าระดับ ชายพก มือขวาถือขลุ่ย ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง : หันทิศหน้า เท้าซ้ายก้าวหน้า กระดก หลังเท้าขวา มือทั้งสองตั้ง มือพลิกปลายมือลงด้านล่าง งอแขนไปด้านหน้าระดับ ชายพก ศีรษะตรง หน้ามอง ตรง
56	ภาพที่ 206 ท่าที่ 56	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่นตะแคงเท้าซ้าย มือทั้ง สองปฏิบัติ ท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไป ทางด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า เอียงตัวไปทางทิศขวา

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
		เล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองไขว้มือแต่ละไปที่ ต้นแขนอีกฝั่ง ศีรษะเอียง ซ้าย หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้า เฉียงตัวไปทางทิศซ้าย เล็กน้อย เท้าขวาก้าวหน้า เท้าซ้ายวางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองไขว้มือแต่ละไปที่ ต้นแขนอีกฝั่ง ศีรษะเอียง ขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : : หันทิศ หน้าเฉียงตัวไปทางทิศขวา เล็กน้อย เท้าซ้ายก้าวหน้า เท้าขวาวางหลังเปิดสันเท้า มือทั้งสองไขว้มือแต่ละไปที่ ต้นแขนอีกฝั่ง ศีรษะเอียง ซ้าย หน้ามองตรง
57	ภาพที่ 207 ท่าที่ 57	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยื่น เท้าซ้ายส่วสติดคปาตา มือทั้งสองปฏิบัติท่ากฤษณะ อวตารพร้อมกับถือขลุ่ยไป ทางด้านขวา ศีรษะเอียงขวา หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : เท้าซ้าย ก้าวหน้า เท้าขวาวางหลัง เปิดสันเท้า มือทั้งสองวาง บริเวณหัวไหล่ซ้ายของผู้

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 208 แผนผังที่ 27	แสดงชาย ศีรษะเอียงขวา ชบลงที่ หลังมือซ้ายของตนเอง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศหน้านั่งคุกเข่าตั้งเข่าซ้ายนั่งลงทับส้นเท้า มือซ้ายชูนิ้วชี้ตั้งมือไปที่เข่าซ้าย มือขวากำไปที่มือซ้ายหลวม ๆ ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองไปทางทิศซ้าย ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศหน้านั่งพับเพียบไปทางด้านซ้ายมือทั้งสองเท้าไปที่พื้น ศีรษะเอียงซ้าย หน้ามองไปทางทิศขวา
58	ภาพที่ 209 ท่าที่ 58	ผู้แสดงชาย 1 : หันทิศหน้า ยืนเท้าขวาเหลื่อมเท้าซ้าย มือซ้ายตั้งวงระดับอก ด้านซ้าย มือขวาถือขลุ่ยตั้งมือระดับวงกลาง ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 1 : หันทิศหน้า ยืนเท้าซ้ายเหลื่อมเท้าขวา มือซ้ายตั้งวงระดับอก ด้านซ้าย มือขวาดังมือพลิกปลายมือลงด้านข้างระดับเอว ศีรษะตรง หน้ามองตรง ผู้แสดงหญิง 2 : หันทิศขวา เอียงตัวเข้าหาตรงกลาง

ลำดับ	ภาพ/รูปแบบการแปรแถว	อธิบายท่ารำ
	ภาพที่ 210 แผนผังที่ 28	นั่งคุกเข่า มือทั้งสองพนมมือ ระดับอก ศีรษะตรง หน้า มองตรง ผู้แสดงหญิง 3 : หันทิศซ้าย เฉียงตัวเข้าหาตรงกลาง นั่งคุกเข่า มือทั้งสองพนมมือ ระดับอก ศีรษะตรง หน้า มองตรง

บทที่ 5

บทสรุป

การวิจัยเรื่อง การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐฎา-กฤษณะ มีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทย และประเทศอินเดีย ด้วยวิธีการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ตามหลักและกระบวนการวิจัยที่สามารถอธิบายออกมาในรูปแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผ่านกระบวนการวิจัยสร้างสรรค์ ศึกษาข้อมูลความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย วรรณกรรมเรื่อง มหาภารตะ นาฏศิลป์ไทย(โขน ละคร) นาฏศิลป์อินเดีย (การตะนาฏยัม) รวบรวม และวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์ การแสดงนาฏยการตะ ชุต ฐฎา-กฤษณะ

สรุป

การแสดงสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต ฐฎา-กฤษณะ สร้างขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสังคมชาวไทย-ฮินดู และระหว่างประเทศไทยและประเทศอินเดีย โดยสร้างให้เกิดรูปแบบการดำเนินเรื่องที่กระชับ เป็นที่เข้าใจง่าย ใช้ทฤษฎีการสร้างการแสดงจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ โดยการใช้ท่าทาง การตะนาฏยัม ร่วมกับทฤษฎีการใช้หลักนาฏยประดิษฐ์ตามทฤษฎี ซึ่งในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเกี่ยวกับวิธีดำเนินการสร้างสรรค์ ดังที่ได้ศึกษาข้อมูลในบทที่ 2 มาเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานตามระเบียบวิธีวิจัยที่ออกแบบให้มีความเหมาะสมกับงานวิจัยซึ่งมีรายละเอียดในการดำเนินการวิจัยดังนี้

แนวคิดและแรงบันดาลใจ

จากมหากาพย์ของประเทศอินเดียที่มีความสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ มหาภารตะ เป็นวรรณกรรมที่มีความยาว กล่าวถึงองค์อวตารของพระนารายณ์เป็นพระกฤษณะ มีหลักปรัชญาหลักธรรมคำสอนของศาสนาฮินดู ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตและศิลปะอีกหลายแขนง รวมถึงวรรณกรรมย่อยอีกหลายเรื่อง ที่สอดแทรกอยู่อย่างมากมาย เช่น ภาควิทยา ศกฺลตลา สาวตริ รสลิสา มหารสเป็นต้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม "มหาภารตะ" ก็ได้ปรากฏเป็นที่นิยมมากนักในแง่การแสดงละครนาฏศิลป์ในประเทศไทยด้วยผู้วิจัยได้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท นาฏศิลป์อินเดีย สาขารตะนาฏยัม จากมหาวิทยาลัยอินธีรกาลาสังคีตประเทศอินเดีย ได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้า พบว่านาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์อินเดียนั้นมีความเชื่อมโยงสามารถนำมาบูรณาการให้เกิดรูปแบบการแสดงแบบใหม่ที่นำเสนอได้ จึงเกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์การแสดง โดยนำโครงเรื่องราวตอนหนึ่งในเรื่องมหาภารตะ คือ ตอนพระกฤษณะเป่าขลุ่ยเต้นรำกับนางรฐาและเหล่าโกปี(หญิงสาว) ในตอนนี้

เป็นตอนที่แสดงออกถึงความรักความสุข ความสำราญจากการได้ยินเสียงขลุ่ยของพระกฤษณะและเต้นรำด้วยกันอย่างสนุกสนาน จึงเห็นว่าสมควรอย่างยิ่งในการนำเรื่องราวตอนนี้มาวิจัยและพัฒนาสร้างเป็นการแสดง จึงเป็นแรงบันดาลใจสร้างการแสดง ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม อีกทั้งยังเกิดเป็นมิติใหม่ในการสร้างสรรค์การแสดงของทั้งสองประเทศ รวมถึงยังสามารถนำไปเผยแพร่ได้ทั้งในประเทศไทย และประเทศอินเดีย

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรม มหาकाพย์ มหาภารตะ นาฏศิลป์ไทย(โขน ละคร) นาฏศิลป์อินเดีย (ภารตะนาฏยัม) คัมภีร์นาฏยศาสตร์ รวบรวม และวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการสร้างสรรค์ การแสดงนาฏยภารตะ ชุด รัชกาล-กฤษณะ

การแสดงใช้ลักษณะวิธีการดำเนินเรื่องตามรูปแบบการแสดงรูปแบบใหม่คือ นาฏยภารตะ ชุด รัชกาล-กฤษณะ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 สุนทรโกपाल

ช่วงที่ 2 พบพานกฤษณะ

ช่วงที่ 3 รัชกาลกฤษณะ

ดนตรีและทำนองเพลงประพันธ์เพลงการแสดงสร้างสรรค์นาฏยภารตะ ชุด รัชกาล-กฤษณะ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการผสมผสานเครื่องดนตรี ทำนอง ทั้งจากเครื่องดนตรีและเสียงสังเคราะห์เพื่อให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ร่วมและก่อให้เกิดการบรรเลงด้วยกันอย่างลงตัวโดยสอดคล้องกับอารมณ์การเล่าเรื่อง การแสดง มีการแทรกบทร้องอยู่ในช่วงที่ 1 และช่วงที่ 3 เป็นบทที่ให้ความหมายสรรเสริญองค์พระกฤษณะซึ่งเป็นพระนารายณ์อวตาร รวมทั้งในช่วงที่ 3 นั้นยังมีการบรรยายถึงความงามของนางธรรมาด้วย เครื่องดนตรีแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เครื่องดนตรีอินเดีย และเครื่องดนตรีอิเล็กทรอนิกส์ ประกอบด้วยเครื่องดนตรี การแสดงสร้างสรรค์นาฏยภารตะ ชุด รามายณะ รามเกียรติ์

เครื่องแต่งกายการแสดงสร้างสรรค์นาฏยภารตะ ชุด รัชกาล-กฤษณะ ได้แนวคิดและแรงบันดาลใจรวมถึงต้นแบบจากรูปแบบการแต่งกาย คือ การแต่งกายนาฏศิลป์การแต่งกายของภาพวาดจากตำราว่า จิตรกรรมฝาผนัง ประติมากรรมไทย รวมถึงออกแบบการแต่งกายผ่านความคิดของผู้วิจัยเอง ผสมผสานออกมาจนเกิดเป็นลักษณะการแต่งกายที่มีลักษณะเฉพาะของการแสดงนาฏยภารตะ ชุด รัชกาล-กฤษณะ

ข้อเสนอแนะ

1. นาฏศิลป์สร้างสรรค์ นาฏยภารตะ ชุด รัชกาล-กฤษณะ เป็นผลงานการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่สามารถนำไปถ่ายทอดให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเพื่อเป็นการส่งเสริมการสร้างสรรค์งานทางด้านนาฏศิลป์สร้างสรรค์ต่อไป

2. สามารถนำชุดนาฏศิลป์สร้างสรรค์ นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ ไปปรับใช้ประโยชน์เพื่อเผยแพร่นาฏศิลป์สร้างสรรค์ในบทบาทการแสดงเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งในไทยและอินเดียได้ตามความเหมาะสม

3. ผู้ที่สนใจนำการแสดงนาฏศิลป์สร้างสรรค์ นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ ไปแสดงในงานต่าง ๆ สามารถติดต่อคณะผู้สร้างสรรค์เพื่อแลกเปลี่ยนกระบวนการการสร้างสรรค์ และถ่ายทอดกระบวนการทำรำที่ละเอียด เพื่อความถูกต้องของการแสดง

บรรณานุกรม

- กัญญณัฐ อธิษิตวุฒิ. องค์การระหว่างประเทศ. เชียงใหม่ : คณินิจการพิมพ์. 2549.
- กรมศิลปากร. (2549). ทะเบียนข้อมูล วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน. กรุงเทพฯ: บริษัท ไทภูมิ พับ
ลิชชิ่ง จำกัด.
- คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ (2563). นาฏศิลป์สร้างสรรค์ ชุดสยามการตะ.
(งานวิจัยสร้างสรรค์). สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, กรุงเทพมหานคร.
- จุลชีพ ชินวรรณและคณะ. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แนวคิด ทฤษฎี และกรณีศึกษา.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2547.
- ฉันทนา เอี่ยมสกุล. (2554). ศิลปะการออกแบบท่ารำ (นาฏศิลป์ไทยสร้างสรรค์). กรุงเทพฯ:
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เฉลิมพล จันทโรตติ (2558) รูปแบบหรือขั้นตอนการแสดง, นาฏยประดิษฐ์, 2558,
ธนิต อยู่โพธิ์, 2497). ศิลปะแห่งละคอนไทย. พระนคร: กองการสังคีต กรมศิลปากร.
- ธรรมจักร พรหมพ้วย. (2554). นาฏกรรมอินเดีย เอกสารประกอบการสอนวิชาทฤษฎีนาฏยศาสตร์.
[ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2567.จาก<https://www.academia.edu/43061631/>.
- ธรรมจักร พรหมพ้วย. (2554), นาฏศิลป์อินเดีย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วันทนา บ่อโพธิ์, (2564), ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลอินเดีย. เลย: ภาควิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยมคอ
- ศิริธม ภาควรรณ. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ = International relations. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคาแหง. 2527.
- ศิลปากร, กรม. (2540). ตำรารำ. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (2515). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (2556). โขนอัจฉรียนาฏกรรมสยาม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547).วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์พ.ศ.2325-2477.กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา กล้าเจริญ. (2526). สุนทรีย์นาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์
- DEEPAM. (2562). Hasta Bheda : Speaking Through Mudras. [ออนไลน์].
สืบค้นเมื่อ 19 กรกฎาคม 2567, จาก <https://deepamodissi.com/2019/03/20/hasta-bheda/>

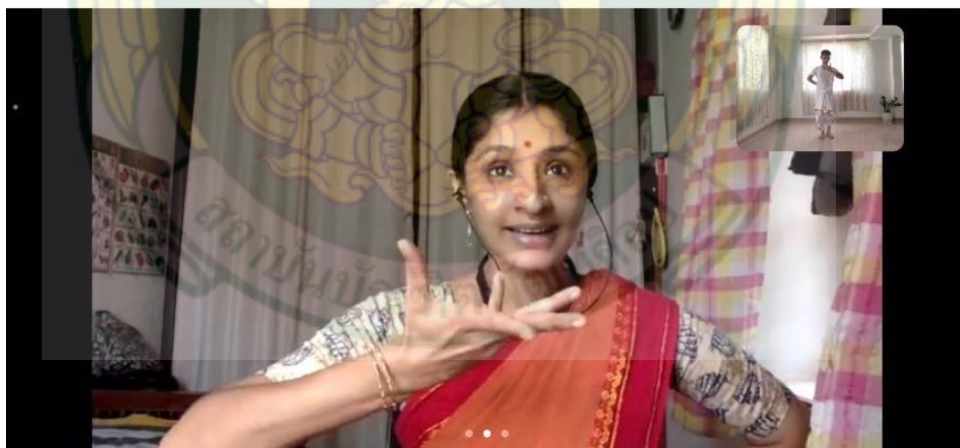

ภาคผนวก

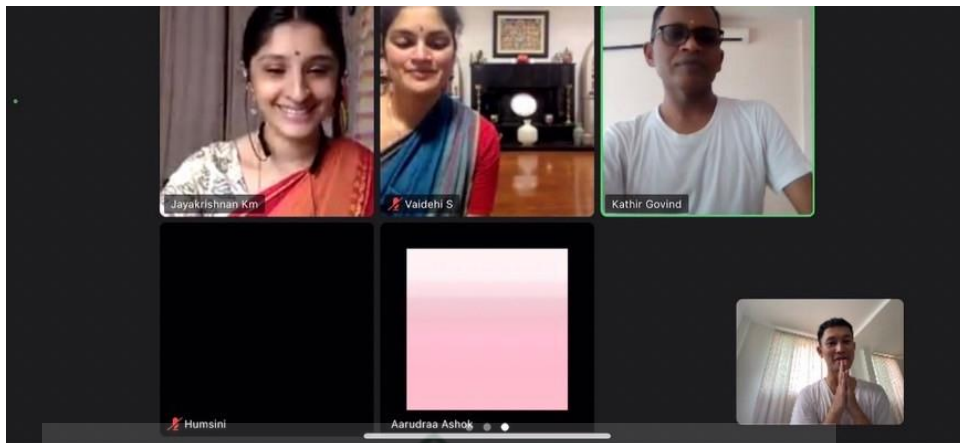

ภาพที่ 211 การศึกษาข้อมูลด้านความสัมพันธ์ไทยอินเดีย ณ สถานทูตอินเดียประจำประเทศไทย
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 212 การศึกษานาฏศิลป์อินเดีย (การตนาฏยัม) ผ่านระบบการประชุมทางไกล จากผู้เชี่ยวชาญ
ด้านนาฏศิลป์อินเดีย (การตนาฏยัม) จากประเทศอินเดีย
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 213 การศึกษานาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) ผ่านระบบการประชุมทางไกล จากผู้เชี่ยวชาญ
ด้านนาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) จากประเทศอินเดีย
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 214 การศึกษานาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) ผ่านระบบการประชุมทางไกล จากผู้เชี่ยวชาญ
ด้านนาฏศิลป์อินเดีย (ภารตนาฏยัม) จากประเทศอินเดีย
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาคผนวก ข
การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ
ชุด รฐา-กฤษณะ

ภาพที่ 215 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุด รัชฎา-กฤษณะ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 216 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุด รัชฎา-กฤษณะ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 217 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 218 การดำเนินการสร้างสรรค์นาฏยการตะ ชุต รฐา-กฤษณะ
ที่มา: ผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ชื่อสกุล	นายเอกลักษณ์ หนูเงิน
วัน เดือน ปีเกิด	14 มกราคม 2533
สถานที่เกิด	จังหวัดกระบี่
ที่อยู่	1/221 หมู่บ้านไผ่มอนต์วีว ซอย 24 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 73170
ตำแหน่ง	อาจารย์ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทยสร้างสรรค์
สถานที่ทำงาน	คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เลขที่ 119/12 หมู่ 3 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 73170
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2545	ระดับมัธยมศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลปนครศรีธรรมราช
พ.ศ.2551	ศิลปบัณฑิต คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
พ.ศ.2557	M.A.Bharatanatyam, Indira Kala Sangeet Vishwavidyalaya, Khairagarh Chhattishgarh India